

**”Mutta ei me surra. Meidän teltassa kukoistaa hirteishuumori”
HUUMORI SODANAIKAISISSA KENTTÄPOSTIKIRJEISSÄ**

Janette Rosi
Tampereen yliopisto
Viestintätieteiden tiedekunta
Suomen kirjallisuuden maisteriopinnot
Pro gradu -tutkielma
Joulukuu 2018

Tampereen yliopisto

Viestintätieteiden tiedekunta
Suomen kirjallisuuden maisteriopinnot

ROSI, JANETTE: ”Mutta ei me surra. Meidän teltassa kukoistaa hirtehishuumori” Huumori sodanaikaisissa kenttäpostikirjeissä

Pro gradu -tutkielma, 92 sivua
Joulukuu 2018

Tässä tutkielmassa käsitellään huumoria sodanaikaisissa kenttäpostikirjeissä. Tutkimusaineistona on 200 suomalaisten kirjoittamaa kirjettä toisen maailmansodan ajalta. Kirjeaineisto on peräisin Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistosta, ja se rajautuu tyyliältään sekä humoristisiin että ei-humoristisiin kirjeisiin.

Tutkielmassa tarkastelen, millaisin tekstuaalisin keinoin ja muodoin humoristinen tyylirekisteri virittyy tutkimusaineistoni kirjeissä. Lisäksi pohdin, millaisia funktioita huumorilla on aineistoni kirjeissä. Tutkimushypoteesini on, että aineistoni kirjeissä humoristinen tyylirekisteri aktivoidaan erilaisin humoristiselle kaunokirjallisuudellekin tavanomaisin tekijöin. Hypoteesini mukaan huumorin funktio tutkimusaineistoni kirjeissä on keino varioida välitettävää viestiä kommunikaatiotilanteen sekä kirjeenvaihdon osapuolten välisen suhteen sallimissa rajoissa. Tutkielman tavoite on tarkastella historiallisen ja ei-fiktiivisen kirjeaineiston huumoria kirjallisuudentutkimuksellisin käsittein ja monitieteisen huumorintutkimuksen teorioista käsin.

Tutkielmani teoreettisena kehyksenä toimii huumorintutkimuksen klassinen inkongruenssi- eli yhteensopimattomuusteoria, jonka näkökulmasta erittelen ja analysoin aineistoni tekstin sisältämiä huumorin keinoja ja muotoja. Lisäksi sivuan huojennus- ja ylemmyysteoriaa pohtiesani aineistostani hahmottuvan huumorin funktioita. Hyödynnän aineistoni tekstianalyysissä käsitteitä, joilla kirjallisuudentutkimus on lähestynyt kaunokirjallista huumoria. Koska kirjeaineistoni ei kuitenkaan ole kaunokirjallinen, lähestyn tutkimusaineistoani myös kirjetutkimuksellisesta näkökulmasta. Syvennän tekstianalyysia kontekstoimalla aineistoni kirjelajiin. Lisäksi pohdin sotavuosien erityispiirteitä, kuten sensuuria ja propagandaa, jotka ovat kehystäneet tutkimusaineistoni kirjeiden syntyä.

Tutkielmani keskeinen johtopäätös on, että sodanaikaisen aineistoni kirjeiden humoristisuus kytkeytyy elämän poikkeavien – sodasta johtuvien ja siitä riippumattomien – tilanteiden käsitteilyyn. Aineistoni kirjeissä vastaanottajalle välitettävää viestiä varioidaan tekstuaalisin huumorin keinoin ja muodoin kommunikaatiotilanteen mukaiseksi ja vastaanottajalle sopivaksi. Näitä tekstuaalisia keinoja ja muotoja aineistossani ovat ironia, parodia, satiirisuus sekä musta huumori. Lisäksi aineistoni kirjeissä kurotaan huumorin keinoin luodun keskustelunomaisuuden avulla umpeen kirjeenvaihdon osapuolten välistä fyysistä etäisyyttä. Humoristista keskustelunomaisuutta kirjeisiin luovat keskustelumaksiimien rikkomuksista johtuvan inkoherenssin koomiset seuraukset sekä humoristinen metakirjoittaminen ja vastaanottajan puhuttelu.

Avainsanat: Huumorintutkimus, kirjetutkimus, sota-ajan kirjeet, huumorin keinot, huumorin funktiot

Sisällys

1	Johdanto	1
1.1	Tutkimuskysymykset ja teoreettinen sijoittuminen	3
1.2	Tutkimuksen tausta ja tutkimusaineisto	7
1.3	Tutkimusetiikka	10
1.4	Tutkielman rakenne	13
2	Tutkimuksen teoreettinen tausta ja aineiston laji ja konteksti	15
2.1	Huumori ja koominen	15
2.2	Huumorin teorat	18
2.3	Tutkielman avainkäsitteet	22
2.4	Sodanaikainen kirje tekstilajina	25
2.5	Kirje-etiketti, sensuuri ja propaganda	31
3	Kirjeiden sisällön variointi – huumorin keinot ja muodot	36
3.1	Ironia	36
3.1.1	Itseironiset tuhlaajalapset	40
3.1.2	Turhautuneet sotilaat	43
3.2	Parodia	47
3.2.1	Parodiset intertekstuaaliset viittaukset	49
3.2.2	Karikoitu vihollinen	52
3.2.3	Naurettavat henkilöt	56
3.3	Tummanpuhuva huumori	59
3.3.1	Satiirinen kritiikki	61
3.3.2	Musta huumori	63
4	Kirjeiden humoristinen keskustelunomaisuus	68
4.1	Kirjeiden humoristinen inkoherenssi ja keskustelunomaisuus	68
4.2	Keskusteluperiaatteiden rikkomusten koomiset seuraukset	72
4.3	Humoristinen metakirjoittaminen	76
4.4	Huvittava vastaanottajan puhuttelu	79
5	Johtopäätökset	84
	Lähteet	88

1 Johdanto

”Missä on ihmisiä, siellä on komiikkaa ja ”huumorimiehiä”, jälkimmäisen kaikissa merkityksissä”, kirjoittaa huumorintutkija Aarne Kinnunen teoksessaan *Huumorin ja koomisen keskeneräinen kysymys* (1994, 9). Huumori ulottuu kaikkialle ja kukkii ankarissakin olosuhteissa. Se taipuu tarvittaessa arkiseksi selviytymiskeinoksi ja tavaksi kontrolloida hallitsematonta tilannetta. Huumorista tuli tärkeä osa myös sotaa käyvän Suomen kulttuuria vuosina 1939–1945.

Pispalassa 2.7.40.

Erkki.

Kiitos kirjeestäsi. Kuulehan nyt Erkki minun hyvää ja kaikinpuolin viisasta neuvoani, älä koetakaan pyrkiä sellaiseen ”virkaan” kuin taistelulähetiksi. Jos syttyisi sota olisit heti ensimmäisenä päättäsi lyhyempi parempi on kun pysyttelet kiven takana piilossa etkä ota vastaan niin vaarallista tehtävää vaikka sitä ”prikalla” sinulle tarjottaisiin. Millainen juhannus teillä sotapojilla oli varmaankin teitte valtavan kokon ja menitte piirileikkiä sen ympärillä, enkös arvannutkin oikein? Täällä poltettiin ennen juhannusta niin suuri kokko kotiseudullasi Epilässä että Paunun autotalli, suurin osa autoja, kaksi rakennusta ja makeiskioski paloivat melkein poroksi. [--]

Paljon terveisiä meiltä kaikilta
Anneli.

(2.7.1940. SAK 214, Kper.)

Yllä oleva tekstikatkkelma on ote kirjeestä, joka on osoitettu asepalvelustaan suorittavalle Erkkille Suomen talvi- ja jatkosodan välisen rauhanjakson aikana heinäkuussa vuonna 1940. Katkelma on esimerkki siitä, miten tekstin sisältämin huumorin keinoin kevennetään sodan poikkeusolojen käsittelyä toisen maailmansodan aikaisissa suomalaisten kirjoittamissa kenttäpostikirjeissä. Kuolemanpelko, fyysinen etäisyys ja turvattomuuden tunne verhotaan esimerkiksi humoristisuutta tekstiin luovaan kielikuvalliseen ilmaukseen ”[o]lisit heti ensimmäisenä päättäsi lyhyempi” ja ironiseen arvuutteluun siitä, miten armeijan palveluksessa juhannusta vietetään piirileikein valtavan kokon ympärillä.

Huumori lienee ollut tärkeä selviytymisen strategia Suomen sotavuosina. Esimerkiksi sotilasslangin eräs merkittävä funktio oli pyrkimys lähestyä todellisuutta humoristisena ja tilapäisenä (Jokinen 2000, 142–144). Sodan aikana humoristisen sotilasslangin avulla rintaman äärimmäisiä kokemuksia arkipäiväistettiin ja muovailtiin helpommin käsiteltäviksi (Taskinen

2015, 24). Myös korsuperinneaineistot osoittavat huumorin olleen tärkeä selviytymiskeino sodan ankarissa oloissa. Korsuhuumori oli keino lievittää henkistä ja fyysistä kuormitusta. (Näre 2016, 43.) Sotilasslangin, korsuelämän ja esimerkiksi viihdekulttuurin lisäksi huumori sisältyi sotavuosina myös muuhun arkiseen kielenkäyttöön ja siten myös sotavuosilta säilyneeseen kirjeaineistoon.

Vastoin tavanomaisia ennakkokäsityksiä suomalaisten sotavuosina kirjoittamat kirjeet kuvaavat useammin hyvin arkista sotakokemusta kuin traagisia taistelukuvauksia ja suuria tunteita. Kirjeitse vaihdettiin tavanomaisia päivittäisiä kuulumisia, eivätkä synkimmät tunteet korostu teksteissä erityisen voimakkaasti. Vakavistakin aiheista kirjoitettiin, mutta usein esimerkiksi mustan huumorin keinoin. (Taskinen 2015, 20–25.) Huumorintutkimusta sodanaikaisista kirjeistä on tehty niukasti, vaikka sotakirjetutkimuksissa huumori mainitaan usein muiden tutkimuskohteiden ohella (ks. esim. Riihonen 2017, 55; Pehkonen 2013, 84; Taskinen 2012, 56). Tarkkaa tekstilähtöistä analyysia kirjeiden tekstin sisältämistä huumorin keinoista ei ole vielä tehty. Näkemykseni mukaan kirjallisuudentutkimus tarjoaa erinomaiset työkalut tällaiseen kysymyksenasetteluun.

Tässä pro gradu -tutkielmassa tarkastelen huumoria suomalaisten sotavuosina 1939–1945 kirjoittamissa yksityisissä ja ei-fiktiivisissä kenttäpostikirjeissä. Tarkoitan huumorilla tässä tutkielmassa aineistoni kirjeiden humoristista tyylirekisteriä, joka virittyy kirjekomunikaatiossa erilaisin tekstuaalisin keinoin. Lähestyn tutkimusaineistoani tarkastelemalla sitä huumorin tutkimuksellista kehystä vasten kirjallisuudentutkimuksen, huumorintutkimuksen sekä kirjetutkimuksen näkökulmista. Painotan tutkielmassani aineistoni tekstistä hahmotettavia huumorin keinoja, muotoja ja välineitä, mutta pyrin myös esittämään tulkintani aineistoni huumorin funktioista.

Edempänä esitetyn Erkille osoitetun kirjeen kielikuvallisuus ja ironinen arvuuttelu armeijan piirileikeistä ovat kirjeiden tekstistä havaittavissa olevia huumorin keinoja. Kielikuvallisuus ja ironia luovat tekstiin humoristisuutta, kun toisilleen vastakkaiset elementit yhdistyvät. Tätä yhteensopimattomuutta kutsutaan *inkongruenssiksi*. Jotta inkongruenssi olisi huvittava, tekijän ja lukijan välillä tulee vallita huumorin mahdollistava ilmapiiri, eräänlainen *humoristinen sopimus* (ks. Laakso 2014, 33). Erkille osoitetussa kirjeessä huvittava ja vakava ovat samanaikaisesti läsnä, mikä on myös *mustalle huumorille* tyypillinen piirre. Kirjeen tekstuaalisin keinoin luodulla huumorilla voidaan lisäksi tulkita olevan jonkinlainen funktio. Huumorin *huojennusteoriasta* käsin tekstin tummanpuhuvan huumorin funktion voi nähdä olevan

eräänlainen vakavan aiheen käsittelyn ja siitä etäännyttämisen keino. Vakavia aiheita käsittelevää viestiä varioidaan siis huumorin keinoin vastaanottajalle sopivaksi.

1.1 Tutkimuskysymykset ja teoreettinen sijoittuminen

Tutkimuskysymykseni ovat: millaisin huumorin tekstuaalisin keinoin tai muodoin tutkimusaineistoni kirjeiden humoristinen tyylirekisteri virittyy sekä millaisia funktioita huumorilla on aineistoni kirjeissä? Tutkielmani tavoite on tarkastella kirjeaineistoni huumoria kirjallisuudentutkimuksellisin välinein ja monitieteisen huumorintutkimuksen teorioista käsin. Hypoteesini mukaan aineistoni kirjeiden humoristisuus syntyy erilaisin, humoristiselle kaunokirjallisuudellekin tyypillisin, tekstuaalisin huumorin keinoin ja muodoin, ja huumorin funktio tutkimusaineistossani on keino varioida välitettävää viestiä kommunikaatiotilanteen sekä kirjekommunikaation osapuolten välisen suhteen sallimissa rajoissa.

Tarkastelen tutkielmassani ei-fiktiivisten kirjeiden huumorin tekstuaalisia keinoja ja muotoja pääosin sellaisten käsitteiden avulla, joilla on lähestytty myös kaunokirjallista huumoria. Tässä tutkielmassa käyttämäni käsite *ironia* voi esimerkiksi aktivoida kaunokirjallisen teoksen humoristisen tyylirekisterin. Samalla ironia on hyvin arkipäiväiseen kommunikaatioon huumoria luova keino ja hahmotettavissa myös kirjeaineistoni teksteistä. Aineistoni huumorin funktioita pohtiessani astun puolestani kaunokirjallisuuden tutkimuksen alueen ulkopuolelle. Sodanaikaiset kirjeet luovat erilaisia haasteita huumorin tutkijalle kuin kaunokirjallisen teoksen.

Kaunokirjallisen tekstin huumoria tutkittaessa teoksen huumorin poetiikkaa voidaan purkaa erilaisiin muotoihin, keinoihin tai välineisiin, joilla teos pyrkii saavuttamaan huvittavan vaikutelman lukijassaan. Sotavuosien ei-kaunokirjallista kirjettä tutkittaessa on huomioitava, että sen päämäärät tekstinä ovat erilaatuiset kuin sanataiteen. Kun pohdin aineistoni huumorin funktioita, en pääse käsiksi kirjoittajan humoristisiin intentioihin. Aineiston sisältämän huumorin mahdollinen tarkoituksellisuus tai tahattomuus luovat tutkielmaani pohdintaa vaativan kysymyksen: onko kirjoittaja pyrkinyt huvittamaan lukijaansa humoristiseksi tulkitsemassani kirjeessä, voi onko huumori tahatonta, esimerkiksi harjaantumattomasta kirjoitustaidosta tai kirjoitettuun tekstiin heijastuvasta murteellisuudesta johtuvaa. Myös sodanaikainen kirjeiden konteksti luo omat haasteensa kirjeiden huumoria tulkitsevalle nykylukijalle.

Vaikka kaunokirjallisen teoksen kirjoittajan intentioiden tulkinta voi olla yhtä kiistanalaista kuin kirjeen kirjoittajan, voi kaunokirjallista teosta lukea suhteessa kaunokirjalliseen traditioon tai kirjalliseen lajijärjestelmään. Kaunokirjallisesta humoristisesta tekstistä on perustellumpaa eritellä keinoja, joilla teos pyrkii *huvittamaan* lukijaansa kuin sodanaikaisesta kirjeestä. Pyrin huomioimaan tutkielmassani sodanaikaisen kirjeaineiston erityisen laadun tarkastellessani sen sisältämää huumoria. Pyrin perustelemaan tulkintani tekstistä hahmotettavilla humoristisuuden vihjeillä ja kontekstoimaan nämä vihjeet tekstiä ympäröiviin erityispiirteisiin. Huumorin funktioita tulkitessani tukeudun tekemääni tekstianalyysiin ja problematisoin tulkintani tarvittaessa.

Huumorintutkimuksen kenttä on poikkitieteellinen ja kirjava, eikä käsite *huumori* ole yksiselitteisesti tai tyhjentävästi määriteltävissä. Huumoria tutkittaessa tutkimuksen tekijän on kuitenkin löydettävä huumorintutkimuksen monista ulottuvuuksista omia tutkimustarpeitaan parhaalla mahdollisella tavalla palveleva suunta. Tarkastelen omassa tutkielmassani tutkimusaineistoni huumoria kirjeiden *humoristisen tyylirekisterin* sekä *huumorin funktioiden* näkökulmista. Pyrin tutkielmassani erittelemään ja analysoimaan tekstianalyttisellä tutkimusotteella aineistoni sellaisia tekstuaalisia keinoja ja muotoja, jotka aktivoivat tekstin humoristisen tyylirekisterin – osin toisiinsa limittyneinä ja samanaikaisesti. Lisäksi esitän tulkintani siitä, millaisia funktioita eli tehtäviä huumorilla on aineistoni kirjeissä. Käsitän tutkielmassani sekä kirjeaineistoni että siitä hahmotettavan huumorin institutionaalisiin ja kulttuurisiin raameihinsa sitoutuneena kommunikaatiotapana (ks. esim. Laakso 2014, 9; Vakimo 2015, 327). Palaan huumorin määritelmään tarkemmin luvussa 2.1.

Huumorintutkimus palautuu monitieteisyydestään huolimatta usein kolmeen klassisimpaan pääteoriaan: *inkongruenssiteoriaan*, *huojennusteoriaan* ja *ylemmyysteoriaan*, jotka Victor Raskinin (1985, 40) mukaan täydentävät toisiaan: inkongruenssiteorian avulla tarkastellaan huumorin laukaisijoita, ylemmyysteorian avulla voidaan pyrkiä selittämään huumorin tuottavan ja vastaanottajan välistä suhdetta, ja huojennusteoria puolestaan keskittyy huumorin vastaanottajalleen aiheuttamaan tunnereaktioon. Sovellan pro gradu -tutkielmassani valtaosin huumorin inkongruenssi- eli yhteensopimattomuusteoriaa tarkastellessani kohdeaineistoni humoristisen tyylirekisterin aktivoivia keinoja ja muotoja. Inkongruenssiteorian mukaan huumoria synnyttää olettamuksien murtuminen: inkongruenssit eli yhteensopimattomat tai vastakkaiset elementit luovat yhteen kytkeytyessään huumoria (Laakso 2016, 25). Kirjallisuudentutkija Maria Laakson (2014, 11) mukaan inkongruenssiteoria soveltuu hyvin

kirjallisuudentutkimukseen, sillä se ei keskity huumorin psykologiseen selittämiseen tai huumorin vaikutuksiin, toisin kuin huojennus- ja ylemmyysteorialat. Tehdessäni kirjallisuudentutkimuksellista tekstianalyysia inkongruenssiteoria sopii tutkimustarpeisiini parhaiten: teorian avulla pääsen kiinni kysymykseen, millaiset tekstuaaliset tekijät virittävät aineistoni humoristisen tyylirekisterin.

Pyrin tutkimuksessani pohtimaan, millaisia funktioita huumorilla on kohdeaineistossani. Huumorin funktioihin en yllä inkongruenssiteorian avulla, minkä vuoksi käytän tutkielmassani tukena myös huojennusteoriaa. Teorian lähtökohta on psykologinen; ihminen purkaa psyykkistä energiaa nauramalla (Morreall 1987, 6). On kuitenkin huomioitava, että palautuessaan psyykkisiin mekanismeihin ja sosiaalisiin tarkoituksiin huojennusteorian soveltuminen kirjallisuudentutkimukseen voi olla kiistanalaista: tutkija ei voi tulkita tekstianalyysistä käsin tekstin lukijan tai vastaanottajan tunnereaktioita.

Sivuan tutkielmassani myös ylemmyysteoriaa tarkastellessani tutkimusaineistoni huumorin funktioita. Huumorin ylemmyysteorian mukaan nauru syntyy ylemmyydentunteesta toista ihmistä kohtaan, ja huumori suuntautuu tällöin toisen ihmisen virheisiin ja epäonnistumiseen (Critchley 2002, 1–2). Hyödynnän huumorin ylemmyysteoriaa tutkielmassani rajatusti sellaiseen tekstin ainekseen, jossa humoristista tyyliä tuotetaan ylenkatsomalla toista ihmistä, esimerkiksi sodan vastapuolta. Nojaudun tutkimuksessani pääosin huumorintutkija John Morrealiin (2009 & 1987) hyödyntäessäni inkongruenssi-, huojennus- ja ylemmyysteorioita.

Kertovan tekstin huumorin tutkijoiden huomio on kohdistunut usein vitseihin. Vitsejä pidempien ja monirakenteisempien tekstien huumoriin kohdistuva tutkimus edellyttää kuitenkin lähestymistapaa, jossa tarkastellaan yhden huumoria luovan elementin sijaan useita toisiinsa limittyviä huumorin keinoja samanaikaisesti ja kokonaisuutena. (Laakso 2014, 10.) Vitsejä tutkinut lingvisti Salvatore Attardo (2001, 100–101) esittää vitsejä kompleksisempien kertovien tekstien *hyperdeterminoidun* huumorin syntyvän useista huumoria tuottavista tekijöistä. Laakson (2014, 10) mukaan tarkka tekstianalyysi on hyperdeterminoidun huumorin tarkasteluun hyvä työväline, sillä siten päästään tarkastelemaan pitkän kertovan tekstin erilaisin keinoin tuotettua huumoria niin muodon, sisällön kuin tekstin funktioiden tasolla. Käsitän kirjeaineistoni tässä tutkielmassa vitsiä pidemmäksi ja monirakenteisemmaksi ei-fiktiiviseksi tekstiksi, jonka sisältämä huumori on ei-fiktiivisyydestään huolimatta hyperdeterminoitua. Pyrin

tarkastelemaan tekstianalyysin avulla aineistoni sisältämiä humoristisen tyylirekisterin aktivoivia keinoja ja muotoja kokonaisuutena, toisiinsa limittyvinä ja samanaikaisina huumorin laukaisijoina.

Huumorintutkimuksen ohella kirjallisuustieteeseen sijoittuva pro gradu -tutkielmani hyödyntää myös kirjetutkimuksen kenttää. Tutkiessani kirjeaineistoa käsitän tutkimukseni kirjetutkimukseksi. Hyödynnän tutkimuksessani kirjetutkimuksellisia käsitteitä pääosin historian ja lingvistiikan tieteenaloilta tutkimusaineistoni taustoittamiseksi, sillä kirjallisuustieteellinen kirjetutkimus painottuu ei-fiktiivisten kirjeiden sijaan kirjemuotoisiin romaaneihin. Kulttuurihistorioitsija Maarit Leskelä-Kärjen (2009) mukaan kirjemateriaalin parissa työskentelevän tutkimuksen tekijän on tarpeellista pysähtyä pohtimaan kirjeaineiston erityistä laatua tieteenalasta huolimatta, sillä kirjeet ovat kompleksinen ja tulkinnallisesti vaativa aineisto. Vaikka kiinnitän tässä pro gradu -tutkielmassa päähuomioni aineistoni tekstiin ja siitä hahmottuvaan huumoriin, kirje luo tekstilajina ja historiallisena aineistona tutkielmalleni kuitenkin ei-tekstuaalisen kontekstin, jonka huomioon ottaminen on tärkeää tekstianalyysin syventämiseksi.

Sovellan tässä tutkimuksessa aineistoni kuvaamiseen ja taustoittamiseen *tekstilajin* käsitettä. Ymmärrän tekstilajin tässä tutkielmassa joukoksi tekstejä, jotka muistuttavat merkittävästi toisiaan, joilla on yhteinen viestinnällinen päämäärä ja jotka kieliyhteisön jäsenet tunnistavat kuuluvan tiettyyn lajiin (ks. Heikkinen 2002, 21). Käytän käsitettä tarkastellessani millaisen tekstilajin kirjeet muodostavat. Tutkimukseni puitteissa tarkastelen erityisesti niitä kirjelijain konventioita, jotka ohjaavat kielenkäyttöä ja siten kirjeen rakentumista tekstiksi. Pohdin, miten kirjeen lajipiirteet, kuten henkilökohtaisuus ja yksityinen luonne sekä kahdensivisyys, vaikuttavat kirjeaineistoni huumoriin. Kirjelajia käsitellessäni tukeudun muun muassa kirjetutkija Liz Stanley (Jolly & Stanley 2005) esittämiin kirjeiden tekstilajia määritteleviin ominaisuuksiin, jotka esittelen myöhemmin luvussa 2.4.

Erkka Pehkonen (2013, 69) esittää väitöskirjassaan sodanaikaisten kenttäpostikirjeiden muodostavan oman tekstilajinsa: sodanaikaisia kirjeitä yhdistävät erityispiirteet, jotka erottavat sodanaikaiset kirjeet omaksi lajikseen. En syvenny omassa tutkielmassani sodanaikaisiin kirjeisiin omana tekstilajinaan, mutta tarkastelen omien tutkimuskysymysteni kannalta niitä aineistoni tärkeimpiä erityispiirteitä, jotka sisältyvät tutkimusaineistoani määrittäviin tekijöihin. Pehkonen (2013, 75) kirjoittaa muun muassa sensuurin ja propagandan edustavan kielenkäyttöä määrittäviä sotavuosien vakiintuneita konteksteja, jotka vaikuttivat kenttäpostikirjeiden

sisältöihin. Pohdin pro gradu -tutkielmassani kirje-etiketin, sensuurin, itsesensuurin ja propagandan mahdollisia vaikutuksia aineistoni tekstin sisältämään huumoriin.

1.2 Tutkimuksen tausta ja tutkimusaineisto

Tässä luvussa esittelen tutkielmani aineiston, 200 kirjeen tekstikorpuksen Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistosta. Esittelen sekä tutkimusaineistoni kirjeet että arkiston, josta kirjeet ovat peräisin. Lisäksi selvennän, millaista tutkimusta Kansanperinteen arkiston sodanaikaisista kirjeistä on tehty. Tässä luvussa esitän myös, millaista muuta – oman tutkimukseni kannalta huomioitavaa – tutkimusta sodanaikaisesta kirjeenvaihdosta on viime vuosina julkaistu ja mitkä ovat tutkimukseni tärkeimmät lähteet sodanaikaisen kirjeenvaihdon näkökulmasta. Pyrin myös selventämään tutkimukseni taustoja ja aineistoni valinnan perusteita.

Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkiston (aineistolainauksissa: Kper) sodanaikainen kirjekokoelma (SAK) on Suomen mittakaavassa ainutlaatuinen ja sisältää noin 40 000 vapaaehtoisina lahjoituksina saatua sodanaikaista kirjettä ja korttia (Tikka, Taskinen & Nevala-Nurmi 2015, 7). Kirjekokoelma on mittavin ”tavallisen” kansan sotavuosien tuntemuksia kuvaava kokoelma Suomessa, ja se edustaa kattavasti sota-ajan kirjoittamisen monimuotoisuutta ja erityistä laatua. Kokoelma koostuu satojen eri kansanryhmiin kuuluvien kirjoittajien kirjeistä niin kotoa kuin rintamalta talvi-, jatko- ja Lapin sodan sekä välirauhan ajalta. (Taskinen 2015, 13.) Kirjeitä on kerätty Kansanperinteen arkistoon vuodesta 1975 alkaen, ja niitä otetaan edelleen vastaan (Mustanoja 2017, 9). Kirjeet on luokiteltu arkistoon lahjoittajan kotipaikkakunnan perusteella. Arkiston kirjeet ovat pääosin kirjoitettu käsin, ja ne ovat kirjoittamisen hetkestä sekä kirjeenvaihdon osapuolista riippuen vain muutamasta rivistä tai jopa useista sivuista koostuvia tekstejä. (Mt., 9–10.)

Merkittävästä laajuudestaan huolimatta Kansanperinteen arkiston kirjekokoelmaa on hyödynnetty tutkimusaineistona toistaiseksi varsin niukasti. Viime vuosien aikana kokoelma on kuitenkin alkanut kiinnostaa opiskelijoita ja tutkijoita eri tieteenaloilla. Ilari Taskinen valmistelee Tampereen yliopistossa historian alan väitöskirjaansa suomalaisten sotilaiden toisen maailmansodan aikaisesta kirjeenvaihdosta ja ihmissuhteista. Hän on ensimmäisenä tutkijana perehtynyt kattavasti Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkiston sotakirjekokoelmaan. Historian tieteenalan lisäksi kokoelmaan on tartuttu myös lingvistikseen näkökulmasta: Liisa

Mustanojan toimittama artikkelikokoelma *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita. Kirjeet sodan sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944* (2017) koostuu viidestä Tampereen yliopiston Suomen kielen tutkinto-ohjelman maisterivaiheen opiskelijan kirjoittamasta tutkimusartikkelista, joita yhdistävät paitsi sodanaikainen kirjeaineisto myös näkökulma kirjeisiin ihmissuhteiden ylläpitämisen ja sodan kokemusten purkamisen välineinä. Kansanperinteen arkiston kirjekokoelmasta on tehty lisäksi kandidaatintutkielmia ja pro gradu -tutkielmia sekä historian että suomen kielen tieteenaloilta (ks. esim. Rintala 2018).

Ilari Taskinen julkaisi vuonna 2015 sodanaikaisesta kirjeenvaihdosta yhdessä Marko Tikan ja Seija-Leena Nevala-Nurmen kanssa teoksen *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Artikkelikokoelma on omassa tutkielmassani tärkeä lähdeote sotavuosisista kirjeenvaihdon kontekstina. Teos on kiinnostava myös siksi, että se sisältää näkemykseni mukaan ainoan sodanaikaisia kirjeitä kirjallisuustieteen näkökulmasta tarkastelevan tutkimuksen. Kirjallisuudentutkija Yrjö Varpion artikkeli ”’Vaikka maailma sortuisi, pysyy kaksi kitaraa’ – Opettajattaren ja inkeriläistytön kirjeenvaihto” edellä mainitussa teoksessa käsittelee kahden naisen välistä kirjeenvaihtoa sekä sodan aikana internoitujen inkeriläisten kokemuksia ja tukahdutettua seksuaalisuutta. *Kirjeitä sodasta* -teoksen ohella Erkki Pehkosen etnologian alan väitöskirja ”’Poikasi täältä jostakin’ – Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä” (2013) on tutkielmani tärkeä sodanaikaista kirjeenvaihtoa kontekstoiva lähde. Pehkosen väitöskirja on laaja tutkimus sodanaikaisten kirjeiden ilmaisullisista ja viestinnällisistä merkityksistä. Pehkonen syventyy väitöskirjassaan monipuolisesti sodanaikaiseen kirjeenvaihtoon kahden kirjeenvaihtokorpuksen avulla.

Pro gradu -tutkielmani sai kimmokkeen Liisa Mustanojan keväällä 2016 ohjaamalta Suomen kielen tutkinto-ohjelman erikoiskurssilta *Puhutun ja kirjoitetun kielen rajapinnassa: kirjoittajan murretaustan heijastuminen sota-ajan kirjeissä*, jonka tarkoituksena oli tarjota lisävalaistusta sekä sydänhämäläisen murteen vaihtelunalaisiin ilmiöihin että sodanaikaisten kirjeiden tekstilajipiirteisiin. Kaksitoista opiskelijaa litteroi kurssin tutkimustarpeita varten yhteensä 124 Kansanperinteen arkiston Tampere-taustaluokituksen saanutta kirjettä, joita yhdistää kirjoittajien sydänhämäläinen murretausta. Käytän tässä pro gradu -tutkielmassa kyseisiä kirjeitä aineistona. Lisäksi täydensin aineistoani 76:lla Helmi Riihosen ja Marjo Pajusen litteroimalla kirjeellä, joita he käyttivät tutkimusaineistoinaan *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita. Kirjeet sodan*

sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944 (2017) -teoksen tutkimusartikkeleissaan¹.

En ole valinnut aineistoni kirjeitä Kansanperinteen arkistosta niiden sisältämää huumoria silmällä pitäen, eivätkä kaikki aineistoni kirjeet ole tyyliltään humoristisia. Aineiston rajaaminen selkeästi vain humoristisiin kirjeisiin olisi tietysti ollut vaihtoehto, mutta päätin kuitenkin hyödyntää jo valmiiksi arkistosta litteroituja kirjeitä, joista suurta osaa on tutkittu aiemmin esimerkiksi suomen kielen tieteenalan erilaisista näkökulmista *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita. Kirjeet sodan sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944* (2017) -teoksen tutkimusartikkeleissa. Nähdäkseni samojen kirjeiden tarkastelu eri tutkimuskysymyksistä ja tieteenalojen konventioista käsin palvelee kirjeiden monimuotoisuutta ja niistä saatavaa tietoa. Tutkielmani aineistoksi valikoitui siis huumorin kannalta melko satunnainen korpus. Analysoin ja tulkiten tutkielmassani tutkimuskysymysteni kannalta hedelmällisimpiä kirjeitä eli niitä, jotka ovat tyyliltään humoristisia. Väitän, että ei-humoristisilla kirjeillä on aineistossani kuitenkin merkittävä kontekstia ja kontrastia luova tehtävä ja pyrin kiinnittämään kyseisiin kirjeisiin huomiota tarvittaessa.

Tutkimusaineistoni² koostuu 73:n eri kirjoittajan vuosina 1939–1945 kirjoittamista 200:sta kirjeestä. Aineistoni kirjeet sisältyvät seuraaviin Kansanperinteen arkiston kirjekokoelmiin: SAK114, SAK177, SAK201, SAK214, SAK237, SAK241, SAK262, SAK263, SAK275, SAK277, SAK349 ja SAK437. Aineistoni rajausta puoltaa sen monipuolisuus, sillä tutkimusaineistoni edustaa verrattain hyvin Kansanperinteen arkiston kattavaa kirjekokoelmaa ja siten sodan kirjoittamisen moninaisuutta ja erityistä laatua. Sotavuosina kirjeitä kirjoitettiin kaikissa kansanryhmissä: erilaiset sosiaaliset ja kulttuuriset taustat näkyvät kirjeissä kirjoitustaidoissa, kirjoitustavoissa sekä kirjoittajien tavoissa ilmaista itseään kirjallisesti (Taskinen 2015, 13; Hagelstam 2011, 300). Tutkimusaineistoni kirjeiden kirjoittajat ja vastaanottajat edustavat eri kansanryhmiä, sukupolvia ja sodanaikaisia asemia.

Tutkimusaineistoni kirjeet ovat sekä aikuisten miesten että naisten kirjoittamia ja vastaanottamia. Alaikäisten lasten kirjoittamia tai ainoastaan alaikäisille lapsille osoitettuja kirjeitä

---

¹ Riihonen, Helmi (2017): ”’Voi hyvin ja höykyttömästi!’ – Toveruus, tunteet ja kokemukset miesten välisessä sota-ajan kirjeenvaihdossa”, Pajunen, Marjo (2017): ”’Sinulla, kultaseni, tuntuu olevan jotakin hampaan kolossa minua vastaan!’ – Erään avioparin kiistanaiheet sodanaikaisessa kirjeenvaihdossa”.

² Viitataan aineistoon ilmoittamalla kirjeen kirjoituspäivämäärän (mikäli päivämäärä on mainittu) sekä järjestysnumeron, jolla kyseinen kirjekokoelma on arkistoitu Kansanperinteen arkistoon.

aineistossani ei ole. Aineistoni sisältää kuitenkin kirjeitä, jotka on osoitettu koko perheelle – sekä aikuisille että lapsille. Nuorimmat aineistoni kirjoittajat ovat noin 20-vuotiaita ja vanhimmat yli 60-vuotiaita. Tutkimusaineistoni koostuu pääosin läheisten ihmisten, kuten avioparien, perheen ja ystävien välisestä kirjeenvaihdosta. Aineistoni sisältää kuitenkin myös eri-ikäisten sotilaiden Tampereen Sosialidemokraattiselle Naisyhdistykselle osoittamia aineellisesta tuesta kiittäviä yksittäisiä kirjeitä. Kirjeiden kirjoittajat ja vastaanottajat ovat sotilaita, lottia ja siviilejä. Kirjeiden kirjoittajat ja vastaanottajat eriävät myös sosioekonomisilta taustoiltaan. Kirjeaineistoni sisältää sekä yksittäisiä kirjeitä että oletettavasti ehjänä säilynyttä useamman kymmenen kirjeen kirjeenvaihtoa.

1.3 Tutkimusetiikka

Tutkijan, tutkittavan aineiston ja siitä saatujen tutkimustulosten välistä suhdetta sitoo sekä tutkimuskohteen että tutkimuksen kolmansien osapuolten kunnioitus. Kirjetutkimusta tehdessään tutkijan on tärkeää arvioida tutkimuksen mahdollisia vaikutuksia esimerkiksi kirjeiden kirjoittajien, vastaanottajien ja kirjeissä mainittujen henkilöiden lisäksi heidän jälkeläisiinsä. Tutkijalla on velvollisuus antaa anonymiteetin suoja kirjeen tuottamiseen, vastaanottamiseen ja säilyttämiseen osallistuneiden ihmisten elämäntarinoille. (Pehkonen 2013, 39.) Tässä luvussa pohdin, millaisia tutkimuseettisiä haasteita tutkimusaineistooni ja -kysymyksiini liittyy ja miten olen ottanut huomioon kyseiset haasteet tutkimuksessani.

Yksityiseltä henkilöltä toiselle yksityishenkilölle osoitetut kirjeet ovat kahdenkeskisiä dokumentteja, eikä niiden ole ollut tarkoitus päätyä julkiseen tarkasteluun (Alver & Øyen 2007, 47). Reflektoidakseen tutkimuseettisiä ratkaisujaan tutkimuksen tekijän on näkemykseni mukaan ensinnä perusteltava henkilökohtaisten ja intiimien dokumenttien käyttöä tutkimuskohteenä. Etnologi Sonja Hagelstam (2006, 216) perustelee yksityiskirjeiden käyttöä tutkimusaineistona niiden mahdollisuuksista käsin: kirjeet ovat kiehtovia dokumentteja menneestä ajasta, tavoista toimia ja ajatella sekä reflektoida tunteita. Sota-ajan kirjeisiin perehtyneen M. K. Suojasen (1984, 48) mukaan kirjeet myös heijastavat menneisyydessä elettyä nykyyhetkeä ja oman aikansa arvoja, kulttuuria, sosiaalisia suhteita, yksilön kokemusta ja ymmärrystä ympäröivästä maailmasta sekä yksilön ja yhteiskunnan välistä vuorovaikutusta. Nähdäkseni kirjeet tarjoavat poikkitieteellisesti kiinnostavan tutkimusaineiston, ja niiden arvokkuus lieneekin aikalaiskerronnan erilaisissa ilmentymissä.

Sotakirjeiden valintaa tutkimusaineistoksi voi tutkimusetiikan kannalta perustella esimerkiksi siten, että tutkimus tuottaa uusia näkökulmia sotahistoriaan. Kirjallisuudentutkimuksellinen tarkastelukulma sodanaikaiseen kirjeeseen täydentää ja syventävää parhaimmillaan seuraavia kysymyksiä: millaista tietoa kirjeitä tutkimalla voidaan saada, millaisin eri tavoin kirjeitä voidaan tutkia, millaisia tutkimuskysymyksiä kirjeisiin voi kohdistaa sekä millaisia viestinnällisiä ja ilmaisullisia funktioita kirjeet saavat. Tekstianalyttisen tutkimusotteen avulla jää tilaa ja mahdollisuuksia keskittyä kirjeiden sisältämiin tekstistä havaittaviin piirteisiin sekä niiden mahdollisuuksiin ja rajoituksiin. Olen edellä pyrkinyt perustelemaan ja oikeuttamaan yksityisen kirjeen käyttöä tutkimusaineistona. Seuraavaksi tarkastelen, millaisin tutkimuseettisin käytännöin minun tulisi lähestyä kirjeaineistoa, jotta kunnioitus sekä tutkimuskohdetta että tutkimuksen kolmansia osapuolia kohtaan säilyisi.

Erkka Pehkonen (2015, 60–64) nostaa artikkelissaan ”Kirjetutkimuksen etiikka. Yksityistä sota-ajan kirjeenvaihtoa tutkivan metodologiset haasteet” kirjetutkimuksen haasteiksi ensinnä sen, miten yksityisestä ja kapeasta kirjeaineistosta voi tehdä yleisesti päteviä tulkintoja ja lisäksi esimerkiksi sen, miten ero menneisyyden ja sitä kuvaavien kirjeiden välisissä todellisuuksissa vaikuttavat kirjetutkimukseen. Edellä mainitut tutkimuseettiset haasteet eivät näkemykseni mukaan vaikuta merkittävästi omaan tutkimukseeni. En pyri tutkielmassani esittämään yleispäteviä tulkintoja siitä, millaista huumoria sodanaikaiset kirjeet yleisesti sisältävät. Tutkimusaineistoni rajautuu 200 kirjeeseen, joita tutkin valikoiden huumorin näkökulmasta. Tavoitteeni on pikemminkin hyödyntää kirjallisuudentutkimuksellisia tekstianalyysin välineitä historiallisen ja ei-fiktiivisen tekstin sisältämän huumorin erittelyyn ja analyysiin sekä syventää ja jakaa ymmärrystä aineistoni kirjeiden sisältämästä huumorista tarkastelemalla tekstejä mahdollisuuksien mukaan suhteessa niiden syntykontekstiin. Tavoitteeni ei myöskään ole arvioida kirjeiden sisällön totuudellisuutta tai tapahtumia vaan sitä, millaisia humoristisuutta luovia tekstuaalisia keinoja ja muotoja kirjeet sisältävät ja miksi.

Oman tutkimukseni kannalta merkittävät tutkimuseettiset valinnat ovat tässä luvussa tekemäni oman tutkielmani tutkimuseettisten haasteiden ja valintojen reflektointi sekä kirjeissä mainittujen yksityishenkilöiden nimien pseudonymisointi ja runsas aineiston suorien sitaattien käyttö. Kirjeiden huumoria tutkittaessa kirjoittajien henkilökohtaiset elämäntapahtumat tulevat väistämättä käsitellyiksi. Intiimejä asioita käsiteltäessä on tavanomaista pyrkiä takaamaan tutkittavien yksityisyys (Alver & Øyen 2007, 47). Olen muuttanut kirjeaineistoni tekstien kirjoittajien ja vastaanottajien nimet sekä muut kirjeissä mainitut yksityishenkilöiden nimet varmistaakseni

yksityisyydensuojan. Käytän aineiston yksityishenkilöiden pseudonyymeina eli peiteniminä väestörekisterikeskuksen listaamia vuosien 1930–39 ja 1940–49 suosituimpia miesten ja naisten nimiä. Humoristiset lempi- ja hellittelynimet sekä intertekstuaaliset nimiviittaukset otan kuitenkin huumoria tarkastelevassa tutkimuksessani huomioon sellaisinaan, sillä ne ovat aineistossani humoristisuutta luovia tekijöitä. On kuitenkin huomattava, että yksityishenkilöiden nimien pseudonymisointi ei ole tutkielmassani ongelmaton valinta.

Tarkkojen aineistoviittausten ja aineistossa ilmenevien yksityishenkilöiden nimien pseudonymisoinnin välillä lieenee ristiriita. Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkiston sodanaikaisen kirjekokoelman kirjeet ovat luettavissa arkistossa, ja aineistoni kirjeet löytyvät arkistosta arkistonhoitajan avustuksella ja tutkielmassani käyttämieni kirjeviittausten avulla. Aineiston nimien pseudonymisointi ei kaikeksi olisi välttämätöntä, sillä aineistoni alkuperäiset tekstit ovat joka tapauksessa julkisesti saatavilla. Koska ei ole olemassa yleistä ohjeistusta siitä, miten yksityisyydensuoja tulisi ottaa huomioon Kansanperinteen arkiston kirjeitä tutkittaessa, olen päättänyt yksityishenkilöiden nimien pseudonymisointiin. Omassa tutkielmassani käyttämäni peitenimet voivat kuitenkin olla muiden tutkijoiden käyttämistä peitenimistä eriäviä, vaikka niillä häivyttettäisiin saman henkilön yksityisyyttä. Lisäksi peitenimet, joita olen valinnut käyttäen, herättävät tutkimuseettisiä kysymyksiä. Väestörekisterikeskuksen vuosien 1930–39 ja 1940–49 suosituimmat nimet eivät edusta ongelmattomasti aineistoni kymmeniä vuosia aiemmin syntyneitä henkilöitä, joiden oikeat nimet eivät välttämättä lukeudu omien syntymävuosiensa suosituimpiin nimiin. Oman tutkielmani puitteissa yksityishenkilöiden nimillä ei kuitenkaan ole nähdäkseni merkittävää vaikutusta tutkimusaineistoni sisältämään huumoriin, joten en syvenny nimiin liittyviin tutkimuseettisiin valintoihin tarkemmin.

Tekstianalyttinen tutkimusmetodi vaatii jo itsessään aineiston suorien sitaattien nostamista tutkimustekstiin. Aineiston suorien sitaattien runsas käyttö kytkeytyy omassa tutkimuksessani sekä tutkimusmetodiin että tutkimusetiikkaan. Suorat sitaatit paikantavat Erkki Pehkosen (2015, 73) mukaan tehdyt tulkinnat kontekstiinsa ja esittelevät vaikeasti saatavilla olevan aineiston lukijalle mahdollisimman laajasti. Lisäksi dialogi tutkijan ja aineiston välillä piirtyy esiin ja tarjoaa lukijalle mahdollisuuden tehdä omia tulkintojaan. Suorat sitaatit mahdollistavat myös tutkimuksen arvioinnin. (Mt., 73.)

1.4 Tutkielman rakenne

Tutkielmani teoreettista taustaa sekä aineistoni lajia ja kontekstia pohjustavassa luvussa 2 esittelen ensin *huumorin* ja *koomisen* käsitteet, joiden avulla lähestyn huumoria tutkielmassani. Samassa yhteydessä luvussa 2.1 pohdin myös huumorin ja koomisen lähikäsitettä *naurua* ja sen suhdetta omaan tutkielmaani. Tämän jälkeen esittelen luvussa 2.2. tarkemmin huumorintutkimuksen inkongruenssi-, ylemmyys- ja huojennusteorioiden, joita sovellan tässä tutkielmassa eritellessäni ja analysoidessani aineistoni humoristisuutta sekä tulkitessani huumorin funktioita. Soveltamieni teorioiden esittelystä siirryn tutkielmani avainkäsitteiden, *ironian*, *parodian*, *satiirin* ja *mustan huumorin* sekä *koherenssin* ja *inkoherenssin* esittelyyn luvussa 2.3. Tämän lisäksi kontekstoin tutkimusaineistoni ensin kirjelajiin luvussa 2.4 ja tämän jälkeen sodanaikaista kirjeenvaihtoa kehystäviin institutionaalisiin raameihin luvussa 2.5.

Luku 3 on tutkielmani ensimmäinen varsinainen käsittelyluku. Tässä luvussa lähestyn aineistoni sellaisia humoristisen tyylirekisterin aktivoivia huumorin keinoja ja muotoja, joiden avulla kirjoittaja varioi välitettävää viestiä kommunikaatiotilanteeseen sopivalla tavalla ja vastaanottajan huomioiden. Aloitan tutkimusaineistoni humoristisen tyylirekisterin aktivoivien tekijöiden erittelyn ja analyysin ironialle ja parodialle sekä satiirisuudelle ja mustalle huumorille tyypillisten ominaisuuksien kautta. Alaluvussa 3.1 esitän, miten ironia luo aineistooni humoristisuutta. Tarkastelen ironiaa aineistoni aikuisten lasten ja heidän vanhempiansa välisessä kirjeenvaihdossa sekä sotilaiden kirjoittamissa kirjeissä. Alaluvussa 3.2 tarkastelen aineistoani parodian näkökulmasta. Erittelen aineistoni intertekstuaalisia viittauksia, parodisen karikatyyrikuvauksen avulla kirjeissä luotua halventavaa viholliskuvaa sekä naurettavia henkilökuvaauksia. Alaluvussa 3.3 tarkastelen aineistoni humoristista tyylirekisteriä tummanpuhuvan huumorin näkökulmasta käsin. Luku jakautuu aineistoni satiirisia piirteitä tutkivaan lukuun sekä lukuun, jossa pohdin aineistoani mustan huumorin näkökulmasta.

Tutkielmani luvussa 4 keskityn aineistoni kirjeissä humoristista keskustelunomaisuutta luoviin tekijöihin: keskusteluperiaatteiden rikkomuksiin ja niiden koomisiin seurauksiin, kirjoittamistilanteesta humoristisesti kirjoittamiseen sekä vastaanottajan humoristiseen puhutteluun. Aloitan tutkielmani toisen käsittelyluvun aineistoni kirjeiden humoristista inkoherenssia ja keskustelunomaisuutta taustoittavalla alaluvulla 4.1, jossa esittelen tämän pääluvun tärkeimmät käsitteet ja pääluvun jakautumisen alalukuihin. Luvussa 4.2 tarkastelen,

miten aineistoni kirjeiden humoristinen tyylirekisteri virittyy inkoherentin rakenteen seurauksena. Erittelen aineistoni *keskusteluperiaatteiden rikkomuksia*, jotka luovat kirjeisiin inkoherenssia ja siten humoristisuutta. Tutkin aineistoni kirjeisiin inkoherenttia rakennetta luovia keskustelusääntöjen rikkomuksia *laadun, määrän, suhteen ja tavan* periaatteiden näkökulmista. Luvussa 4.3 pohdin, miten *metakirjoittaminen* eli kirjoittamistilanteesta kirjoittaminen luo tutkimusaineistoni kirjeisiin inkoherenssia, humoristisuutta ja keskustelunomaisuutta. Luvussa 4.4 pohdin toista aineistoni keskustelunomaisuutta ja humoristisuutta luovaa elementtiä: vastaanottajan humoristista puhuttelua. Luvussa 5 esittelen tutkielmani johtopäätökset.

2 Tutkimuksen teoreettinen tausta ja aineiston laji ja konteksti

Kirjallisuudentutkimuksellisten välineiden ja monitieteisen huumorintutkimuksen teorioiden yhdistäminen ei ole helppoa, sillä huumorintutkimusta kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta on tehty verrattain vähän (Laakso 2014, 24). Tässä luvussa lähestyn huumoria kirjallisuudentutkimuksen välinein ja hyödyntäen erityisesti kirjallisuudentutkija Maria Laakson (2014) väitöskirjaa. Pyrin seuraavassa täsmentämään, miten tulen analysoimaan ja tulkitsemaan kirjeaineistoani kirjallisuustieteellisin käsittein ja huumorintutkimuksen teorioiden avulla. Esittelen tutkimukseni tärkeimmät käsitteet ja pohdin, mitä haasteita historiallisen kirjeaineiston sisältämän huumorin tulkintaan liittyy. Koska tutkimukseni sijoittuu kirjeaineiston myötä myös kirjetutkimukseen, pohdin sitä tutkimuksen alueena tässä luvussa. Keskityn siihen, millainen kirje on tekstilajina ja miten kirjemuoto vaikuttaa kirjeiden tekstisisällön rakentumiseen. Lisäksi pohdin sodanaikaisen kirjeenvaihdon erityispiirteistä kirje-etikettiä, sensuuria, itsesensuuria ja propagandaa. Tavoitteeni on tarkastella kirjelajia sekä sodanaikaisen kirjeen erityistä laatua siitä näkökulmasta, millainen vaikutus niillä mahdollisesti on aineistoni sisältämään huumoriin.

2.1 Huumori ja koominen

Huumorista ja sen tutkimisesta puhuttaessa on tärkeää tiedostaa, että huumori on monitieteinen ja laaja tutkimusalue. Huumorintutkimuksella ei ole yhtä selkeää päämäärää tai yhteistä käsitteistöä ja metodologiaa. Eri tieteenalat tutkivat huumoria eri kulmista käsin, ja huumorin teoriasta on vaihtelevia näkemyksiä (Laakso 2014, 25, 27.) Tässä luvussa täsmennän, miten lähestyn huumoria omassa tutkielmassani. Tärkeimmät huumoria määrittelevät käsitteet tutkielmassani ovat *huumori* ja *koominen* sekä *nauru*.

Huumoria tutkittaessa toisilleen läheiset käsitteet huumori ja koominen aiheuttavat tavanomaisesti terminologista hajaannusta huumorintutkimuksen kirjavalla ja poikkitieteellisellä kentällä. Suomen kielessä rajanvetoa on mahdollista yksinkertaistaa seuraavasti: huumori yhdistyy monesti tunnetilaan, jonkinlaiseen leikkisään ja hyväntahtoiseen ilmapiiriin ja koominen puolestaan johonkin tekstin huumoria tuottavaan ominaisuuteen. (Laakso 2014, 25.) Ymmärrän tässä tutkielmassa huumorin koomista laajemmaksi sateenvarjokäsitteeksi. Huumorille alisteinen käsite koominen viittaa näkemykseni mukaan niihin keinoihin, joilla huumoria tuotetaan. Huumo-

rin käsitän puolestaan sulkevan sisäänsä tässä tutkielmassa esiintyvän humoristisen tyylirekisterin sekä ne tekstuaaliset keinot ja muodot, jotka virittävät aineistoni humoristisen tyylirekisterin.

Koska tutkimuskysymykseni ja -hypoteesini ulottuvat tutkimusaineistoni humoristisen tyylirekisterin aktivoivien keinojen ja muotojen lisäksi huumorin funktioihin, olen valinnut tutkielman otsikkoon ja tutkimusaineistooni kohdistuviin tutkimuskysymyksiin käsitteen huumori. Päähuomioni on kuitenkin aineistoni humoristisessa tyylirekisterissä tai humoristisuudessa, jolla viitataan humoristisen tyylirekisterin eli tekstin aiheen, tilanteen ja tavoitteiden määrittämään tekstin sävyyn. Keskityn huumorin käsitteen sijaan pääosin humoristiseen tyylirekisteriin tai humoristisuuteen, koska aineistoni kirjeet eivät ole huumorin kokonaan läpitunkemia vaan usein tyyliltään humoristisia. Pyrin tuomaan tutkielmassani selkeästi esiin, milloin puhun huumorista ja milloin humoristisesta tyylirekisteristä tai humoristisuudesta, jota huumorin keinoin ja muodoin luodaan. Koomisen keinojen sijaan käytän pääosin käsitettä huumorin keinot, jotta käsite sulkisi sisäänsä näkemykseni huumorista tässä tutkielmassa laajemmin kulttuurisiin ja institutionaalisiin raameihinsa kytkeytyneenä kommunikaatiotapana. Huumorin ja koomisen lisäksi *nauru* on yleinen huumorintutkimuksessa käytetty käsite, jota sovellan kuitenkin harkitusti omassa tutkielmassani.

Kirjallisuudentutkimukseen sijoittuvan tutkielmani ja tekstianalyttisen tutkimusotteeni kannalta naurun käsite on pulmallinen. Nauru on sosiaalinen ilmiö, ja huumorin vastaanottoon liittyvät kysymykset jäävät tekstianalyttisen tutkimusmetodin ulottumattomiin: vastaanottajan tunnereaktiota on mahdoton tulkita tekstistä käsin (Laakso 2014, 31). En pyri arvioimaan tutkimuksessani sitä, millainen huvittumisen kokemus aineistooni kuuluvien kirjeiden vastaanottajille on mahdollisesti syntynyt humoristiseksi tulkitsemastani tekstistä tai sen osasta. Käytän tutkielmassani kuitenkin naurun käsitettä hyvin rajatusti huojennus- ja ylemmyysteorioiden yhteydessä kuvaamaan sitä, mihin lopputulemaan huumorilla teorioiden mukaan päädytään. Ymmärrän naurun tässä tutkielmassa kuitenkin fyysisen toiminnon tai prosessin sijaan metaforisena nauruna³ tai hiljaisena huvittumisena⁴.

---

³ Huumorintutkija Aarne Kinnunen (1994, 34, 42–44) erottaa toisistaan fyysisen ja metaforisen naurun: fyysisen naurun kytkeytyminen komiikkaan ei ole Kinnusen mukaan välttämätöntä, mutta metaforinen nauru puolestaan syntyy aina koomisen vastaanottamisesta ja ymmärtämisestä.

⁴ Morreall (2009, 55–58) viittaa naurun käsitteellä myös hiljaiseen huvittumiseen tai sosiaaliseen huvittumiseen, jossa lukija osallistuu teoksen sisäiseen kommunikaatiotilanteeseen ja huvittuminen tapahtuu suhteessa teoksen sisäiseen yhteisöön.

Henri Bergson (1994/1900, 10–12) kirjoittaa klassikkoteoksessaan *Nauru – Tutkimus komiikan merkityksestä* naurun olevan myös jonkin tietyn suljetun ryhmän tai yhteisön naurua, joka kuuluu yhteiskuntaan ja jolla on joku sosiaalinen merkitys. Bergsonin näkemys naurusta on tutkimukseni kirjeaineiston kannalta kiintoisa. Kirjeen kirjoittaja ja vastaanottaja muodostavat suljetun nauruun tarvittavan yhteisön, jonka sosiaalinen merkitys on esimerkiksi sodan poikkeusoloista etääntyminen ja josta kirjeen tutkija, ”kolmas lukija” on ulkopuolinen. Teen tässä tutkielmassa havaintoja tekstistä, enkä siten tavoita esimerkiksi kirjeenvaihdon osapuolten välistä sisäpiirihuumoria. Ulkopuolisuus ryhmästä kytkeytyy tutkijan kannalta kirjeen kirjoittajan ja vastaanottajan mahdollisen sisäpiirihumorin ulottamattomuuden lisäksi myös historiallisen aineiston ajallisesti etäisen huumorin kontekstiin ja huumorin tulkinnan haasteisiin.

Ymmärrän sekä kirjeaineistoni että sen sisältämän huumorin synty aikaansa ja -paikkaansa kytkeytyneenä kommunikaationa. Tämä vuoksi kirjeaineiston tarkasteleminen vasten aikansa institutionaalisia raameja on mielestäni tärkeää, jotta ajallista etäisyyttä olisi mahdollista kuroa umpeen. Seuraavassa aineistoni tekstikatkelmassa mies kirjoittaa jatkosodan aikana vaimolleen:

Meillä on täällä mukana ryssäläinen koirakin se on oikein mukava ja sen nimi on Otto (Otto Ville Kuusinen) se asuu meidän teltassa ja on aina mukana kaikkialla missä liikkumme. (14.9.1941. SAK 349, Kper.)

Yllä oleva tekstikatelma on esimerkki aineistoni sisältämästä intertekstuaalisuudesta, jonka havaitsematta jättäminen voi liittyä ajallisesti etäiseen todelliseen henkilöön, jonka historiallista merkitystä nykylukija ei välttämättä tunne. Otto Wille Kuusinen (1881–1964) oli Terijoen hallituksen pääministeri, kansanvaltuuskunnan valistusasiainvaltuutettu ja kansanedustaja⁵. Intertekstuaalisen suhteen havaitseminen koiran ja historiallisen henkilön välillä luo tekstiin tärkeän humoristisen ulottuvuuden. Intertekstuaalisuudelle on toisaalta yleisesti luonteenomaista, että viittaussuhteen havaitseminen on riippuvainen lukijan kompetenssista. Historiallinen ja kahdenvälinen aineisto haastaa nähdäkseni viittaussuhteiden havaitsemista entisestään. Palaan yllä olevaan tekstikatelmaan myöhemmin parodian yhteydessä luvussa 3.2.2.

Huumorin ymmärtäminen aikaan, paikkaan ja kulttuuriin sitoutuneena kommunikaationa on mielestäni hedelmällinen näkökulma kirjeaineiston huumorin tutkimiseen. Tekstianalyysin avulla kirjeaineiston huumorin analyysi kohdistetaan tekstistä hahmottuvaan huumoriin, jolloin

---

⁵ Bibliografiakeskus. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/640> (13.10.2018).

vääristynyt tulkinta kirjoittajan aikeista on vältettävissä. Historiallisen kirjeaineiston kontekstoiminen syntyänsä ja -paikkaansa luo kuitenkin mahdollisuuden syventää tekstianalyysiä ja aineiston huumorin tulkintaa. Kontekstisidonnaisuus on lisäksi tärkeä kirjettä tekstilajina kuvaava piirre, joka ohjaa aineistoni sisältämä huumorin tulkintaa osaksi kommunikaatiota. Palaan kirjelajin piirteisiin luvussa 2.4. Tässä tutkielmassa pyrin tarkastelemaan tutkimusaineistoani huumorintutkimuksen näkökulmasta ja valikoiduin, kirjallisuustieteessä kaunokirjallisen huumorin tutkimiseen käytetyin käsittein, joihin palaan luvussa 2.3. Lisäksi pyrin ottamaan huomioon tutkielmassani ne haasteet, jotka liittyvät ajallisesti etäisen ja kirjemuotoisen aineiston tutkimiseen huumorin näkökulmasta. Seuraavassa luvussa täsmennän, miten lähestyn tutkimusaineistoni sisältämää huumoria soveltamieni huumorin teorioiden: inkongruenssi-, huojennus- ja ylemmyysteorian avulla.

2.2 Huumorin teorit

Huumorin, koomisen ja naurun teorit jaetaan perinteisesti kolmeen yleisimmin ja laajimmin hyväksyttyyn huumorin monitieteiseen selitysmalliin: inkongruenssi-, huojennus- ja ylemmyysteoriaan (ks. Laakso 2016, 25; Knuuttila 1992, 104–124). Sovellan tässä tutkielmassa pääosin huumorin inkongruenssiteoriaa (*Incongruity Theory*) tarkastellessani kirjeaineistoni huumorin keinoja ja muotoja tekstianalyttisesti. Inkongruenssi- eli yhteensopimattomuusteorian mukaan huumoria syntyy, kun vastakohtaiset elementit törmäävät toisiinsa (Laakso 2007, 110). John Morrealin (2009, 10–13, 73) mukaan inkongruenssin synnyttämä huumori on seurausta kognitiivisesti opitun murtumisesta sekä omaksumiemme koodien ja kaavojen äkillisestä pätemättömyydestä, mutta hänen mukaansa pelkkä inkongruenssin havaitseminen ei riitä selittämään kertovan tekstin huumoria. Inkongruenssi voi Morrealin (2009, 73) mukaan kognitiivisena havaintona nimittäin herättää myös kauhua tai inhoa.

Morreall (2009, 50, 73) esittää neljäksi välttämättömäksi huvittumisen ehdoksi kognitiivisen käänteiden kokemisen, leikillisen tilan, kognitiivisen käänteiden aiheuttaman mielihyvän sekä naurun. Laakson (2016, 26) mukaan tekstianalyysin tekijälle vastaanottajan reaktiota käsittelevät ehdot, kognitiivisen käänteiden aiheuttama nautinto sekä sen ilmaiseminen naurulla, eivät ole käyttökelpoisia. Sen sijaan kognitiivisen käänteiden eli inkongruenssin kokeminen leikillisessä tilassa on tekstianalyysinkin kannalta merkittävä humoristista mielihyvää synnyttävä ehto (mt., 26). ”Inkongruenssin tulkitseminen humoristiseksi on mahdollista vain tietyn leikillisyyden ilmapiirin vallitessa tekstissä”, Laakso (2016, 26) kirjoittaa. Laakson (2014, 32) mukaan *leikki*

tai *leikillisyy*s ovat kirjallisuudentutkijalle pulmallisia käsitteitä, sillä niitä on käytettävä tekstintutkimuksessa metaforisesti. Käsitän leikillisen ilmapiirin tai huumorin vaatiman leikkitilan tässä tutkielmassa huumorin sallivaksi vapaaehtoiseksi ja sosiaalisesti jaetuksi toiminnaksi (vrt. Laakso 2014, 32). Jaan tässä tutkielmassa Laakson ajatuksen siitä, että tekstin huumori syntyy inkongruenssin kokemisesta huumorin sallivassa ilmapiirissä.

Morreall (2009, 52–54) esittää leikillistä ilmapiiriä luoviksi tekijöiksi *fiktionalisoinnin*, *etäisyyden*, *ajan kulumisen* ja *roolin puutteen tilanteessa*. Koska edellä mainitut keinot eivät sellaisinaan sovellu kirjallisuuteen, Laakson (2016, 26) mukaan inkongruenssin humoristisena kokemiselle vaadittava leikkitila luodaan tekstiin tyypillisesti jonkinlaisen tunteellisen etäännyttämisen kautta. Laakso (2014, 33) kirjoittaa:

[H]uumoria ei ole vain lukijan mielivalta käsitellä tekstin koomisia aineksia, kuten inkongruenssia, vaan myös tekstiin synnytetty leikkisä ilmapiiri tekijän ja lukijan (tai kertojan ja yleisön) välille. Tätä voisimme nimittää *humoristiseksi sopimukseksi* teoksen ja lukijan välillä. (Laakso 2014, 33.)

Kirjeen kirjoittajan ja vastaanottajan välisessä kommunikaatiossa *humoristinen sopimus* on nähdäkseni yhtä validi kuin kaunokirjallisuudessa. Kirje eroaa kaunokirjallisesta teoksesta kuitenkin yleensä kahdenvälisyydellään, ja kirjeen sisältämää huumoria tulisi nähdäkseni tulkita kontekstissaan eli osana vastavuoroista⁶ kirjeenvaihtoa. Kahdenvälistä kirjettä tarkastellessaan tutkija tunkeutuu ”kolmantena lukijana” sellaiselle kahdenväliselle humoristiselle alueelle, josta hän tulee jollain tasolla olemaan ulkopuolinen. Tekstianalyysi on erinomainen metodi kahdenvälisen kirjeen huumorin tutkimiseen, sillä tulkinta kirjeen sisältämästä huumorista perustellaan tekstistä käsin – ei kirjoittajan intentiosta tai kirjeenvaihdon osapuolten välisestä suhteesta käsin.

Kahdenvälistä ulottuvuutta ja humoristista sopimusta kirjeen todellisen kirjoittajan ja vastaanottajan välillä ei tule kuitenkaan mielestäni sivuuttaa. Vaikka kaunokirjallisuudessa ”pelkkä” tunteellinen etäännyttäminen voi luoda huumorin vaatiman leikillisen ilmapiiriin, ovat Morrealin (2009, 52–54) esittämät leikkisää ilmapiiriä luovat tekijät; fiktionalisointi, maantieteellinen etäisyys, ajan kulumisen ja roolin puute tilanteessa, näkemykseni mukaan merkittäviä huumorin vaatimaa leikkitilaa luovia keinoja kirjeen kirjoittajan ja vastaanottajan

---

⁶ Kirjoittajien välille syntyy kirjeenvaihdon jatkuessa yleensä sanaton sopimus yhteydenpidon ylläpitämisestä ja esimerkiksi kirjoittamisen rytmistä (Mustanoja 2017, 15).

välisessä henkilökohtaisessa humoristisessa sopimuksessa. Koska kirje on aina osoitettu jollekin tietylle vastaanottajalle, aineistoni kirjoittajat käyttävät tekstuaalisia huumorin keinoja harkiten ja ottavat huomioon osapuolten välisen humoristisen sopimuksen. Aineistoni kirjoittajien ja vastaanottajien välisisissä kirjeissä huumori syntyy nähdäkseni osapuolten humoristisen sopimuksen sallimissa rajoissa, tekstin humoristisuutta luovin piirtein sekä leikillisessä ilmapiiressä, joka synnytetään sodan olosuhteissa esimerkiksi Morrealin esittämien ja edellä mainitsemieni tekijöiden avulla.

Seuraavassa tekstikatkelmassa huumorin sallivaa leikkitilaa sotilaan ja hänen äitinsä väliseen kirjeenvaihtoon luovat yhteinen vastustaja ja sotavuosille tyypillinen tapa ylläpitää halveksuvaa mielikuvaa sodan vastustajasta: kuolemasta kirjoitetaan kevyesti ja vitsaillen, sillä kirjoittajan ja vastaanottajan puuttuvat roolit tilanteessa sallivat sen. Kuolema ei kosketa kirjoittajaa tai vastaanottajaa, koska uhrit eivät ole suomalaisia vaan sodanaikaisia vastustajia.

Toissailtana ryssät tekivät takarinteessään ahkerasti töitä kun kuului niin pahuksenmoinen pulina ja kilkutus. Ammuin 5 [--], niin etteivät apinat päässeet edes korsuunsa vaan painuivat pitkin takana olevaa suota niin peijakkaasti. Sieltä pojat sitten metsästäivät niitä pikakivääreillä. (15.8.1942. SAK 201, Kper.)

Tutkimusaineistossani epämiellyttävistä aiheista, kuten kuolemasta tai omakohtaisesta osallistumisesta vihollisten tappamiseen, kirjoitetaan vähän. Yllä olevassa pojan ja äidin välisen kirjeenvaihdon tekstikatkelmassa tappaminen on aiheena kuitenkin läsnä ja kietoutuu humoristisuutta luovista piirteistä epäinhimillistämiseen sekä vihollisen vertaamiseen apinaan. Näillä piirteillä luodaan ja ylläpidetään väheksyvää mielikuvaa sodan vastustajasta. Erkka Pehkosen (2013, 244) mukaan sotien aikana luoduilla viholliskuvilla oli taistelutarmoa kohottava ja surmaamisen moraalista ahdistusta helpottava vaikutus. Pehkonen (mt.) kirjoittaa, että sotapropaganda ylläpiti käsitystä, jonka mukaan on helpompi tappaa epäinhimillistetty ”kohde” kuin toinen tunteva ihminen. Tutkimusaineistossani viholliskuvan luominen kiertoilmauksin ja erilaisin huumorin keinoin on huomattavan yleistä juuri poikien ja äitien välisessä kirjeenvaihdossa, mikä on kirjeen kirjoittajan ja vastaanottajan välisen humoristisen sopimuksen kannalta mielenkiintoinen huomio.

Inkongruenssiteorian lisäksi sovellan tutkielmassani rajatusti ylemmyysteoriaa (*Superiority Theory*) tarkastellessani kirjeaineistoni huumoria erityisesti edellä mainitsemassani viholliskuvan luomisessa. John Morrealin (1987, 5, 19–20) mukaan tunnetuimpana ylemmyysteoreetik-

kona voidaan pitää Thomas Hobbesia. John Morreall (1987, 19) korostaa tulkitessaan Hobbesia, että ihmisten välisessä jatkuvassa valtataistelussa kilpailijan epäonnistuminen ja oma henkilökohtainen onnistuminen näyttäytyvät yhtä oleellisina. Ihmiset haluavat nähdä itsensä vastustajiaan parempina. Hobbes käsittää naurun reaktiona voitosta, kun ihminen huomaa yllättäen olevansa vihollistaan parempi. Täten koominen ihminen on naurajaa huonompi. (Morreall 1987, 19.) Vaikka huumori ei näkemykseni mukaan palaudu pelkästään ylemmyydentunteeseen, teoria antaa hedelmällisen näkökulman sodanaikaisissa kirjeissä ilmenevään viholliskuvan luomiseen.

Inkongruenssi- ja ylemmyysteorian lisäksi sovellan tutkielmassani harkitusti huojoennusteoriaa (*Relief Theory*). Nähdäkseni huojoennusteorian näkökulmasta esitetyt huomiot aineistoni sisältämistä huumorin funktioista täydentävät kokonaiskäsitystäni huumorista ilmiönä tutkimusaineistossani. Huojoennusteorian yhteydessä tarkastelen Sigmund Freudin teoksessaan *Vitsi ja sen yhteys piilotajuntaan* (1983/1905) esittämiä ajatuksia huojoennuksen aiheuttamasta huumorista. Mikäli ihminen on olevinaan hölmö tai kömpelö ja asettaa itsensä tarkoituksella naurunalaiseksi, ylemmyysteoria on riittämätön selittämään toisessa ihmisessä syntyvää huvitumista (Freud 1983, 175). Mikä sitten selittää naurun, joka syntyy ihmisen havaitessa toisen ihmisen tekemisessä jotain naurettavaa? Freud (mt., 168) näkee, että ihminen vertaa havaitsemaansa siihen, jonka itse tekisi vastaavassa tilanteessa. Toisaalta ihminen saattaa nauraa joutuessaan tunnustamaan, että olisi itse toiminut vastaavassa tilanteessa samoin. Tällöin huumoria syntyy ihmisen ja ylivertaisen ulkomaailman suhteesta. Ihminen tietää, että olisi itsekin näyttänyt koomiselta samassa tilanteessa. (Freud 1983, 173.)

Sigmund Freudin (1983, 85) huojoennusteorian mukaan ylimääräisen energian vapauttamisen aiheuttama helpotuksen tunne synnyttää naurua, joka puolestaan luo mielihyvää ja rentouttaa. Freud jaottelee Morrealin (1987, 111) mukaan kolme erilaista naurun aiheuttavaa tilannetta: vitsailun tai nokkeluuden, koomisen tilanteen ja huumorin. Vitsailussa ylimääräinen energia on tavanomaisesti väkivaltaisten tai seksuaalisten ajatusten ja tunteiden tukahduttamiseen käytettyä energiaa, joka purkautuessaan aiheuttaa naurua. Koomisessa tilanteessa nauruksi purkautuva energia syntyy, kun ihminen havaitsee kognitiivisesti jonkin prosessin sisältävän ylimääräistä energiaa. Huumorissa ylimääräinen energia vapautuu nauruksi, kun kielteiseen tunteeseen, esimerkiksi pelkoon tai sääliin, valmistautunut ihminen huomaakin, ettei huoleen ollut aihetta. (Morreall 1987, 111.)

Huojennusteoriaa voidaan Morrealin (1987a, 128–133) mukaan kritisoida siitä, että naurua syntyy myös odottamattomien asioiden tapahtuessa, jolloin ylimääräistä energiaa ei ole syntynyt. Vaikka huojennusteoria ei sovi psykologisen ulottuvuutensa vuoksi sellaisenaan tekstianalytiikon työkaluksi, hyödynnän teorian tarjoamaa antia osaltaan selittämään huumorin funktioita sodanaikaisissa kenttäpostikirjeissä. Esimerkiksi aineistossani sodan poikkeusoloista vitsailun voi tulkita vapauttavan tukahdutettua energiaa, mikä kietoutuu hypoteesiini siitä, että sodanaikaisten kirjeiden sisältämän huumorin avulla käsitellään myös sodan poikkeuksellisia oloja.

Olen edellä tarkentanut, miten tulen soveltamaan huumorin inkongruenssi-, ylemmyys- ja huojennusteorioita tutkimusaineistoni sisältämien huumorin keinojen ja muotojen tekstianalyysiin ja aineistoni huumorin funktioiden tulkintaan. Seuraavassa luvussa esittelen tutkielmani tärkeimmät työkalut, ne kirjallisuudentutkimuksessa huumorin tutkimiseen käytetyt käsitteet, joita käytän aineistoni huumorin keinoja ja muotoja erittelevissä ja analyysoivissa luvuissa 3 ja 4. Näitä avainkäsitteitä ovat erityisesti tutkimukseni kolmannessa pääluvussa hyödyntämäni *ironia*, *parodia*, *satiiri* ja *musta huumori* sekä neljännessä pääluvussa soveltamani *kohereenssin* ja *inkohereenssin* käsitteet.

2.3 Tutkielman avainkäsitteet

Maria Laakson (2014, 33) mukaan huumorin keinoja on mutkikasta listata, sillä huumori etsii usein uusia ja ennakoimattomia ilmenemisen muotoja, joiden kautta leimata inhimillisiä prosesseja huvittaviksi: huumorin vakiintuneista muodoista huolimatta näkemys huumorin määrittelemättömyydestä on relevantti. Laakso (mt., 35) esittää, että huumorin keinojen kategorisointi on ongelmallista, sillä huumorin keinot tuntuvat aina kurkottavan esitettyjen listausten rajojen yli. Kaunokirjallista huumoria tutkittaessa mekaanista keinojen listaamista hedelmällisempää on lähestyä huumoria käsittelemällä yksittäisiä keinoja kattavampia huumorin alalajeja tai diskursseja, jotka limittyvät huumoriin tai synnyttävät sitä. Tämänkaltaisia lajeja ovat esimerkiksi *ironia*, *satiiri* ja *parodia*. (Laakso 2014, 37.) Tarkastelen tutkielmassani aineistoni humoristista tyylirekisteriä aktivoivia huumorin keinoja ja muotoja. Käsitän tämän tutkielman ja ei-kaunokirjallisen kirjeaineistoni yhteydessä Laakson edellä mainitsemat *ironian*, *parodian* ja *satiirin* aineistoni kirjeiden humoristista tyylirekisteriä virittäviksi keinoiksi ja mustan huumorin aineistoni eräänlaiseksi huumorin muodoksi. Kaikki edellä mainitut käsitteet ovat aineistossani välitettävän viestin varioimisen keinoja.

Tutkimusaineistoni kirjeissä yksi humoristisen tyylirekisterin aktivoiva keino on *ironia*. Käsitän ironian tässä tutkielmassa huumorin keinona, joka voi esiintyä tekstin kielellisellä, tilanteisella tai rakenteellisella tasolla. Ironia on huumorille tyypillinen piirre, jonka lukija havaitsee jännitteenä tai inkongruenssina sanotun ja tarkoitetun välillä: ironiassa sanottu ei siis vastaa tarkoitettua (ks. Laakso 2014, 26; Hutcheon 1994, 10–11.) *Parodia* on toinen aineistoni humoristisen tyylirekisterin virittävä keino. Viitataan parodialla tekstin tapaan mukailla toista tekstiä koomisesti muunnellen. Parodia on imitaatio kohdetekstistä. Inkongruenssi kohdetekstin ja sen imitaation välillä synnyttää aineistoni kirjeisiin humoristisuutta. Ymmärrän tekstin tässä tutkielmassa kuitenkin myös fyysistä tekstiä laajemmaksi vakiintuneeksi kulttuuriseksi diskursiksi eli puhetavaksi. (ks. Laakso 2014, 26.) Parodian käsitteen yhteydessä hyödynnän tutkielmassani myös *karikatyyrin* ja *stereotyyppin* käsitteitä, jotka esittelen luvuissa 3.2.2 ja 3.2.3.

Sari Kivistön (2007, 9) mukaan *satiiri* tarttuu lajina todellisen ja ihanteen välisiin eroavaisuuksiin. Kivistön (mt., 9) mukaan teksti voidaan tulkita satiiriksi yleensä satiirisen sävyn tai tarkoituksen perusteella. Tässä tutkielmassa tarkastelen kirjeaineistoni satiirisuutta huumorin keinona ironian ja parodian lisäksi. Käytän tutkielmassani satiirisen kritiikin käsitettä, sillä satiiri ei ole aineistoni kirjeissä niitä hallitsevasti lävistämä lajipiirre vaan ivaileva kriittinen sävy. Lukija tavoittaa satiirissa Kivistön (2007, 9) mukaan tekstin todellisen kritiikin kohteen kaikenlaiseen hauskuuteen, episodimaisuuteen, poikkeamiin, näkökulmanvaihdoksiin ja äkillisyyteen kätkeytyä: satiirissa valitusta kohteesta tehdään huvittava, ja kritiikkiä esitetään naurua aiheuttaen ja koomisen keinoilla. Satiiri pyrkii yhteiskunnalliseen tai ihmisten kulttuuriin kohdistuvaan kritiikkiin, jolla tavoitellaan yhteiskunnallista ja eettistä keskustelua lukijan kanssa. Satiiriin kuuluu konventio, jonka mukaan se ”pakottaa meidät näkemään”. Todellisen maailman tavoittamisen vaikeus ja tärkeys ovat satiirien keskeisiä viestejä. (Mt., 20.) Inkongruenssi satiirisen tekstin tarkoituksen ja sen ilmaisun tyylin välillä on yksi aineistoni humoristisen tyylirekisterin virittävästä keinoista. Toisaalta sodan poikkeusoloja käsitellään aineistossani myös mustalle huumorille tyypillisin keinoin.

Mustan huumorin käsitettä käytetään arkikielessä toistuvasti. Yleisesti hyväksyttyä määritelmää fraasille on kuitenkin hankala esittää. Mustaa huumoria on luonnehdittu esimerkiksi groteskiksi, hirtehiseksi, sairaaksi, absurdiksi tai näiden yhdistelmiksi. On myös esitetty, että musta huumori tulisi rajata kuvaamaan vain tietyn vuosikymmenen kirjallisuutta tai että kaikki huumori on pohjimmiltaan mustaa. (Hokkanen 2015, 364; O’Neill 1983, 79–80.) Mustan

huumorin voi ajatella myös yleisesti *kansanhuumorin* kuuluvaksi, jolle on ominaista nauraminen koomiseksi koetuilla asioilla ilman moraalista tai eettistä tarkastelua. (Knuuttila 1992, 240, 268; Jokinen 1996, 165.) Käsitän mustan huumorin tutkielmassani huumorin muodoksi, johon sisältyy jokin julmuuden sävy: traaginen asia tai tapahtuma, kuten nälkä tai kuolema, normalisoidaan esittämällä se arkipäiväisenä (Virtanen 1990, 125–126; Hokkanen 2015, 365). Musta huumori on tutkielmassani olennainen käsite, sillä se kytkeytyy aineistossani sodan poikkeuksellisia oloja käsittelevään huumoriin. Musta huumori onkin tunnistettu sodasta selviytymisen strategia, jonka avulla esimerkiksi epätavanomaista väkivaltaa arkipäiväistettiin (Kivimäki 2008, 167; Taskinen 2012, 56).

Edellä mainittujen aineistoni huumorin tekstuaalisten keinojen ja muotojen lisäksi tarkastelen tutkielmassani aineistoni kirjeisiin humoristista keskustelunomaisuutta luovia tekijöitä. Kirjeiden sisällön koherenssin murtumisella on aineistoni kirjeissä humoristisuutta luovia seurauksia. Viittaaan tekstin *koherenssilla* sen tyyliin ja rakenteen elementteihin, jotka takaavat tekstin osien yhteensopivuuden ja sitä kautta tekstin toimivan kokonaisuuden sekä tehokkaan kommunikatiivisuuden (ks. Laakso 2016, 111). Tekstin koherenssia murtavat aineistossani *keskusteluperiaatteiden* eli *keskustelumaksiimien* rikkomukset. Keskustelumaksiimit (maxims) ovat kielifilosofi Herbert Paul Gricen (1975, 45–46) artikkelissaan ”Logic and Conversation” esittämiä yleisiä keskusteluperiaatteita, joiden avulla ihmisten välisen kommunikaation tulisi toimia ongelmitta. Gricen mukaan yhteistoiminnallisen keskustelun säännöt koostuvat laadun, määrän, suhteen ja tavan maksiimeista. *Laadun* (quality) maksiimi ohjaa keskustelun pitäytymään totuudessa. *Määrän* (quantity) maksiimia mukaillen puolestaan tietoa tulisi antaa vain viestintätilanteen vaatimuksen mukaisesti. *Suhteen* (relation) maksiimi tarkoittaa sitä, että esitetyn asian tulee olla asiayhteydessään relevantti. *Tavan* (manner) maksiimin toteutuminen edellyttää viestin välittäjältä esimerkiksi selkeyttä, tiiviyyttä ja lyhytsanaisuutta. (Grice 1989, 26–28.)

Tutkielmani lähtökohta on, että kirjeenvaihto pyrkii kommunikaationa ja viiveisenä dialogina⁷ noudattamaan Gricen esittämiä keskustelun maksiimeja. Sovellan tutkielmassani Gricen keskusteluperiaatteen mallia kirjeaineistoon kuitenkin harkitusti. Vaikka puhuttua ja kirjoitettua kieltä voidaan tarkastella dialogeina, puhe ja kirjoitus ovat merkittävästi erilaisia esimerkiksi tuottamiseltaan ja vastaanottamiseltaan (ks. esim. Mustanoja 2017, 15; Pehkonen 2013,

---

⁷ Yksittäiseen kirjeeseen voidaan suhtautua kuin puheenvuoroon pitkäkestoisessa kirjeiden dialogissa: kirjeenvaihdon osapuolet pyrkivät yhteistyöhön välimatkasta huolimatta. (Klippi 2015, 112.)

66). Käytän Gricen jaottelua tästä syystä jäsentämisen apuna: jaottelen mallin esittämien laadun, määrän, suhteen ja tavan kautta kirjeaineistoni rakenteellista inkoherenssia, joka tuottaa aineistoni kirjeisiin humoristisuutta.

Umberto Eco (1985, 324–325) mukaan humoristisuutta syntyy, kun Gricen keskustelumaksimeja rikotaan: vastaanottajan odotukset murtuvat, koska keskustelun implisiittisten säännösten ja sen yhtäkkisen rikkomisen välille syntyy inkongruenssi. Kirjeaineistossani kirjeiden kirjoittajat harhautuvat satunnaisesti kirjoittamastaan aiheesta, ovat toisinaan liioitellun yksityiskohtaisia tai puolestaan liioitellun seikkaperäisiä tai poikkeavat joskus totutusta ajallisesta tai temporaalisesti loogisuudesta, mikä virittää aineistoni kirjeiden humoristisen tyylirekisterin. Tällaisesta tekstin koherenssia murtavasta ilmiöstä käytän tutkielmassani käsitettä *inkoherenssi* (ks. esim. Laakso 2014, 113–114). Keskustelun implisiittisten keskusteluperiaatteiden rikkominen luo aineistoni kirjeisiin inkoherenssia. Inkoherenssi puolestaan luo aineistoni kirjeisiin illuusion kirjekommunikaatiota välittömämmästä viestintätilanteesta, eräänlaisesta kasvokkain tapahtuvasta keskustelunomaisuudesta, jolle on tyypillistä etukäteissuunnittelusta ja nopeasta tuottamisesta johtuva sisällön jäsentämisen satunnainen hajanaisuus (ks. esim. Mustanoja 2017, 15–16).

Olen edellä esitellyt tutkielmani analyysilukujen tärkeimmät käsitteet. Seuraavaksi siirryn tutkimusaineistoani taustoittaviin lajin ja kontekstin tasojen ilmiöihin. Pohdin, millaiset raamit kirjelaji ja sodanaikaisen kirjeenvaihdon erityispiirteet luovat tutkimusaineistolleni huumorin näkökulmasta.

2.4 Sodanaikainen kirje tekstilajina

Suomalaiset kirjoittivat kirjeitä toisen maailmansodan vuosina poikkeuksellisen paljon. Talvi-, jatko- ja Lapin sodan aikana perheiden ja yhteisöjen fyysiset yhteydet katkesivat, ja kirjeenvaihdosta tuli ainoa sodan erottamien ihmisten säännöllisen yhteydenpidon keino. Kenttäpostin, joka vastasi Suomen sota- ja kotirintaman välisestä yhteydestä toisessa maailmansodassa, arvioidaan kuljettaneen sotavuosina yli miljardi postilähetystä. Luku on moninkertainen verrattuna aikaan ennen ja jälkeen sotien. (Taskinen 2015, 13.) Vuosina 1939–1945 kirjoitetuissa kirjeissä kerrotaan huomattava määrä tarinoita erilaisista sotavuosien ihmiskohtaloista paitsi rintamalla myös sen takana. Säilyneiden kirjeiden tekstit ovat fyysisiä todisteita siitä, miten huomattavan konfliktin aikana elänyt ihminen on pukeutunut kokemuksensa sanoiksi.

Kirje on yksi kulttuurimme kommunikaatiovälineistä. Sen myötä kirjallinen viesti välittyy pitkänkin fyysisen välimatkan päähän. Jokainen käytettävissä oleva kommunikaatioväline määrittää sekä puitteet että rajoitteet viestille ja sen välittymiselle. Sota loi kirjeenvaihdon raamit, jotka erosivat rauhanaikaisista kirjeenvaihdon käytännöistä. (Hagelstam 2011, 300.) Tässä luvussa pohdin kirjettä tekstilajin näkökulmasta. Tarkastelen, millaisia rajoitteita ja mahdollisuuksia kirjemuoto voi asettaa aineistoni tekstille ja sen sisältämälle huumorille.

Millaisen tekstilajin eli genren kirjeet muodostavat? Tekstilajin määrittelemisen ei ole ongelmatonta, eikä aina tarpeellistakaan. Sijoitettaessa tekstiä johonkin lajiin on otettava huomioon tekstilajien rajojen häilyvyys: tekstilajin sisällä voi olla runsaasti variaatiota, ja tekstit ovat aina muiden tekstien vaikutuksen alaisia. (Shore & Mäntynen 2006, 11.) Vaikka tekstilajien rajaaminen ei ole ongelmatonta, voidaan tekstilajien malliesimerkkejä kuvata tekstilajin edustajina.

Kirjetutkija Liz Stanley (Jolly & Stanley 2005, 94–95) ehdottaa kirjeiden tekstilajia tarkentaviksi piirteiksi 1) *vastavuoroisuuden* 2) *tarkoituksellisuuden* 3) *kontekstisidonnaisuuden* sekä 4) *persoonallisuuden ja persoonattomuuden samanaikaisen läsnäolon*. Nähdäkseni edellä mainitut Stanleyn listaamat kirjelajin piirteet rajaavat ja mahdollistavat kirjeaineistoni sisältämää huumoria. Esittelen seuraavaksi aineistoesimerkein, miten kirjelajin piirteet heijastuvat aineistoni kirjeiden humoristisuuteen. Ensimmäisellä piirteellä, *vastavuoroisuudella*, Stanley viittaa kirjeen kirjoittajan ja vastaanottajan vaihteleviin rooleihin ja sitä kautta luotuun keskustelunomaisuuteen (Jolly & Stanley 2005, 94–95). Kirjoittajan ja vastaanottajan välisillä rooleilla on epäilemättä merkittävä vaikutus kirjeenvaihdon luonteeseen. Seuraavissa tutkimusaineistoni tekstikatkelmissa aviopari keskustelee lapsensa syntymästä:

En minä välittäkkään vaikket sinä nyt päässyt lomalle tähän aikaan. Mutta kun pääsisit sitten tuonenpana kun minä olisin vähän parempi ja poika tullut vähän nätimmäksi. Nyt se on kamalan ruma pieni punainen apina. Se ei vaikuttanut sinun näköiseltäs niin kuin Sinikka, mutta sinun pääs malli niillä näkyy olevan. Ja haivenia tällä ei näy olevan paljon mitään. Perun sanani nyt kun tarkastelin sitä piäntä apinaa tarkemmin. Kyllä tämäkin näkyy tulevan sinun näköisesi. (12.12.1941. SAK 263, Kper.)

Rakas ja nyt tuhat kertaista rakas vaimoni [--] Olen tietysti iloinen kun sait pojan! Ja varmaan olet sinäkin! Vaikka tyttö onkin köyhälle sopivin [--] Eipä silti, olisin tytönkin ottanut, onhan nuoret naisenpuolet olleet aina heikkoutenani! Ha-ha-ha. (17.12.1941. SAK 263, Kper.)

Ylimmässä tekstikatkelmassa kirjeen humoristinen tyylirekisteri aktivoituu, kun vaimo kuvaillee vastasyntyntä poikaansa ”kamalan rumaksi pieneksi apinaksi” ja toteaa lapsessa olevan tarkemmin katsottuna isänsä näköä. Kirjoittaja luo inkongruentilla komiikalla tekstiin leikkisän ilmapiirin ja huumorin sallivan ympäristön. Vastaanottaja lähtee leikkiin mukaan itseironisella huomautuksella siitä, miten tyttö olisi ollut hänelle sopivin tiukassa taloudellisessa tilanteessa ja kuinka tytöt ovat muutenkin hänen heikkoutensa. Tekstin humoristisuus alleviivataan vielä fyysistä naurua merkitsevällä ilmaisulla ”ha-ha-ha”. Edellä käsittelemäni humoristiset tekstikatkelmat ovat kyseisen avioparin kirjeenvaihdossa hyvin poikkeuksellisia: kirjeenvaihto on pääosin tyyliiltään hyvin vakavaa ja sisällöltään kiistelyyn taipuvaista (ks. Pajunen 2017), mistä esimerkkinä toimii seuraava ennen lapsen syntymää vaimon miehelleen kirjoittaman kirjeen katkelma:

Minua niin synkistyttää tämä toisen lapsen saanti etten minä kamalanpaa asiaa enään muuta tiedä paitsi sitten kuoleman [--] Olen tätä nykyä usein katkera sinulle näistä lapsista ja elämälleni yleensä. Ajattelen että olenko todella niin mahdoton ja paha ihminen ettei minulle voi onni yhtään juuri hymyillä elämässäni. Minulla ei ole ollut onnellista aikaa koko elämäni aikana juuri muuta kuin pari kolme vuotta paitsi ehkä lapsena jota en muista. Miksei jumala anna sielullista elämää sen mukaan kuin maallistakin, vähään tyytyvän sielun kun on kerran aineellinenkin elämä köyhää ja vähästä. Minä tiedän että köyhyydessä on omat arvonsa ja kauneutensa mutta en tahtois silti sitä elää. (30.11.1941. SAK 263, Kper.)

Kirjeenvaihdon vallitsevan tyylin perusteella lapsen syntymästä vitsailevat avioparin kirjeet voidaan nähdä poikkeuksellisina. Mikäli vaimo ei olisi omassa kirjeessään aloittanut vitsailua lapsen syntymään liittyvästä aiheesta, miehen vastauskirje ei oletettavasti olisi ollut tyyliiltään yhtä humoristinen. Kirjeaineistoni kirjoittajien ja vastaanottajien vastavuoroisuuden luonteella voidaan siis nähdä olevan vaikutus kirjeiden sisältämään huumoriin.

Toisella kirjelajin piirteellä, *tarkoituksellisuudella*, Stanley (Jolly & Stanley 2005, 94–95) viittaa siihen, että kirjeen kirjoittamisella on aina jokin tehtävä eli funktio. Sotavuosina lähetetty kirje oli tärkeä elonmerkki sekä tiedonvälityskanava. Kirjeiden välityksellä luotiin ja ylläpidettiin ihmissuhteita, neuvoteltiin lastenkasvatuksesta ja ohjeistettiin kotitöissä. Fyysisesti toisistaan etäällä olleet ihmiset loivat kirjeiden välityksellä suhteisiinsa läheisyyttä. Kirjeenvaihto oli myös tärkeä ajanviete esimerkiksi pitkän asemasotavaiheen aikana. (Taskinen 2015, 15–17.) Elonmerkiksi kirjoitettu kirje on luonnollisesti sisällöltään ja tavoitteiltaan erilainen kuin esimerkiksi ajanvietteenä kirjoitettu vastaus kirjeenvaihtoilmoitukseen. Ilmoitus elossa olemisesta näyttäytyy aineistossani kuitenkin eräänlaisena tavanomaisena piilofunktiona tyyliiltään ja

sisällöiltään hyvin erilaisissa kirjeissä. Koska sotavuosien aikana kirje saattoi olla ainoa yhteydenpitoväline läheisiin, toimi se usein elonmerkkinä, vaikkei sitä eksplisiittisesti olisi kirjeessä tuotukaan ilmi. Yksittäisten kirjeiden erilaisista funktioista huolimatta kirjeitä tavanomaisesti yhdistävä piirre on omassakin aineistossani ilmenevä musta huumori. Mustaa huumoria sisältäviä kirjeitä yhdistävä funktio näyttää olevan keino lähestyä erityisen poikkeuksellisia olosuhteita ja vakavia aiheita:

Täällä me olemme jo päässeet soran esimakuun, niinkun sitä sanotaan, sillä me olimme jo sellaisessa ranaattisateessa, että ei sitä elävien joukkoon pääse mutta henkissä sitä viellä ollaan. (3.1.1940. SAK 214, Kper.)

Koita pysyä vaan hyvin visusti piilossa, silloin kun ne ryssän linnut siellä ilmassa lentää, sillä minä kyllä olen saanut kammon niistä, sillä meidän korsusta noin viisikymmentä metriä kauvaksi putosi 12 pommia samalle alueelle, että kyllä silloin menimme maihin ilman komentoja. (17.1.1940. SAK 214, Kper.)

Yllä olevat tutkimusaineistoni tekstikatkelmät on kirjoittanut noin 20-vuotias sotilas talvisodan aikana sotilasystävälleen. Tekstikatkelmien vaarallisten tilanteiden kuvauksia yhdistävät huumorin tuottamisen keinot, jotka keventävät tekstin muutoin raskasta aihetta. Ylemmässä katkelmassa metafora ”kranaattisade” toimii tekstissä maistiaisena siitä, millaisena sota kirjoittajalle on näyttäytynyt. Mahdollisista haavoittumisista ei kuitenkaan mainita kirjaimellisesti, vaikka tekstissä tehdäänkin odottamattomasti ero elävien joukoissa ja hengissä olemisen välille: kirjoittaja kertoo olevansa vielä hengissä, vaikka hän ei pääse enää elävien joukkoon. Toisessa katkelmassa sodan vihollisten pommikoneista käytetään metaforista ilmausta ”ryssän ilmassa lentävät linnut”. Tekstissä kuvaillaan kammon aiheuttanutta pommitustilannetta, jota keventää ironinen maininta maihin menemisestä silloin ”ilman komentoja”. Aineistoni kirjeiden erilaiset funktiot määrittävät niiden sisällön ja siten huumorin rakentumista erilaisiin ulottuvuuksiin. Sodanaikaisia kirjeitä yhdistää kuitenkin musta huumori, jonka avulla vakavaihin aiheita käsitellään.

Kolmanneksi kirjeen tekstilajia määrittäväksi piirteeksi Stanley (Jolly & Stanley 2005, 94–95) esittää *kontekstisidonnaisuuden*: kirjeet syntyvät spesifissä ajassa ja paikassa, ja niissä on viittauksia ympäröivään todellisuuteen. Niitä ei siitä syystä ole mielekäästä tutkia irrallaan kontekstista. Ympäröivä konteksti on vaikuttanut kirjeaineistoni huumorin syntyyn ja vaikuttaa myös sen tulkintaan. Seuraavassa tekstikatkelmassa tamperelainen työläisperheen poika kirjoittaa talvisodan aikana kiitoskirjeen Tampereen Sosialidemokraattiselle Naisyhdistykselle:

Toverikunta

no hei näin talven tullen. olen sanken iloinen paketista jonka sain vastaan ottaa 13 toista aamuna jolloin uinailin vielä aivan rauhassa kun toverit sanoivat että pakettia hakemaan ylös äkkiä nousin kuin täälä on tapana aina tehtä se. olen tällä kerralla kuin puulla päähän lyöty kun sain ihan tuntemattomilta paketin jota en oikein osanu vartuu siks toiseks että mistä arvoisa toverikunta tiesi minun osotteeni ja nimeni niin pois päin vai oletteko sen minun kihlatun morsiammeni tuttu joka sielä on myös mutta en tietä onko se siinä yhtityksessä vai ei mutta huolimatta siitä on taikka ei mutta sanokaa kumminkin hälle monet terveiseni täältä että heila jaksaa verrattain hyvin ettei mitää huolia ole kyllä täältä joskus päästään poiskin niin silloin kyllä pääsen teitä kaikkia tapaamaa (13.2.1940. SAK 177, Kper.)

Yllä olevassa tekstikatkelmassa huumorin tulkinnan kannalta on olennaista ottaa huomioon konteksti, jossa teksti on syntynyt ja konteksti, jossa tekstiä luetaan. Nykylukija on yllä olevan, vuonna 1940 kirjoitetun, tekstikatkelman kirjoittajaa harjaantuneempi kirjoittaja, ja tekstin räikeiltä tuntuvat kielipilliset kömmähdykset, vierailta tuntuvat sanavalinnat, tekstin jäsentymättömyys ja kirjoitettuun tekstiin heijastuvat hämäläismurteellisuudet saattavat nykylukijassa aiheuttaa huvittumista. Tekstin huvittava vaikutelma voi siis syntyä kirjoittajan harjaantumattomuuden, idiolektin ja kirjeen syntyhetkeä taustoittavien, ajallisesti etäisten, tekijöiden aiheuttamasta tahattomasta humoristisuudesta. Tekstistä välittyvä humoristisuus ei siis välttämättä ole intentionaalista vaan nykylukijan tulkinta tekstin hallitsevasta tyylistä.

Toisaalta yllä olevaa katkelman mahdollista humoristisuutta voi lähestyä esimerkiksi inkongruenttina komiikkana arkisen tyylin ja virallisen aiheen välillä. Lennokas tervehdys ”no hei näin talven tullen” ja arkinen idiomi ”kuin puulla päähän lyöty” törmäävät virallisuutta tavoitteleviin elementteihin, kuten viralliselle kirjeelle tyypilliseen vastaanottajan kunnioittavaan puhutteluun ”arvoisa toverikunta”. *Skaalan* eli yleisesti tunnistettujen mittasuhteiden eri tasoille yltävät arkinen ja virallinen aiheuttavat yhteen sopimattomina inkongruenttia komiikkaa. Skaalan käsitteen kautta tekstin humoristisuutta voi nähdäkseni lähestyä perustellusti huolimatta kirjoittajan kokemattomuudesta tekstintuottajana. Sodanaikaisen kirjeaineiston tekstien humoristisuus on vahvasti siis lukijan tulkinnan varassa. Kontekstisidonnaisuus on kirjelajia määrittävä piirre, joka minun tulee nähdäkseni pyrkiä ottamaan huomioon aineistoni huumoria tarkastellessani.

Stanley (Jolly & Stanley 2005, 94–95) esittää neljänneksi kirjelajin piirteeksi sen, että kirjeissä on aina jotakin *persoonallista* ja *persoonatonta* samanaikaisesti läsnä, mitä selittävät kirjeiden vakiintuneet rakenteet ja konventiot. Vakiintuneiden kirjeen rakenteiden ja huumorin välillä

vallitsee aineistossani kiinnostava liikkumavara erityisesti ystävien kesken lähetettyjen kirjeiden alku- ja lopputervehdyksissä:

Niin hyvästi nyt taasen ja voi nyt hyvin paksusti mutta älä vaan halkee toivottaa Olavi (27.10.1939. SAK 214, Kper.)

Hei! Kiitos sinulle ihanasta pitkästä juorukirjeestäsi, se oli taas kuin keidas erämaassa vaeltavalle vanhalle kamelille. Lisää vain sellaista rehuselluloosaa. (15.6.1942. SAK 237, Kper.)

Yllä olevista tekstikatkelmista ensimmäisessä sotilas kirjoittaa sotilasystävälleen talvisodan alkaessa. Lopputervehdyksen humoristinen tyyli syntyy, kun metaforinen ”voi paksusti” -ilmaus konkretisoidaan varoittamalla kuitenkin halkeamasta. Toisessa tekstikatkelmassa nuori lotta kiittää jatkosodan asemasotavaiheessa ystäväänsä ensinnä ”ihanasta pitkästä juorukirjeestä”, jota hän vertaa keitaaksi erämaassa vaeltavalle vanhalle kamelille, minkä voi tulkita viittaavan pitkittyneen asemasotavaiheen aiheuttamaan pitkästymiseen. Kirje vertautuu myös rehuselluloosaan, sodan pula-aikaiseen karjanrehun korvikkeeseen. Humoristisen tyylin piirteiden ulottaminen kirjelajin vakiintuneisiin rakenteisiin on tutkimusaineistossani melko yleistä. Kiinnostava huumorin ja kirjemuodon välinen kytkös on myös parodisuus: kirjemuotoon upotetut huumorin keinot voidaan toisaalta myös tulkita parodioivan kirjeen kirjoittamisen konventioita ja kirjettä tekstilajina.

Olen edellä pohtinut, millainen vaikutus kirjelajille tyypillisillä piirteillä on kirjeaineistoni tekstin sisältämään humoristisuuteen. Esitin aineistoesimerkein, että vastavuoroisuudella, tarkoituksellisuudella, kontekstisidonnaisuudella sekä persoonattomuuden ja persoonallisuuden samanaikaisella läsnäololla, on vaikutus aineistoni sisältämään huumoriin. Kirjelajista puhuttaessa on myös kiinnostava kysymys, voidaanko sodanaikaisten kirjeiden ajatella muodostavan oman tekstilajinsa. Erkka Pehkonen (2013, 69) mukaan sodanaikaisten kirjeiden voidaan ajatella edustavan erityistä kirjallista lajia, sillä kirjeistä muodostui sotavuosina mittavan ja epäyhtenäisen ihmisjoukon yksilöille sodan yhdistämä henkilökohtaisen elämän pohdinnan kirjallinen konteksti. Hänen mukaansa kirjallista itseilmaisua samassa laajuudessa on haastavaa tavoittaa, pois lukien nykyisiä sosiaalisen median ilmentymiä. Sodanaikaisiin kirjeisiin tiivistyy kirjoittajien koulutustaustaan sitoutumaton halu kirjoittaa, yksittäisiä kirjeitä yhdistävät kirjalliset käytänteet sekä sotavuosien kulttuuria jäsentävät ideologiat. (Pehkonen 2013, 69.) En syvenny tarkemmin sodanaikaiseen kirjeeseen omana lajinaan, mutta nostan seuraavassa luvussa esiin juuri sodanaikaisia kirjeitä ja niiden sisällön määrittymistä yhdistäviä

taustatekijöitä. Pohdin, millainen mahdollinen vaikutus kirje-etiketillä, postisensuurilla, itsesensuurilla ja propagandalla on tutkimusaineistoni kirjeisiin ja erityisesti niiden humoristisuuteen.

2.5 Kirje-etiketti, sensuuri ja propaganda

Kirjeenvaihdon merkitys suomalaisten tärkeimpänä viestintämuotona sotavuosina ymmärrettiin niin kansan kuin valtion johdon tasolla (Taskinen 2015, 13). Suomen valtio rohkaisi sodan alusta alkaen kansalaisia kirjeenvaihtoon. Säännöllisen yhteydenpidon ymmärrettiin vaikuttavan merkittävästi suomalaisten mielentilaan ja taistelutahtoon. Lehdissä muistutettiin kirjeiden kirjoittamisen velvollisuudesta, mutta ohjeistettiin myös sisällöstä: kirjeiden tuli olla reippaita ja rohkaisevia. Kirjoittajia kehoitettiin olla huolestuttamatta vastaanottajia – kotiväen ei tullut laskea sotilaan taistelutahtoa murehtimalla kotiasioista, ja sotilaan piti välttää kirjoittamasta esimerkiksi vastustajan tuottamista menetyksistä. (Hagelstam 2011, 304–305.)

Omassa tutkimusaineistossani kirjeet noudattavat valtion ohjeistamaa kirje-etikettiä vaihtelevasti: kirjeiden toiveikas sävy ja vastaanottajan vakuuttelu hyvästä mielialasta näkyvät erityisesti sotilaiden ja kotiväen sekä puolisoiden⁸ välisessä kirjeenvaihdossa. Myös sotilaiden Tampereen Sosialidemokraattiselle Naisyhdistykselle osoittamien kiitoskirjeiden sävy on huomattavan kannustava. Perheenjäsenten sekä avioparin väliset kirjeenvaihdot ovat aineistoni arkipäiväisimpiä, asiapitoisimpia ja sävyiltään ei-humoristisimpia kirjeitä. Tutkimuskohteeni kannalta kirje-etiketti taustatekijänä on erityisen kiinnostava kietoutuessaan huumoria luoviin keinoihin. Seuraavassa tekstikatkelmassa nuori mies kirjoittaa samanikäiselle miespuoliselle ystävälleen talvisodan alkaessa:

Kyllä täällä aika kuluu oikein mukavasti, mutta jos minä suaraan sanon niin kyllä täällä mies kanssa kyrpiintyy niin ettei se mistään välitä. Kyllä tämä semmoista aikaa meillä on että kyllä täällä miehen hermoja koetellaan monta kertaa sentään päivän mittaan että ne jaksaa sulattaa kaiken mitä syätetään. Mutta kyllä täällä toisaalta on taasen oikeinkin mukavaa näin kun minullekin joka olen tottunut metsiä samoileen. Nytkin tualla ulkona on komea kuutamo että vallan kelpaisi siellä likan kanssa haaveilla mutta kun sinne taasen joutuu niin saa kylmän jääkärin morsiamen mukaansa sinne haaveileen vaikka kyllä sekin pikku hiljaa rupeaa rakkaaksi tuleen kun sitä jo sentään yli puoli vuotta on rinnallaan kuljettanut. (14.11.1939. SAK 214, Kper.)

---

⁸ Aineistoni kokoelmaan 263 sisältyvä erään avioparin välinen kirjeenvaihto puolestaan poikkeaa kiistelyyn taipuvalla tematiikallaan (ks. Pajunen 2017) merkittävästi valtion kirje-etiketistä ja aineistoni muista puolisoille osoitetuista kirjeistä.

Yllä olevassa tekstikatkelmassa kirjoittaja poukkoilee kielteisten tunteiden ilmaisun ja myönteisen ajattelun ylläpitämisen välillä. Tekstin humoristinen tyylirekisteri virittyy, kun kirjoittaja toteaa joutuvansa tyytymään kuutamohaaveiluun ”likan” sijaan ”kylmän jääkärin morsiamen” kanssa. Aseen nimeämisen kylmäksi jääkärin morsiameksi voi tulkita intertekstuaaliseksi viittaukseksi *Jääkärin morsian* -laulunäytelmään, joka sai Kansallisfilmografian⁹ mukaan kantaesityksensä vuonna 1921 Suomen Kansallisteatterissa, tai siitä versioituun samannimiseen elokuvaan (1931). Toisaalta aseennimeäminen morsiameksi lienee tyypillinen sotilasslangin piirre. Kirjoittaja vertaa asetta morsiameen ja toteaa sen tulleen rakkaaksi viimeisen puolen vuoden aikana. Aseen inhimillistäminen ja sodan olosuhteiden ironinen pohdinta kirje-etiketin sallimissa rajoissa luovat tekstiin humoristisuutta. Toisaalta kirje-etiketin vaikutusta esimerkiksi itsesensuurin vaikutuksesta on vaikea erottaa.

Aineistossani kirje-etiketistä poiketaan erityisesti sotilaiden välisessä kirjeenvaihdossa. Kielteisistä tunteista kirjoitetaan tutkimuskohteeni kannalta kiinnostavasti usein humoristisesti. Alla olevat aineistoni tekstikatkelmamat ovat kahden eri sotilaan toisille sotilaille kirjoittamia:

Saa nähdä, miten kauan nykyiset hommamme kestävät, tulevaisuudesta on mahdotonta sanoa mitään, mutta se on ainakin varma, että ruotuväkeä kestää vielä kauan, joten v-käyrä ehtii käydä monta kertaa ääriarvoissaan. Miten muuten sinun käyräsi on vaihdellut? (28.2.1940. SAK 275, Kper.)

En viitsi enää ruveta purkamaan mieltäni kasarmimme vuoksi, vaikka tällainen purkaus ehkä alentaisikin käyrää. Tiedän jo entuudestaan, että aina uudessa paikassa on mainittu käyrä ensimmäisinä päivinä korkealla. Tänään se on jo hieman laskenut. [--] Kirjoittelehan nyt kokeneena miehenä taattuja keinoja käyrän alentamiseksi. Ei se nimittäin vieläkään mahtuisi tälle paperille, jos yrittäisin sitä piirtää, vaikka tämä onkin tällaista korkeampaa sorttia. (19.10.1942. SAK 201, Kper.)

Yllä olevista tekstikatkelmista ensimmäisessä sotilas kirjoittaa talvisodan aikana sotilasystävälleen ja kuvaa turhautumistaan nykylukijankin tunnistamalla v-käyrä-ilmaisulla. Äärimmäisen turhautumisen ja siitä puhumiseen hyödynnetyn tyylin välillä on epäsuhta, joka tiivistyy arkiseen kysymykseen ”miten muuten sinun käyräsi on vaihdellut” ja luo tekstiin humoristisuutta. Kyseistä inkongruenssia voidaan tarkastella skaalan käsitteen avulla, johon palaan myöhemmin tässä tutkielmassa. Toisessa tekstikatkelmassa nuori sotilas pyytää jatkosodan asemasotavaiheessa isoveljeltään, kokeneelta sotamieheltä, ”taattuja keinoja käyrän alentamiseksi”. Tekstin

---

⁹ Ks. esim. <https://www.elonet.fi/fi/elokuva/117491>. (viitattu 13.10.2018.)

humoristinen tyylirekisteri aktivoituu, kun kirjoittaja kuvaa metaforisen turhautumista symboloivan käyrän olevan niin korkea, ettei se piirrettynä mahtuisi kirjepaperille. Inkongruenssi eli epäsuhta abstraktin ja konkreettisen välillä synnyttää tekstiin humoristisuutta.

Valtion ohjeistaman kirje-etiketin lisäksi sodanaikaista kirjeenvaihtoa kehystävät posti- ja itsesensuuri. Sodanaikaisen kenttäpostin yhteyteen perustettiin kirjoittamista valvova ja rajoitettava sensuuri- ja tarkkailuorganisaatio, jonka tärkeimpänä tavoitteena oli varmistaa, ettei postin mukana kulkeutunut vihollista hyödyttävää informaatiota. Lisäksi tarkoituksena oli seurata mielialoja ja havaita vakoiluun liittyvä toiminta. Kenttäpostilähetyksiä tarkastettiin satunnaisesti. Kielletyt asiat, kuten sotilaiden sijaintipaikat tai taistelutilanteen selostaminen, mustattiin tai leikattiin kirjeistä pois. Pelotevaikutuksesta huolimatta sodanaikaista kirjesensuuria kierrettiin käyttämällä siviilipostia tai lähettämällä kirje lomalle lähtevän sotilaan mukana kotirintamalle. Lisäksi tekstissä käytettiin kiertoilmaisuja tai jopa salakirjoitusta. Kirjesensuuri sai sodan aikana osakseen voimakasta kritiikkiä ja sitä uhmattiin tarkoituksella. Sensuurin merkitystä kirjeisiin ei voida kiistää, mutta ei myöskään ylikorostaa. (Metsberg 2015, 30–43.)

Kirjeaineistossani postisensuurin pelotevaikutus eli sensuurin pistotarkastuksien ennakointi on selkeintä sijaintiin liittyvissä aiheissa, mikä heijastuu myös kirjeiden sisältämään huumoriin. Seuraavassa tekstikatkelmassa nuori lotta kirjoittaa ystävilleen Puuvillatehtaitten Myyntikonttoriin:

Korvessa 3/VII '41

Terve tyttäret!

Suuret terveiset täältä Suuresta Korvesta teille kaikille sinne PMK:hon. (3.7.1941. SAK 237, Kper.)

Yllä olevassa tekstikatkelmassa humoristisuutta luo arkisen ja ylevän välille syntyvä epäsuhta. Kirjoittaja korvaa tarkan sijaintinsa epämääräisellä korven ilmaisulla. Arkinen mielikuva korpimetsästä törmää ylevään ja henkevään kirjoitustyyliin ”Suuresta Korvesta”, jota isot alkukirjaimet korostavat ainakin nykylukijan näkökulmasta.

Varsinaisen sensuurin lisäksi sodanaikaisiin kirjeisiin vaikutti itsesensuuri, joka osoittaa negatiivien avulla mahdollisuutta valita ja vapautta kirjoittaa. Kirje-etiketin ja postisensuurin lisäksi kirjoittajat sensuroivat itse omia tuotoksiaan. (Pehkonen 2013, 82.) Sonja Hagelstam (2006,

216) kirjoittaa, että itesesensuuri heijastui sodanaikaisissa kirjeissä tapoihin, joilla kirjoittaja ottaa vastaanottajan mahdollisen reaktion huomioon: vastaanottaja pyrittiin suojaamaan ylimääräiseltä huolelta. Omien tutkimuskysymysteni kannalta on merkittävää tiedostaa itesesensuurin mahdollinen vaikutus kirjeiden tekstisisältöön, vaikka en tässä tutkimuksessa yritä arvuutella kirjoittajien kirjoittamisen intentioita. Aineistossani kirjoittavat käyttävät huumorin keinoja kirjeenvaihdon osapuolten välisen suhteen sallimissa rajoissa, minkä voi kaikesti tulkita eräänlaiseksi itesesensuurin ulottuvuudeksi. Aineistoni sotilaiden välisessä kirjeenvaihdossa huumori kytkeytyy esimerkiksi sodanaikaisten olojen kommentointiin, kun taas sotilaan ja äidin välisessä kirjeenvaihdossa huumoria yleisempää on isänmaallinen retoriikka ja erilaisin kielikuvin luotu kuva vihollisesta. Palaan kyseisiin kielikuviin myöhemmin tutkielmassani.

Propagandan avuin ylläpidetty viholliskuva ja ylistetty isänmaallisuus pyrkivät kohottamaan sotilaiden halua taistella ryhmänä yhteistä sodan vastustajaa vastaan: esimerkiksi venäläisrepresentaatiot olivat sotavuosina useissa eri asiayhteyksissä samankaltaista väheksyvää käsitystä korostavia. Sodan edetessä propagandaa alettiin etenevässä määrin myös vierastaa. (Pehkonen 2013; 68–69, 86.) Tutkimusaineistossani propagandan vaikutuksia kirjeiden sisältöön on yhtä lailla hankala arvioida kuin kirje-etiketin tai sensuurin, mutta propagandan tiedostamisen kytkeytyminen huumorin keinoihin on tutkimuskysymysteni kannalta kiinnostavaa ilmiö. Seuraavassa tekstikatkelmassa nuori lotta kirjoittaa ystävälleen jatkosodan asemasotavaiheessa:

Arvaas olinko hetken vankasti tuolilla pienen sievän peffani keralla, kun sain sellaisen kirjeen joka oli Unkarista osoitettu Tampereen Poliisilaitokselle. Siinä kirjeessä nimitäin kysyttiin oonko mä vielä hengissä ja missä mä asun. Hö! Sen kirjeen oli lähettänyt eräs unkarilainen tyttö, jonka kanssa olin viitisen vuotta kirjeenvaihdossa, mutta mikä vaihto itsestään pikkuhiljalleen loppui. Ja nyt tämä kirje! No, minäpä tyttö kuuliaisena kansalaisena ja heimoveljeyden kannattajana keräsin aivoni ja tarmoni ja aikaansain kirjeen, joka sisälsi pelkästään ranskaa ja ropakantaa. (20.5.1943. SAK 237, Kper.)

Yllä olevan tekstikatkelman humoristisuus syntyy näkemykseni mukaan satiirisuudesta, joka osoittaa propagandan problematiikkaan kirjoittajan itseivan kautta. Kirjoittaja kuvaa itseään kuuliaiseksi kansalaiseksi ja heimoveljeyden kannattajaksi kirjoittaessaan ”ropakantaa” sisältävän kirjeen. Itseivainen teksti viittaa kirjoittajan tiedostavan nurinkurisuuden kuuliaisuuden, heimoveljeyden ja propagandan välillä asemoidessaan itsensä tytöksi, jonka pitää kerätä ai-

vonsa ja tarmonsä saadakseen aikaiseksi kirjoittaa kirje. Kuuliaisuus ja heimoveljeys kytkeytyvät implisiittisesti aivottomuuteen ja tarmottomuuteen, ja kirjoittaja tiedostaa propagandan tavoittelevan ihmisissä heräävää isänmaallista yhteishenkeä.

Olen edellä tarkastellut, millaiset kehykset sotavuosien institutionaaliset tekijät luovat aineistoleni. Pyrin tarkastelemaan aineistoesimerkein kirje-etiketin, postisensuurin, itsesensuurin ja propagandan mahdollisia kytköksiä aineistoni sisältämään huumoriin. Siirryn seuraavaksi tutkielmani ensimmäiseen varsinaiseen käsittelylukuun, jossa tutkin, miten ironia, parodia, satiirisuus ja musta huumori aktivoivat tutkimusaineistoni kirjeissä humoristisen tyylirekisterin.

3 Kirjeiden sisällön variointi – huumorin keinot ja muodot

Tutkimusaineistoni hyperdeterminoitu huumori syntyy näkemykseni mukaan useista päällekkäisistä ja toisiinsa limittyneistä huumorin keinoista ja muodoista. Kirjallisuudentutkimuksessa kaunokirjallista huumoria on lähestytty esimerkiksi ironian, parodian, satiirin ja mustan huumorin käsitteiden kautta. Nämä käsitteet ovat tässä tutkielmassa käyttökelpoisia, kun tutkin aineistoni kirjeiden humoristisen tyylirekisterin aktivoivia tekijöitä. Aloitan ensimmäisen analyysilukuni ironian käsitteellä. Pohdin ensinnä ironiaa humoristisuutta luovana keinona ja otan sen jälkeen tarkasteluun sellaisen tutkimusaineistoni humoristisen aineksen, joka on ironialle tyypillistä niin kielen, esitettyjen tilanteiden kuin sen funktioidenkin tasoilla. Ironiasta siirryn sille läheiseen parodian käsitteeseen. Tarkastelen ensin parodian käsitettä ja tarkennan, miten tulen soveltamaan sitä omassa tutkielmassani. Erittelen ja analysoin aineistoni humoristisen tyylirekisterin aktivoivia parodisia intertekstuaalisia viittauksia, parodisesti karrikoituja vihollisia sekä parodisia stereotyyppejä ja itsensä naurettavaksi tekemistä. Parodiasta siirryn satiiriin ja tarkemmin satiirisuuteen. Pohdin millaista satiirisuutta tutkimusaineistoni sisältää ja mitä satiirisuuden avulla aineistoni kirjeissä kritisoidaan. Parodian ja satiirisuuden käsittelyn yhteydessä sovellan huumorin teorioista inkongruenssiteorian lisäksi ylemmyysteoriaa. Satiirin jälkeen otan tarkasteluun mustan huumorin ja sille tyypilliset piirteet, jotka ilmenevät tutkimusaineistoni kirjeissä. Mustalla huumorilla on sille ominaisesti aineistossani esimerkiksi pelkoa ja kuolemaa käsittelevä erityinen funktio, jota tarkastelen huojennusteoriasta käsin.

3.1 Ironia

Linda Hutcheonin (1994, 12–13) mukaan ironiaa ei voida pelkistää vain vastakohtaksi sanotulle, vaan ironia tapahtuu ironian tuottajan ja sen vastaanottajan välisessä kommunikaatiossa. Vastaanottajan on huomattava ristiriita ironian tuottajan motiiveissa ja sanotun merkityksissä sekä ymmärrettävä etsiä viestille toinen, sanomaton merkitys. Ironian tulkinta on haastavaa, sillä yleisesti viestin tulkintaa ohjaava konventio yhdestä merkitsijästä ja yhdestä merkitystä ei pädekään. Ironinen viesti tulkitaan siis ihmisten välisessä kommunikaatioprosessissa. (Hutcheon 1994, 12–13.)

Sodanaikaisen kirjeaineistoni sisältämää huumoria voidaan kuvata ironian käsitteen avulla. Ironia on aineistossani eräs huumorin keino siitäkin huolimatta, että sodanaikainen kirjeenvaihto lienee ollut luonteeltaan muutenkin väärinymmärrykselle altis sen hitauden ja viestijöiden fyysisen etäisyyden vuoksi. Ironia, kuten aineistoni huumori yleisestikin, on kuitenkin riippuvainen kirjeen lähettäjän ja vastaanottajan välisestä suhteesta ja humoristisesta sopimuksesta, jossa huumoriin vaadittava leikkutila tekstissä synnytetään. Tätä leikkutilaa tutkimusaineistossani luo esimerkiksi Morrealin (2009, 52–54) esittämäistä tekijöistä fictionalisointi, millä tarkoitan sitä, ettei esitettyä asiaa tarvitse ottaa tosissaan. Toisaalta siinä, ettei sanottua tarvitse ottaa tosissaan, lienee ironian keskeinen ydin muutenkin.

Ironian erityispiirre piilee sen tulkitsemisessa. Onko ironia kommunikaatioprosessissa ironikon vai tulkitsijan vastuulla? Hutcheonin (1995, 11) mukaan ironia ilmenee tulkinnassa: ironiseksi tulkitseminen ei vaadi toteutuakseen ironikon tietoista intentiota ironiasta vaan tulkitsijalla on valta nähdä viestissä ironiaa. Koska tekstianalyysin avulla tutkija pääsee käsiksi vain omaan tulkintaansa tekstistä, lähestyn tutkimusaineistoni sisältämää ironiaa Hutcheonin ironiakäsityksen mukaan ironikon intention sijaan tekstin kautta, omasta tulkinnastani käsin. Sovellan kirjeaineistoni ironian tulkintaan Hutcheonin ironiakäsityksen lisäksi kuitenkin kielentutkija Toini Rahdun (2006) teoksessaan *Sekä että. Ironia koherenssina ja inkoherenssina* esittämiä ajatuksia ironiasta. Rahdun (2006, 8) mukaan ironikon intentio ja vastaanottajan tulkinta ironiasta ovat toisiaan tukevat näkökulmat: kieli ja sen merkitykset ovat jaettuja, joten ironian vastaanottajan tulee jollain tasolla samaistua ironikkoon ja siihen, mihin tämän välittämä viesti tähtää.

Koska ymmärrän aineistoni sisältämän huumorin osaksi jonkinlaista kahdenvälistä kommunikaatiota, yhdistelmä Hutcheonin ja Rahdun ironianäkemyksistä on mielestäni osuva kuvaamaan aineistoni sisältämää ironiaa. Näkemykseni mukaan huumorilla on jonkinlainen funktio tutkimusaineistoni kirjeissä. Sovellankin tässä ironian funktioiden tarkasteluun Linda Hutcheonin (1995, 47) olemassa olevia näkemyksiä ironian erilaisista funktioista. Koska Hutcheonin ironian funktiot palautuvat ironikon intention sijaan ironian tulkintaan, ne ovat mielestäni käyttökelpoisia ajattelun jäsentämisen apuvälineitä pohtiessani, millaisia funktioita ironia voi tutkimusaineistossani saada. Esittelen seuraavaksi Hutcheonin (1995, 47) listaamat ironian funktiot.

Hutcheon (1995, 47) järjestää esittämänsä ironian funktiot¹⁰ niiden tunteisiin vaikuttavien latauksien perusteella seuraavasti voimakkaimmasta lievimpään: kokoava, hyökkäävä, vastustava, häilyvä, suojautuva, etäännyttävä, huvittava, monimutkaistava ja vahvistava. Lievimpana ironian funktiona Hutcheon (1995, 48) esittää vahvistamisen (*reinforcing*) perusfunktion, jossa ironian tehtävä on alleviivata sanottua esimerkiksi arkisessa jutustelussa: vahvistaminen voi näyttäytyä esimerkiksi empaattisena lausahduksena toiselle, mutta toisaalta sitä voi kritisoida sen toissijaisuudesta ja tarpeettomasta korulausemaisuudesta. Monimutkaistava (*complicating*) funktio puolestaan tarkoittaa ironian tarjoavan useita tulkintamahdollisuuksia, mikä on ominaista kompleksiselle ja moniulotteiselle taiteelle. Ironian monimutkaistavaa funktiota voi arvostella sen harhaanjohtavasta epätarkkuudesta, joka voi aiheuttaa sekaannuksia. (Mt., 46.) Arkisessa jutustelussa näyttäytyvä ironian vahvistava funktio ei nähdäkseni ilmene aineistoni viiveellisessä kirjediologissa. Myöskään ironian monimutkaista funktio, joka on kompleksiselle taiteelle ominainen, ei mielestäni sovellu ei-sanataiteellisen kirjeaineistoni ironian funktioksi.

Hutcheonin (1995, 46) määrittelemä huvittavuuden (*ludic*) funktio yhdistyy merkittävästi huumoriin ja on siten tutkielmassani käyttökelpoinen: sen mukaan ironinen ilmaisu pyrkii naurattamaan, vaikka sitä voi kritisoida sen pinnallisuudesta ja vastuuttomasta tavasta esittää kritiikkiä viestin sanoman hukkuessa nauruun. Analysoidessani pro gradu -tutkielmassani huumoria ymmärrän ironian erääksi humoristisen tyylirekisterin laukaisijaksi. En siis väitä, että tietäisin, mihin kirjeaineistoni kirjoittaja on ironiallaan tähdännyt, vaan pyrin esittämään, millaisilla konkreettisilla ironialle tyypillisillä piirteillä aineistooni syntyy humoristisuutta. Tämän jälkeen pohdin omasta tulkinnastani käsin, millaisia funktioita huumori kirjeaineistossani mahdollisesti saa.

Hutcheon (1995, 49) esittää etäännyttämisen (*distancing*) eräänlaiseksi ironian funktioksi, jonka avulla ironian tulkitsijalla on mahdollisuus olla tilanteen sivustaseuraaja. Etäännyttäminen voidaan ajatella kuitenkin välinpitämättömyyttä tai kyynisyyttä aiheuttavana ilmaisutapana (mt., 49). Etäännyttämisen funktio on käyttökelpoinen aineistossani silloin, kun kirjoittaja kohdistaa itseironisen ivan itseensä. Etäännyttämisen lisäksi ironian suojautuva (*self-protective*) funktio liittyy usein *itseironiaan*, joka on ironiaa käsittelevässä luvussani yksi

---

¹⁰ Käytän tutkielmassani Renvallin & Reunasen (1998, 14) suomentamia käsitteitä.

käyttämäni käsite. Itsevähättelevällä ironialla voidaan Hutcheonin (1995, 47–48) mukaan väistää ylempivaltaisen vähättelyä, mutta toisaalta sen voidaan moittia olevan itseään korostavaa, ylimielistä tai toista mielitelevää.

Ironia on Hutcheonin (1994, 51) mukaan funktioltaan häilyvää (*provisional*), kun se kyseenalaistaa yleisesti hyväksyttyjä totuuksia. Häilyvä ironia voi toisaalta uudistaa ajattelua, tai pahimmillaan kyynistää sitä (mt., 51). Vastustavat (*oppositional*) ja hyökkäävät (*assailing*) funktiot liittyvät valtaan ja niiden tavoitteena on horjuttaa ironian kohdetta. Hyökkäävä funktio on vastustavaa funktiota voimakkaammin tunteisiin vetoava. Ironian vastustava funktio voi olla vallankumouksellinen ja toisaalta loukkaava. Hyökkäävä ironia voi olla purevaa ja julmaa, mutta myös korjaavaa ja satiirista. (Mt., 49–51.) Funktioista voimakkaimmin tunteisiin vetoava on kokoava (*aggregative*) ironia. Ironian vahvimpana ja sosiaalisimpana funktiona se paitsi kokoaa myös sulkee yhteisöjä. Jotkut jäävät aina ironian ulkopuolelle. Kokoavaa ironiaa on kritisoitu sen valtakäytöksien ja elitistisen ulottuvuuden vuoksi. (Mt., 51–55.) Hyökkäävät ja vastustavat ironian funktiot eivät nähdäkseni sovellu kirjeaineistoni sisältämän ironian funktioiden pohtimiseen niiden voimakkaan sosiaalisen ja yhteiskunnallisen ulottuvuuden vuoksi. Niitä miedommat funktiot, häilyvä ja vastustava, sen sijaan ovat käyttökelpoisia, kun lähestyn aineistoni kirjeissä ilmenevää ironisesti käsiteltyä turhautumista.

Edellä esittelemieni Hutcheonin ironian funktioiden avulla voidaan havaita, kuinka moninaista ja monitulkintaista ironia on. Omassa tutkielmassani ymmärrän ironialla olevan huvittavuutta ja huumoria luova funktio, itseironisuuteen kytkeytyvät etäännyttämisen ja suojautumisen funktiot sekä kielteisten tunteiden käsittelyyn liittyvät häilyvät ja vastustavat funktiot. Erotan tutkielmassani *itseironian* ironian alakäsitteeksi, jossa ironian piikki kohdistuu ironikkoon itseensä. Tämän lisäksi käsittelen tutkielmassani myös ironiaa ja *sarkasmia* erillisinä huumorin keinoina niiden erilaisten funktioiden avulla. Ironia ei ole pelkästään kielellinen ilmiö, vaan siitä voi esiintyä esimerkiksi tilanteissa ja rakenteissa (ks. esim. Lähteenmäki 1994, 76). Ironia voi olla myös tahatonta ja tiedostamatonta, kun taas sarkasmi on aina tarkoituksenmukaista ja sidoksissa kieleen. Tilanteet voivat olla ironisia – eivät sarkastisia – ja ironia muuttaa aina merkityksiä. Sarkasmin voidaan ajatella olevan eräänlaista negatiivisen ironian käyttämistä. (ks. esim. Haiman 1998, 20; Rahtu 2006, 67–68; Ridanpää 1994, 216–217.) Ironian funktioista siirryn seuraavaksi tarkastelemaan aineistoesimerkein, miten ironia synnyttää tutkimusaineistoni kirjeisiin humoristisuutta.

3.1.1 Itseironiset tuhlaajalapset

Isälle!

Tiedätkö, olen aina luullut, että sinä olet tuollainen keskitason matemaattinen kyky mutta huomaa nyt erehtyneeni. Olen pitänyt omaakin matemaattista lahjakkuuttani lähinnä perintönä sinulta. Mutta nyt kun sinä lasket, että vaikka minä olen sinulle velkaa lähes 22.000 mk, sinä kuitenkin olet maksamassa minulle n. [1800] mk minä luovun kaikista aikaisemmista käsityksistäni. Tuollainen laskelma osoittaa jo sangen karkeata matemaattista taitoa! - No niin, kaikki sikseen! Asiahan on todellisuudessa vakava. (22.2.1942. SAK 241, Kper.)

Yllä olevassa tekstikatkelmassa nuori nainen kirjoittaa isälleen. Kiusallisen aiheen, rahan ja erityisesti sen lainaamisen, teeman ympärille rakentuva teksti on nähdäkseni erinomainen esimerkki tutkimusaineistoni sisältämästä humoristisuudesta, joka syntyy ironialle tyypillisestä asetelmasta. Ironian voi itsessään ajatella eräänlaiseksi inkongruenssiksi, sillä siinä epäsuhta syntyy sanotun ja ei-sanotun välille. Tekstikatkelmassa tytär kirjoittaa, miten on aina luullut isänsä olevan matemaattisesti pätevä ja pitänyt omaa lahjakkuuttaan isältään perittynä. Tytär luopuu sanojensa mukaan aiemmista käsityksistään isänsä laskukyvystä tämän aikoessa maksaa velkaantuneelle tyttärelleen vielä lisää ja kirjoittaa pöyristyneenä isänsä laskelman osoittavan ”[s]angen karkeata matemaattista taitoa”. Väärinymmärryksen välttämiseksi tytär korostaa lopuksi laskeneensa leikkiä, ja jättää siten vihjeen ristiriidasta viestinsä ja sen perimmäisen merkityksen välillä. Isän ja tyttären välisessä suhteessa kirjoittaja ei ota sitä riskiä, ettei kirjeen vastaanottaja ymmärtäisi viestin sanomatonta merkitystä: ” – No niin, kaikki sikseen! Asiahan on todellisuudessa vakava.” Kiinnostava on myös tyttären tyylillinen, ”leikki sikseen” -ilmausta parodioiva alluusio ”kaikki sikseen”.

Tekstikatkelman ironisuus ilmenee, kun tytär asettuu teennäisen tietämättömäksi isänsä aikomuksista auttaa tytärtään taloudellisesti. Kirjoittaja liioittelee ymmärtämättömyyttään tilanteesta hämmästelemällä isänsä huonoa laskutaitoa, vaikka kirjoittajan perimmäinen tarkoitus on tulkintani mukaan käsitellä sitä, että tytär on isälleen jo valmiiksi velkaa ennen uutta lainaa. Kirjoittaja keventää ironisuudella kiusallisen aiheen käsittelyä. Tekstin humoristisuus aktivoituu ironialle tyypillisestä inkongruenssista sanotun ja sen perimmäisen tarkoituksen välillä. Kirjoittaja ilmaisee vastaanottajalle, ettei hänen kirjoittamaansa tule ottaa konkreettisesti ja luo huumorin vaatiman leikkitilan Morrealin (2009, 52–54) esittämän fikionalisoinnin keinoin. Tyttären käyttämän ironian funktion voi kirjeessä tulkita olevan ironikkoja itseään suojaava, sillä ironian piikin voi nähdä pyrkivän osumaan kirjoittajaan itseensä. Kun tytär kritisoi

itseään jo valmiiksi, tilanteessa enemmän valtaa omaava isän ei tarvitse tehdä sitä enää. Tämä tehdään kuitenkin ironialle tyypillisesti niin, ettei sitä kirjaimellisesti tarkoiteta.

Jos Sinä olisit esittänyt tuon laskelmasi siinä mielessä, että haluat minun suorittavan tuon summan Sinulle, olisin tietysti ilman muuta lupautunut suorittamaan sen Sinulle niin nopeasti kuin voin. Mutta nyt kun esität laskelman tuollaisena, että minä pääsisin asiasta kuin koira veräjästä, minua niin nolottaa. [--] Mutta en inhimillisestä heikkoudesta kykene sanomaan vastaankaan. Onhan tämä ehdotuksesi tietysti ääretön helpotus minulle. (22.2.1942. SAK 241, Kper.)

Itseään suojaava ironikko, itseironinen tytär, suojautuu yllä olevassa tekstikatkelmassa valta-asemassa korkeammalla olevan isänsä mahdolliselta vähättelyltä väheksymällä itseään jo valmiiksi. Itseironia toimii samoin kuin ironia, mutta siinä ironikko ja ironian kohde ovat sama komponentti (Rahtu 2006, 62). Tytär kokee pääsevänsä taloudellisista huolistaan kuin ”[k]oira veräjästä” ja myöntää, että tilanne nolottaa häntä. Tytär vähättelee itseään heikoksi, mutta inhimillistää heikkoutensa kirjottamalla, ettei kykene sanomaan isälleen vastaan, koska raha olisi hänelle suuri helpotus. Tekstin humoristisuus syntyy inkongruenssista sanotun ja tarkoitetun välillä: tytär liioittelee kuvausta inhimillisestä heikkoudestaan, vaikka hän ottaa rahan vastaan vain helpottaakseen taloudellista tilannettaan. Seuraavassa katkelmassa tytär jatkaa:

Aion hankkia itselleni kengät ja sitten olen ostanut Pearl Buekin viimeiset kirjat ja aion vielä hankkia muutamia muita. Tästä viimeainitusta et voi ainakaan minua moittia, jos minä „haaskaan” rahani kirjoihin, tiedät kyllä, keneltä sen olen oppinut. [--] Niin että kyllä raha reikiä löytää, kun sitä sattumalta saa käsiinsä. [--] Taidan lopettaa, ennenkuin tästä tulee vallan kilometrin pituinen. - Kiitos Sinulle, Isä huolenpidostasi ja hyvydestäsi. En voi koskaan palkita niitä Sinulle. Voi hyvin! Ritva (22.2.1942. SAK 241, Kper.)

Yllä oleva tekstikatelma osoittaa, ettei tyttären rahan tarve ole hengissä pysymisen ehto, sillä hän kertoo aikovansa hankkia rahalla ainakin kengät ja kirjoja. Tytär ennakoi isänsä mahdolliset moitteet rahan haaskaamisesta ja kirjoittaa, että ainakaan kirjahanquinhoista häntä ei tule moittia. Kirjoittaja toteaaakin sarkastisesti isänsä tietävän tyttären oppineen kulutustottumuksensa isältään ja päättää keskustelun rahan lainaamisesta toteavaan sananparteen ”kyllä raha reikiä löytää”. Tekstikatkelman itseironisuus ilmenee tyttären lempeän ironisesta suhtautumisesta omaan kuluttamiseensa. Kirjoittaja viittaa ironisesti kulutusvalintojensa olevan isältään perittyä rahan haaskausta, vaikka todellisuudessa hän haluaa nähdäkseni kertoa isälleen, mihin aikoo käyttää lainaamansa rahat, ja uskoo todellisuudessa isänsä hyväksyvän rahan käyttökohteet. Seuraavassa tekstikatkelmassa aineistoni toinen itseironinen tuhlaajalapsi kirjoittaa kotiväelleen.

Hyvä kotiväki.

Minulta siis paloi kaikki muu paitsi kiväärivarustus, kaasunaamari, vyö, mantteli ja lakki. Pälläni oli silloin omat haalarit ja tuuli takki vilpoisuuden vuoksi ja nekin säilyivät Sensijaan paloi, arvokkaimmista siviilivarusteista mainitakseni kello, termospullo, tupakkakone, tupakat ja pari alusvaatekertaa joissa vanha sininen ja uusi harmaa silkkipaita sekä n. 200 mk rahaa. Kirjoitin toissa päivänä siis palopäivänä päivemmällä, muistaakseni, että saisin yrittää täältä sinne päin lähettää paketin etupäässä kellon korjauksen ja liikojen alusvaatteiden, mm. harmaan silkkipaidan pois lähettämistä varten. Mutta ihminen parka kun ei tiedä tulevista tapauksista mitään niin tulee puhuttua turhia. Nyt on teillä lähetettävien kanssa entistä suurempi urakka. Meinaan nimittäin toivoa ison kasan lisää tavaraa. Älkää nyt hätäilkö. En tarvitse mitään niistä välttämättömästi sillä sain jo eilen valtion varusteet uudet paitsi paksuja sarkahousuja joita ei näin heinähelteillä tarvita. Siis alan toivomuslistan siitä huolimatta että olen joka kirjeessä pyytänyt tavaraa tai rahaa. (18.7.1941. SAK 114, Kper.)

Nuori sotilas kirjoittaa yllä olevassa tekstikatkelmassa jatkosodan alettua kotiväelleen, mitä hänelle tulisi lähettää postitse pommituksessa palaneiden tavaroidensa tilalle. Kirjoittajan mukaan armeijavarustuksen sijaan häneltä paloivat arvokkaimmat siviilitavarat. Hän muistelee, miten oli aikonut lähettää ylimääräistä tavaraa takaisin kotiinsa ennen paloa ja säälii itseään ennakoimattoman tapauksen johdosta: ”ihminen parka kun ei tiedä tulevista tapauksista”. Sotilas siirtää huomion kotiväkeensä: ”Siis alan toivomuslistan siitä huolimatta että olen joka kirjeessä pyytänyt tavaraa tai rahaa” ja jatkaa kirjettään:

Mutsi kai pitää tärkeimpänä kirjoitusneuvoja. Siis kirjekuoria pari punttia, paperia ja kumin. Kynää en tarvitse. Sitten se niklattu, sisältä ruostunut saippuarasia saippuaa täynnä. jos se ei ole mökillä. Ja parranajokone terineen. Siis uusi, ei Liljan. Mieluimmin Rotbart merkkiä jos on saatavissa ja kymmenkunta terää. Sitten voisi myöhemmin tarvita pari paria sukkia, alushousut ja trikoopaita, että saa pestä valtion alusvaatteet tai jos tulee kylmiä, sateisia ilmoja. Tupakkahamstrauksen tulokset saisi kanssa lähettää kun on viimeinen papu hampaissa. Olen vähin erin kutonut sitä nuottaa vartiossa ollessani mutta nyt paloi varalanka mutta ei kudin. Ottaisin pari vyyhtiä 9 tai 12 kertaista kalastajalankaa siihen tarkoitukseen jos se on mahdollista. No ei ollut nyt muuta. Pari kymppiä uutta tiliä odotellessani ei tekisi pahaa. (18.7.1941. SAK 114, Kper.)

Sotilas listaa kirjeessään toivomuksensa hänelle lähetettävistä tavaroista hyvin yksityiskohtaisesti: ”mieluimmin Rotbart merkkiä [--]” ja kirjoittaa katkelman loppuksi, ettei hänelle ollutkaan enää muuta, mutta lisää silti vielä loppuun, että ”[p]ari kymppiä uutta tiliä odotellessani ei tekisi pahaa”. Tekstin humoristinen tyylirekisteri virittyy pitkän alustuksen jälkeen vasta kirjeen lopussa ironialle tyypillisesti sanotun ja ei-sanotun välisessä jännitteessä:

Kai te jo suututte ja toivotte ettei näitä tällaisia kirjeitä tulisi usein. Pyydän anteeksi olemassaoloani ja sulkeudun suosioonne. Hyvät voinnit vain ja terveisiä kaikille. Ilmari (18.7.1941. SAK 114, Kper.)

Sotilaan kotiväelleen kirjoittama kirje eroaa aiemmin käsittelemästäni nuoren naisen isälleen kirjoittamasta kirjeestä siten, että ironisuus valjastetaan käyttöön vasta kirjeen lopussa. Sotilas kirjoittaa kotiväen varmaan jo suuttuvan ja toivovan ”ettei näitä tällaisia kirjeitä tulisi usein”. Virke asettuu jo itsessään ironiseksi inkongruenssiksi sen tosiasian kanssa, että kyseinen kirje oli ”toivomuslistasta” huolimatta elonmerkki pommituksesta, jossa onneksi paloivat vain tavarat. Sotilas kohdistaa ironian itseensä: ”pyydän anteeksi olemassaoloani”. Itseironinen anteeksi-pyyntö tulee kirjoitetun sijaan ymmärtää pahoitteluna tavaroiden pyytämisestä eikä sotilaan olemassaolosta, josta kirjoittaja ei todellisuudessa pyydä kotiväeltään anteeksi. Siinä missä nuori nainen jättää isälleen selkeän vihjeen ”kaikki sikseen” -ilmauksella tekstin ironisuudesta, sotilas luottaa kotiväen ymmärtävän kirjeen sisältämän ironian ja kirjoittaa liioitellun kunnioittavasti: ”sulkeudun suosioonne”. Sotilaan kirjeen sisältämä itseään säälivä ironia on vahvasti tunteisiin vetoavaa ja näkemykseni mukaan se kietoutuu myös laajempaan inkongruenssiin kirjeen elonmerkki-funktion ja sen arkipäiväisen sisällön välillä. Nähdäkseni kirjeen ironisesti luotu humoristinen tyyli keventää sotilaalle epäsuotuisaa avun pyytämisen teemaa.

3.1.2 Turhautuneet sotilaat

Heipä hei, Johannes! Koita nyt elää pulleasti siellä sotak:ssa. Älä muuten ota toden kannalta Juhaniin ruikutteluja (mikäli on sellaisia esiteltyt), Juhani halajaa tykistö-koulutuskeskukseen ja laulelee iltaisin haikea ilme kasvoillaan: ”Tuonne taakse metsämaan”, ja pitää päivisin kroonillisesti fanaattis-aviaalinen ilme kasvoillaan esitelmää aiheesta: ”minä, litterat ja tykistö-koulutuskeskus”. Eipä silti, on se v-käyrä minullakin melko korkealla, ei voi kieltää. Mutta koitetaan hymyillä ja odottaa tulevaisuutta optimistisesti. Jokatapauksessa emme voi alokasta alemmas joutua. Helou! Olavi (27.2.1940. SAK 275, Kper.)

Nuori sotilas kirjoittaa yllä olevassa tekstikatkelmassa sotilasystävälleen talvisodan aikana. Tekstin humoristinen tyylirekisteri aktivoituu, kun kirjoittaja kehottaa ystäväänsä elämään ”pulleasti siellä sotak:ssa”. Toivotukset, kuten ”voi paksusti”, ovat aineistossani yleisiä ja liittyvät mitä ilmeisemmin sotavuosien yleiseen kielenkäyttödiskurssiin. Vaikka nykylukijaa kehoitus pulleasti elämisestä saattaa huvittaa pelkästään sen vierauden ja ruumiillisuuden

vuoksi, tekstikatkelmassa ilmauksen humoristisuus syntyy näkemykseni mukaan inkongruenssista pulleasti elämisestä sodan niukassa ravintotilanteessa. Ravinnosta oli sodassa puute, mikä oli yleinen puheenaihe sodan aikana (ks. Pehkonen 2013, 199). Pulleasti elämisen ja sodan olosuhteiden välille syntyy ironinen jännite: kirjoittaja toivoo vastaanottajan voivan metaforisesti paksusti, siis hyvin.

Kirjoittaja jatkaa tekstiään koomisella imitaatiolla Juhania, joka ”halajaa tykistö-koulutuskeskukseen” ja varoittaa vastaanottajaa ottamasta todesta turhautuneen Juhania haikailua. Iltaisin haikea ilme kasvoillaan suomalaista kaihoisaa kansanlaulua lauleleva ja päivisin kroonillisesti fanaattis-aviaalinen ilme kasvoillaan esitelmiä aiheesta: ”minä, litterat ja tykistö-koulutus-keskus” pitävä Juhani on kirjoittajan ja vastaanottajan yhteinen ystävä. Sotilasihanteelle ivaileva ja liioitteleva kuvaus Juhania on koominen, ja huumorin vaatima leikkitila syntyy kirjeenvaihdon osapuolten roolin puutteesta tilanteessa: koomisen imitaation kohteena on osapuolten yhteinen ystävä. Mielikuva ruikuttelevasta, haikeasti laulelevasta ja esitelmiä aiheesta ”minä, litterat ja tykistö-koulutuskeskus” pitävästä Juhania törmää suomalaiseen ihanteeseen urhoollisesta ja sisukkaasta, ”koti, uskonto ja isänmaa” -ihannetta ylläpitävästä sotilaasta. Yhteinen ystävä tehdään naurettavaksi kuitenkin lempeän liioittelevalla ivalla siitä, miten kovasti tämä tahtoo toiseen armeijan tehtävään. Kirjoittaja viittaa tilanteen turhauttavan myös häntä itseään: ”Eipä silti, on se v-käyrä minullakin melko korkealla, ei voi kieltää”. Symbolinen ärtymyksen ja turhautumisen voimakkuutta kuvaava ilmaisu ”v-käyrä” toistuu siis jälleen aineistossani.

Ironisesti latautunut kirje tiivistyy kahteen viimeiseen virkkeeseen: ”Mutta koitetaan hymyillä ja odottaa tulevaisuutta optimistisesti. Jokatapauksessa emme voi alokasta alemmas joutua”. Kirjoittaja kehottaa turhautumisesta huolimatta hymyilemään ja ajattelemaan optimistisesti, millä on parodinen kaiku sotapropagandan ylläpitämään myönteisen ajattelun ohjeeseen. Lopuksi kirjoittaja huomauttaa sarkastisesti, miten ainakaan huonompaan suuntaan asiat eivät voi mennä. Ironisen liioittelun kautta syntyvä humoristisuus toistuu myös muiden turhautuneiden sotilaiden kirjeissä. Seuraavassa tekstikatkelmassa sotilas kirjoittaa toiselle sotilaalle kuulumisiaan talvisodan aikana:

Terve!

[--] Meidän komppanialla on lisäksi käytettävissä sotapesä, jossa saa hiukan täydennystä muuten ”hiukan” spartalaiseen ravintoon. Rahat siinä kyllä pian hupenevat.

Muilla komppanioilla ei ole tätä oikeutta. Voi hyvin! Antero (3.1.1940. SAK 274, Kper.)

Kirjoittaja vitsailee komppaniansa oikeudesta lisäravintoon, jota saa sotilaskodin kanttiinista eli sotapesästä täydennykseksi ”[h]iukan’ spartalaiseen ravintoon”. Tekstin liioitteleva vertaus armeijan ravinnon ja ”hiukan” spartalaisen, yksipuolisen ja karun, ravinnon välillä synnyttää tekstiin inkongruenttia komiikkaa. Ironisen liioittelun funktio on nähdäkseni huvittava ja samalla tyytymättömyyttä ilmaiseva. Viittaus spartalaiseen ravintoon voidaan toisaalta tulkita myös parodiseksi viittaukseksi Suomen sotapropagandistisiin ihanteisiin kurinalaisesta sotilaasta, jota spartalaisuus tässä edustaa. Seuraava tekstikatkkelma on toisen sotilaan samalle vastaanottajalle osoittamasta kirjeestä. Ystäväpiirissä vakiintuneet kielenkäytön tavat, kuten ilmaus ”v-käyrä”, sivistyssanojen käyttö sekä ironia humoristisen tyylirekisterin aktivoivana keinona toistuvat myös seuraavassa tekstissä.

Salve, Olavi!

Kalevi, Juhani ja Seppo ovat tainneet jo kertoa nämä täkäläiset niin tarkkaan, että minun lienee tarpeetonta ruveta enää mitään v-käyriä kuvailemaan. Mainitsen vain, että en pidä tätä hommaa sopivana itselleni, olen aivan porukan häntäpäässä. Minulla olisi niinollen moninverroin enemmän syytä kuin Juhanilla pyrkiä pois täältä. Lieneekö johtunut flegmaattis-apaattisesta luonteenlaadustani tai jonkinlaisesta heikosta passiivisesta optimismista, että olen kuitenkin kiltisti pysynyt housuissani? Ehkä sentään voimme joskus päästä normaaliin RAUK:hon. RUK:sta ei uskalla haaveillakaan. [--] Terveisin Tapio. (15.4.1940. SAK 275, Kper.)

Latinankielisellä tervehdyksellä yllä olevassa tekstikatkelmassa kirjeensä aloittavan kirjoittajan mukaan hänen ”[l]ienee tarpeetonta ruveta enää mitään v-käyriä kuvailemaan” Kalevin, Juhanin ja Sepon kerrottua jo ”[n]ämä täkäläiset”. Kirjoittaja kuitenkin esittää olevansa tyytymätön nykyiseen palvelustehtäväänsä: ”Minulla olisi niinollen moninverroin enemmän syytä kuin Juhanilla pyrkiä pois täältä.” Jussi viittaa samaan henkilöön, josta aiemmassa tekstikatkelmassa vitsailtiin. Tekstin retorinen kysymys ”Lieneekö johtunut flegmaattis-apaattisesta luonteenlaadustani tai jonkinlaisesta heikosta passiivisesta optimismista, että olen kuitenkin kiltisti pysynyt housuissani?” sisältää ironisen aselman: kirjoittaja pohtii itseironisesti luonteenpiirteitään, joista johtuen hän on pysynyt rauhallisena turhauttavassa tilanteessa. Hän ei kehu itseään, vaan esittää liioitellun tarkan kuvauksen omista luonteenpiirteistään. Sana ”kiltisti” vihjaa näkemykseni mukaan tekstin ironisuuteen: kirjoittaja on

turhautuneisuudestaan huolimatta pystynyt taipumaan muiden vaatimaan tahtoon korostamiensa luonteenpiirteiden avulla. Tekstin ironinen jännite syntyy inkongruenssista: yleensä epäedulliseksi ajatellut luonteenpiirteet näyttäytyvät turhauttavassa tilanteessa kelvollisiksi, kun niiden avulla on mahdollista taipua armeijan tahtoon ja olla ”kiltisti”.

Olen edellä tarkastellut sellaista kirjeaineistoni aineista, jossa humoristisuus syntyy nähdäkseni ironian keinoin. Aineistossani aikuiset lapset käsittelevät rahan ja tavaran pyytämisen kiusallista teemaa itseironian avulla kirjoittaessaan kotiväelleen. Nähdäkseni ironian funktio kirjeissä on huvittava ja itseironian suojautuva sekä myötätuntoa luova. Ironian ja itseironian keinoin luotu huumori näyttäytyy molemmissa kirjeissä aikuisten lasten tavaksi helpottaa kiusallista keskustelua omien vanhempien kanssa. Tuhlaajalasten kirjeissä ilmenevä itseironia on kuitenkin erilaista – tyttären kirjoittamassa kirjeessä ironiaan vihjataan selkeämmin kuin pojan kirjeessä. Itseironia avun pyytämisen keinona eroaa myös aineistoni muista taloudellista tukea pyytävistä kirjeistä, kuten yksittäisten sotilaiden Tampereen Sosialidemokraattiselle Naisyhdistykselle kirjoittamista kirjeistä. Siinä missä toisilleen läheisten ihmisten, aikuisten lasten ja heidän vanhempiensa välisten, kirjeiden humoristisen tyylirekisterin aktivoi esimerkiksi itseironia, ovat sotilaiden yhdistykselle kirjoittamat kirjeet tyyliltään asiallisia ja vastaanottajaa kunnioittavia:

Täällä samassa patterissa on eräs sotilas, joka äärettömän kipeästi tarvitsisi lämpöisiä alusvaatteita sekä sukat, rohkenen toivoa että otatte hänet huomioon uutta pakettia valmistaessanne. [--] Hänellä on vain yksi paita ja on hän pitänyt sitä 4 viikkoa yhtämittaa, hän ei voi antaa sitä ainoata pestäväksi kun ei ole mitä panee siksi aikaa päällensä kun [sutattu kirjain yli] se olisi pyykissä. Uskon että muistatte häntä ja iloitsen jo etukäteen siitä yllätyksestä jonka hän tulee saamaan. Kiitän teitä myöskin jo etukäteen hänen puolestaan, hän kyllä kiittää Teitä sitten erikseen. (18.11.1939. SAK 177, Kper.)

Aineistoni kirjeissä, joissa turhautuneet sotilaat kirjoittavat toisilleen, ironia on merkittävä humoristisen tyylirekisterin aktivoiva keino. Myönteiseen kommunikointiin ohjaavien kirje-etiketin, itsesensuurin ja propagandan mahdollinen vaikutus näkyy aineistossani erityisesti perheen välisessä kirjeenvaihdossa. Ystävien, erityisesti sotilaiden, välisessä kirjeenvaihdossa ärtymyksestä ja kielteisistä tunteista kuitenkin kirjoitetaan, mutta esimerkiksi juuri ironian keinoin. Yllä esittelemissäni turhautuneiden sotilaiden kirjekatkelmissa huomionarvoista on, että kirjoittavat ovat tekstistä päätellen melko korkeasti koulutettuja, jolloin kielellinen kompetenssi ärtymyksen turhautumisen tunteiden käsittelyyn ironian keinoin voi olla kehittyneempi kuin aineistoni joillakin muilla kirjoittajilla.

3.2 Parodia

Tekstin välisiä suhteita luonnehtiva käsite *parodia* on moniselitteinen humoristisuutta luova piirre, jolle läheisiä käsitteitä ovat esimerkiksi edellä käsittelemäni ironia ja tulevassa luvussa käsittelemäni satiiri tai pikemminkin satiirisuus. Ironia, parodia ja satiiri ilmenevät usein yhdessä, limittyvät toisiinsa eikä niitä ole aina yksiselitteisesti mahdollista erottaa toisistaan. Ymmärrän parodian tässä tutkielmassa ironian ja satiirin kaltaiseksi huumorin keinoksi, jolle olennaista on tekstin¹¹ tapa mukailla toista tekstiä koomisesti muunnellen ja jonka ytimenä imitaatio (ks. Laakso 2014, 26; vrt. Hutcheon 1986, Rose 1995). Käsitteenä pitkän perinteen omaavaa parodiaa on aikojen saatossa määritelty eri tavoin.

Linda Hutcheon (1986, 6) määrittelee parodian jäljittelyksi, joka korostaa parodian välisten tekstien etäisyyttä ja erilaisuutta. Parodiantutkimus jakautuu Hutcheonin (1986, 51–52) mukaan koomisuutta korostaviin ja kriittisyyttä korostaviin osiin, ja hänen mukaansa parodian yhteydessä tulisikin puhua parodian ironisesta sävystä. Margaret A. Rose puolestaan (1995, 239–240) kritisoi Hutcheonin näkemystä parodiasta sen koomisen ulottuvuuden laiminlyönnistä ja kriittisen ulottuvuuden korostamisesta. Maria Laakson (2014, 299) mukaan koominen on vaihtelevissa määrin aina osa parodioidun ja parodioivan välistä suhdetta, ja parodia voi esimerkiksi pilkata, hyökätä tai vain varioida leikkillisesti. Lähden omassa tutkielmassani liikkeelle samasta ajatuksesta. Jyrki Nummi (1958, 53–55) listaa parodista suhdetta kahden tekstin välille luoviksi keinoiksi inversion eli väärin lainaamisen, inkongruenssin eli yhteensopimattomuuden, liioittelun, mekaanisuuden ja tahallisen vajavuuden sekä kömpelyyden. Laakson (2014, 299) mukaan Nummen mainitsemat keinot ovat samankaltaisia kuin ne vihjeet, joilla tekstissä vinkataan siirtymisestä humoristiseen kehykseen, mikä viittaa parodialla ja koomisella olevan erityinen yhteys.

Lähestyn tutkielmassani tutkimusaineistoni kirjeiden humoristista tyylirekisteriä pikemminkin kokonaisvaltaista parodiaa lievemmän parodisuuden näkökulmasta. Tarkastelen tässä luvussa esimerkiksi aineistoni *intertekstuaalisuutta* eli tekstien (käsitteen laajassa merkityksessä) välisiä viittauksia, joilla on näkemykseni mukaan parodinen, viittaussuhteen osapuolten etäisyyttä tai erilaisuutta korostava sävy. Lisäksi tarkastelen aineistostani ilmenevää sodan viholliskuvaa,

---

¹¹ Ymmärrän tässä tutkielmassa *tekstin* käsitteen tarkoittavan kirjaimellisen tekstiä käsitteen lisäksi laajemmin erilaisia vakiintuneita kulttuurisia diskursseja eli puhetapoja (ks. Laakso 2014, 26).

joka luodaan nähdäkseni erilaisin parodisin karikatyyrikuvauksin. Käsitän *karikatyyrin* käsitteen viittaavan yksilöllisten ja tunnistettavien piirteiden liioittelevaan korostamiseen (ks. Romu 2018, 83). Parodisella karikatyyrillä tarkoitan sitä, että liioitellun pelkistetty kuvaus esimerkiksi sodan vastustajasta saa parodisen sävyn, kun karikatyyri korostaa sodan osapuolien välistä erilaisuutta tai etäisyyttä. Parodisen intertekstuaalisuuden ja karikatyyrin lisäksi tarkastelen aineistoni tekstiainesta, jossa henkilöistä tehdään naurettavia. Tässä yhteydessä käytän *stereotyypin* käsitettä, jolla viitataan tutkielmassani jonkin ihmisryhmän tiivistämiseen tietynlaisiksi ulkonäköön ja käyttäytymiseen liittyviksi piirteiksi (ks. Romu 2018, 83). Tutkin tätä ilmiötä parodian yhteydessä, sillä aineistossani ihmisten naurettaviksi tekemiseen liittyy parodian sävy: jonkin ihmisryhmän koominen imitointi korostaa sen erilaisuutta ja erottaa ”meidät toisista”. Aineistoni henkilöiden naurettaviksi tekemisen yhteydessä tarkastelen myös imitointia, jossa kohteena on kirjoittaja itse. Parodinen, tahallista vajavaisuutta tai kömpelyyttä korostava, oman itsen naurettavaksi tekeminen näyttäytyy aineistossani eräänlaisena sanotun liioittelukeinona.

Ymmärrän kirjeaineistoni ja sen sisältämän huumorin osaksi kommunikaatiota. Miten parodia merkityksellistyy osana dialogia? Linda Hutcheonin (1986,87) mukaan parodia luo merkityksiä jälleen lukijan tulkinnassa: parodia on tekstin ja lukijan välistä dialogia mutta myös dialogia lukijan ja hänen tietämyksensä sekä muistinsa välillä. Hutcheon (mt., 33–34) vertaakin parodiaa ironiaan. Hän (mt., 93–96) näkee, että parodia on ilmiönä kuitenkin haastavampi kuin esimerkiksi pelkkä intertekstuaalinen viittaus, sillä parodioitavan tekstin eli subtekstin tunnistamisen lisäksi lukijan tulee havaita mitä siinä parodioidaan ja tunnistaa ironia, se mitä sanotaan ja toisaalta tarkoitetaan. Käsittelen aineistoni parodisia intertekstuaalisia viittauksia alaluvussa 3.2.1.

Bergsonin (2006/1900, 10-11) mukaan naurun voidaan ajatella olevan aina jonkinlaisen suljetun ryhmän naurua, ja hän vertaa naurua jopa rikostoveruuteen. Vertauskuva eräänlaisesta salaliitosta tuntuu sopivan parodian yhteydessä alaluvussa 3.2.2 tarkastelemaani aineistoni viholliskuvaan tai karikatyyriin vihollisesta. Yhteisöllisyys syntyy, kun jotkut ”toiset” jäävät ”meidän” ulkopuolelle (Laakso 2014, 294). Ylemmyysteorian mukaan nauru syntyy ylemmyydentunteesta toista ihmistä kohtaan, ja huumori suuntautuu tällöin toisen ihmisen virheisiin ja epäonnistumiseen (Critchley 2002, 2–3). Tutkimusaineistossani parodiseen sävyyn karikoitua vihollista on mielestäni luonteva lähestyä ylemmysteoriasta käsin: sodassa osapuo-

let haluavat nähdä itsensä vastustajiaan parempina. Halveksuvaa mielikuvaa vastustajasta luovat vertauskuvat ja vihollisjohdon karrikoiminen ovat tutkimusaineistossani läsnä. Parodisen sävyn voikin osaltaan nähdä pyrkivän ylläpitämään vastustajan pilkkaa.

Lähestyn tutkimusaineistoni sisältämää parodisuutta Nummen (1958, 53–55) listaamista parodista suhdetta luovista keinoista inkongruenssin, liioittelun ja tahallisen vajavuuden sekä kömpelyyden kautta. Ylemmyydentuntoista naurua tarkastelen lisäksi *degradaation* eli arvonmuutoksen käsitteellä. Degradaatiolla viitataan arvonalennukseen, jossa jonkin arvo alennetaan esittämällä se alempiarvoisena tai arvottomana (ks. Laakso 2016, 28). Laakson (mt., 27) mukaan degradaatio on keskeisimpiä kaunokirjallisen koomisen inkongruenssin muotoja, joka yhdistyy myös *skaalan* käsitteeseen. Skaala viittaa yleisesti sisäistettyihin merkitysskaaloihin (mt., 27). Siirryn seuraavaksi tarkastelemaan, millaisia parodisia intertekstuaalisia viittauksia tutkimusaineistoni sisältää.

3.2.1 Parodiset intertekstuaaliset viittaukset

Älä toistaiseksi lähetä minulle mitään, tulen sinne viim. ensi viikolla Tampereelle, 14 vrk:n loma, ellen jouda kokonaan jäämään siviiliin. Olen nim. loukannut oikean käsivarteni melko pahasti. Olka oli pois sijoiltaan ja koko käsivarsi on vieläkin melkein liikkumaton, ranteesta alaspäin ainoastaan toimii normaalisesti. Minusta voi sanoa että ”haavoittui velvollisuuttaan täyttäessään” olin niin kaupungista hakemassa tavaraa kanttiiniin ja kuorma kaatui. Istuin sen päällä ja jäin aika pahasti kaiken alle. Kuorma oli melko korkea sisälsi 15 kpl 35 kg:n limppusäkkiä. Voit uskoa että lento oli makosa. Nyt määräsi patalj. lääkäri että mun on tultava sairaslomalle, koska en täälläkään voi mitään tehdä. (7.2.1942. SAK 237, Kper.)

Nuori lotta kirjoittaa yllä olevassa tekstikatkelmassa naispuoliselle ystävälleen jatkosodan asemasotavaiheessa. Kirjoittaja kertoo tulewansa lomalle Tampereelle, sillä hän on loukannut kätensä: ”Olka oli pois sijoiltaan ja koko käsivarsi on vieläkin melkein liikkumaton, ranteesta alaspäin ainoastaan toimii normaalisesti.” Tekstikatkelman humoristinen tyylirekisteri aktivoituu, kun kirjoittaja täsmentää, miten loukkaantuminen tapahtui: ”Minusta voi sanoa että ”haavoittui velvollisuuttaan täyttäessään” olin niin kaupungista hakemassa tavaraa kanttiiniin ja kuorma kaatui.”

Ilmaus ”haavoittui velvollisuutta täyttäessään” on intertekstuaalinen viittaus sodan aikana esimerkiksi sanomalehdissä vakiintuneeseen tapaan ilmoittaa henkilön haavoittumisesta sodan ajan tehtävässään. Inkongruenssi merkitykseltään kohtalokkaan intertekstuaalisen viittauksen

ja odottamattoman tapahtumasarjan välillä aktivoi tekstin humoristisen tyylirekisterin. Kirjoittaja kohdistaa tragikoomisen tilanteen ironisen pilkan itseensä: ”Istuin sen päällä ja jäin aika pahasti kaiken alle. Kuorma oli melko korkea sisälsi 15 kpl 35 kg:n limppusäkkiä. Voit uskoa että lento oli makosa.” Kirjeen parodinen viittaussuhde sodanaikaista velvollisuutta limppusäkkien noutajana täyttäessään haavoittuneesta lotasta luo itseironisen inkongruenssin avulla tekstiin humoristisuutta. Seuraavassa tekstikatkelmassa sama kirjoittaja, nuori lotta, kirjoittaa ystävälleen:

Valvoin koko viime yön tuon puh. ääressä ja soitin suutani. Puheluja oli vähän ja aikaa piti kuluttaa puhumalla muitten keskusten kanssa. Rupattelin ensin 23-3 ja sitten 4.20-6 pelkkää lööperiä, joskus välillä piti yhdistää jokin virkapuhelu. Tää on eri kivaa kun 6-7 eri keskusta voi yht'aikaa puhua keskenään. Kesken lauseen piti kyllä hyvin usein siirtää jokunen russakka taivaaseen, kun pahukset yrittivät tupata itsensä keskuksen johtoreikiin. Olisihan ollut hirveetä, jos itte kenraali olisi kuullut russakan ääntelevän yrittäessään soittaa. Kyllä niitä on täällä ihan valtavasti, jokapäiväistä leipäämme ne varsinkin harrastaa. No, niinkauan kun antavat varpaitten kynnet kasvaa rauhassa, ei oo mittää hättää. (23.11.1942. SAK 237, Kper.)

Lotta kirjoittaa työskennelleensä yön puhelinkeskuksen keskuksenhoitajana ja vitsaillee ”soittaneensa suutaan” sekä ”rupatelleensa pelkkää lööperiä” lähes koko yön, sillä virkapuheluja oli ollut vähän. Katkelman humoristisen tyylirekisterin merkittävä aktivoiva keino on kuitenkin intertekstuaalinen viittaus Isä meidän -rukoukseen: ”Kyllä niitä on täällä ihan valtavasti, jokapäiväistä leipäämme ne varsinkin harrastaa.” Parodinen viittaussuhde jokapäiväistä leipäämme harrastavista torakoista virittää tekstin humoristisen tyylirekisterin: ironinen inkongruenssi uskonnollisesti latautuneen ”jokapäiväistä leipäämme” -viittauksen sekä elintarvikkeita pilaavien maallisten russakoiden eli saksantorakoiden välillä synnyttää tekstiin humoristisuutta. Intertekstuaalinen suhde *Raamattu*-viittauksen ja maallisen russakan välillä koettelee uskonnon koskemattomuutta sotavuosien ”koti, uskonto ja isänmaa” -retoriikassa. Kirjoittajan ”kenraali” sijasta käyttämä, korostetun hämäläismurteellinen, ilmaus ”itte kenraali” luo puolestaan auktoriteettia uhmaavaa satiirista kritiikkiä tekstiin. Intertekstuaalisia viittauksia *Raamattuun* ilmenee myös muissa tutkimusaineistoni kirjeissä, kuten seuraavassa nuoren sotilaan äidilleen kirjoittamassa tekstikatkelmassa:

Täällä sataa, sataa ja sataa. Telttä vuotaa kuin seula, onneksi minulla on [tässä sotkettu tavu] se öljykangas, jonka talvella revin siitä vanhasta sadetakista. Se on tuossa yläpuolell[e]ni levitetty katon sisäpintaan, niin että hyvään tarpeeseen se tuli. Telttamme on niin alavalla paikkaa että pohjavesi nousee telttamme pohjan korkeudelle. Pari kertaa on jo oviaukon ja kaminan kohdalle kaivettu syvennys tyhjennetty vedestä, mutta uutta

pulppuaa yhä vaan. Onneksi nukun oikein mäntyhetekassa, niin että olen alhaaltapäinkin toistaiseksi turvattu vedenpaisumukselta. Kuulostaa kuin uimarannan pulikoimiselta, kun pojat kulkevat tuossa teltan ovelta. (31.7.1942. SAK 201, Kper.)

Sotilas kuvailee äidilleen yllä olevassa tekstikatkelmassa vuotavan teltan aiheuttamia haastavia olosuhteita. Kirjoittaja kertoo epämukavista oloista humoristisesti liioitellen ja vertauksia käyttäen: kirjoittajan mukaan teltta vuotaa sateessa ”[k]uin seula” ja teltan ovelta kulkeminen ”[k]uulostaa kuin uimarannan pulikoimiselta”. Humoristisen tyyli- ja kielikokemuksen tekstikatkelmassa aktivoi myös intertekstuaalinen suhde vedenpaisumukseen, kun kirjoittaja kirjoittaa nukkuvansa ”[o]ikein mäntyhetekassa” ja olevansa siten ”[a]lhaaltapäinkin toistaiseksi turvattu vedenpaisumukselta.” Intertekstuaalinen viittaus *Raamatun Vanhasta Testamentistakin* tuttuun vedenpaisumuskertomukseen on keino liioitella vuotavan teltan aiheuttamaa tukalaa tilannetta. Liioiteltu kuvaus on pikemminkin humoristinen kuin sääliä aiheuttava: parodinen mäännyistä valmistettu heteka, sotilaan henkilökohtainen Nooan arkki, turvaa sotilaan teltan vedenpaisumukselta. Inkongruenssi harmillisen tilanteen ja sen kuvailuun valitun liioittelun tyylin välillä luo tekstiin humoristisuutta.

Kuten jo aiemmin mainitsin, myönteistä ilmapiiriä ylläpitävät kirjeet ovat aineistossani tavanomaisimpia sotilaiden ja heidän vanhempiansa välisessä kirjeenvaihdossa. Edellä analysoimani, vuotavan teltan aiheuttamia haastavia olosuhteita kuvaava, tekstikatkelmä on esimerkki siitä, miten epämiellyttävistä tilanteista kirjoitetaan sotilaan ja hänen äitinsä välisessä kirjeessä huumorin keinoin. Lisäksi taistelutahtoa ja väheksyvää viholliskuvaa pidetään aineistoni sotilaiden ja kotiväen välisissä kirjeissä aktiivisesti yllä. Seuraavassa tekstikatkelmassa äiti kirjoittaa pojalleen:

Kumpi nyt saisitte pian sen Ilmestyskirjan pedon lyötyä [sanankokouksesta l:stä vedetty yli t:n viiva], että pääsisitte taas Jälleen rakentam[a]an, toivottavasti pysyväisesti ettei joka vu[o]si tarte sotaan lähteä. Voi oikein hyvin Jää Taivaan Isän turviin. Kyllä minä taas niin odotan kirjettä sieltä jostakin. äiti. (21.7.1941. SAK 114, Kper.)

Äiti kuvailee yllä olevassa tekstikatkelmassa Neuvostoliittoa metaforalla ”Ilmestyskirjan peto”. Intertekstuaalinen viittaussuhde *Uuden testamentin Ilmestyskirjassa* esitetyn pedon ja Neuvostoliiton välillä parodioi suomalaisten yhteistä vihollista. Parodinen viittaussuhde Neuvostoliiton ja ”Ilmestyskirjan pedon” välillä ei kuitenkaan ole koominen vaan pikemminkin Neuvostoliittoa vastaan hyökkäävä sekä Suomen ja Neuvostoliiton välistä eroa kuvaava. Suomen sotavuosina halveksivaa ja alentavaa viholliskuvaa pidettiin yllä propagandan avuin.

Viholliskuvalla viitaan äärimmäisen negatiiviseen representaatioon sodan vihollisesta, jota vasten suomalaisten sodan ja sotilaan ihanteet peilautuivat (ks. Pehkonen 2013, 244; Harle 1991, 15). Erkka Pehkonen (2013, 248–249) mukaan suomalaisten sotaa kuvattiin esimerkiksi retoriikalla, jossa korostui ajatus Suomesta kristillisyyden etuvartiona: suomalaisessa propagandassa viholliskuvaa luotiin järjestelmällisesti Jumalan kansan ja jumalattoman bolshevismiin vastakkainasettelulle. Edellisen tekstikatkelman intertekstuaalinen viittaus ”Ilmestyskirjan peto” korostaa tätä vastakkainasettelua. Uskonnollisen vastakkainasettelun ohella huumori oli vihollista alentava representoinnin keino (Pehkonen 2013, 251), joka ilmenee myös aineistoni kirjeissä. Vihollisen alentamista huumorin keinoin käsittelen seuraavassa alaluvussa.

Tutkimusaineistossani on kirjeitä, jotka sisältävät parodisia intertekstuaalisia viittauksia. Jotkut näistä viittauksista ovat kirjeiden humoristisen tyylirekisterin aktivoivia keinoja. Aineistoni sisältää viittauksia esimerkiksi sodassa vakiintuneisiin kielenkäytön konventioihin ja *Raamat-tuun*. Parodiset intertekstuaaliset viittaukset ovat aineistossani esimerkiksi keino liioitella tapahtunutta, korostaa jonkin tilanteen huvittavuutta tai tehostaa sanotun tunteisiin vetoavuutta. Seuraavaksi käsittelen aineistostani havaittavaa parodisia karikatyyrikuvauksia, jotka kytkeytyvät sotapropagandalle tyypilliseen halventavan viholliskuvan ylläpitämiseen.

3.2.2 Karrikoitu vihollinen

On tässä kaupungissa muutamia nättejäkin paikkoja kuten esim. lasten puisto. Siinä on puusta tehtyjä kaaria, kaikki erivärisiä, teitten yli- Täynnä patsaita se on. Useimmat kuvaavat hyvinvoivan näköisiä kakaroita, mutta ovatpahan itse ukot Lenin ja Stalinkin eksyneet joukkoon. Nykyään kylläkin makaa Lenin pää poikki lumihangessa ja Stalin seisoo kypärä päässä ja viinapullo kädessä – autuas hymy huulilla. Nämä patsaat on valmistettu pahvista ja esim. Leninin pää on täytetty sanomalehdillä. Tokkopa sillä elävällä Leninilläkään on koskaan ollut mitään muuta päässään kuin paperia. (18.11.1941. SAK 237, Kper.)

Yllä olevassa tekstikatkelmassa nuori lotta kirjoittaa ystävälleen jatkosodan aikana ja kuvailee kirjeessään, miltä rajan takana Neuvostoliiton puolella näyttää. Tekstin humoristinen tyylirekisteri aktivoituu, kun kirjoittaja kuvailee Leniniä ja Stalinia esittäviä pahvisia patsaita, jotka suomalaiset ovat taiteilleet erään lasten puiston muiden patsaiden joukkoon. Tekstistä on pääteltävissä, että suomalaiset ovat pilailleet luomillaan pahvisilla patsailla Leninin ja Stalinin

kustannuksella. Lotan teksti on eräänlainen *ekfrasis* eli visuaalisen representaation verbaalinen representaatio (ks. esim. Heffernan 1993, 3) Leninin ja Stalinin karikatyyreista.

Kirjoittajan kuvailee poliittisia johtajia epäedullisessa asemassa: Leniniä koomisesti imitoiva pahvinen patsas makaa kirjoittajan mukaan lumessa sanomalehdellä täytetty pää poikki. Kirjoittaja toteaa sarkastisesti Leninin karikatyyristä, että ”Tökkopa sillä elävällä Leninilläkään on koskaan ollut mitään muuta päässään kuin paperia.” Kirjoittajan sarkastinen tokaisu voidaan tulkita Leninin arvoa alentavaksi degradaatioksi. Kirjoittaja kertoo Stalinin pahvisen karikatyyrin seisovan ”[k]ypärä päässä ja viinapullo kädessä – autuas hymy huulilla.” Kirjoittaja kuvailee tilannetta, jossa sodan poliittinen johtaja alennetaan sotilaan asemaan. Karikatyyrin viinapullo kädessä autuaasti hymyilevästä Stalinista voi tulkita satiiriseksi kritiikiksi sodan absurdiutta kohtaan. Tekstin humoristinen tyylirekisteri aktivoituu kirjoittajan valinnasta ja tyylistä kuvailla näkemiään Leninin ja Stalinin karikatyyrejä. Ylemmydentuntoinen nauru kohdistuu sodan vastustajan karikatyyriin. Valinta liittyy nähdäkseni sodanaikaiseen halventavaa viholliskuvaa sodan vastustajasta ylläpitävään propagandistiseen konventioon. Seuraavassa tekstikatkelmassa nuori sotilas kirjoittaa sotilasystävälleen talvisodan lopussa:

Olemmekin jo niin valmiita, että odotamme lähtöä millä hetkellä tahansa. Jos rauhassa saamme olla kestää koulu vielä kuukauden päivät. Sitten kai pääsemme hieman taktikoimaan rintamalle tai RUK :hon. Kova halu meillä olisi jo näyttää Molotoffille [?], että hän on pannut kätensä paskaan. Joukossamme on paljon hämmästyttävän nuoria vapaaehtoisia. Henki on hyvä ja sovussa elämme. Olot ovat loistavat edelliseen paikkaan verrattuna. (3.3.1940. SAK 275, Kper.)

Yllä olevan tekstikatkelman humoristinen tyylirekisteri virittyy kirjoittajan käyttäessä sodan vihollisesta metonymistä kielikuvaa ”Molotoffi”. Intertekstuaalinen viittaus toisen maailmansodan aikana Neuvostoliiton hallituksen puheenjohtajana toimineeseen Vjatšeslav Molotoviin taipuu tekstissä metonymiseksi kielikuvaksi. Metonymisella kielikuvalla viitataan siihen, että yksi henkilö, pääministeri Molotov, edustaa tässä koko Neuvostoliittoa ja Suomen sodan vihollista (ks. esim. Kesonen 2010, 167). Metonymia lienee ollut sotavuosina tavanomainen kielikuva armeijoista puhuttaessa.

Kirjoittaja kertoo kirjeessään odottavansa armeijaryhmineen lähtöä rintamalle tai Reserviupseerikouluun ja kirjoittaa vertauskuvallisesti: ”Kova halu meillä olisi jo näyttää Molotoffille [?], että hän on pannut kätensä paskaan.” Parodinen karikatyyri sodan vihollisesta

ulosteeseen kätensä laittaneena Molotovina luo tekstiin humoristisuutta degradaation ja ylenkatsomisen avulla ja ylläpitää halventavaa viholliskuvaa. Molotov-viittaukset ovat aineistossani vihollisesta puhuttaessa yleisestikin melko vakiintuneita, kuten seuraavista tekstikatkelmista on nähtävissä:

Sitte tarvitsisin nolotohvin lintuja ampuessani aurinkolasit tai vaikka kahdet jos meillä on vanhastaan tai jos saisi ostaa halvalla, niin lahjoittaisi valtiolle (27.6. SAK114, Kper.)

On ikävää taistella naapurimaan harhaanjohdettua ty[ä]läistoverijoukkoa vastaan, mutta ”Molotohvin käskystä” sen teimme silloin ja nyt varomme rajojamme, ettei tämä sama impperialisti ylitä pienentyneen maamme raj[o]ja. (5.4.1940. SAK 177, Kper.)

Yllä olevista tekstikatkelmista ylemmässä poika kirjoittaa äidilleen tarvitsevansa aurinkolasit ampuessaan ”nolotohvin lintuja”. Vihollisesta käytetty metaforinen ilmaus synnyttää tekstiin humoristisuutta: Neuvostoliiton ilmavoimat vertautuvat Molotovin lintuihin, joita ampuessaan kirjoittaja tarvitsee aurinkolasit. Vihollisen tappamisesta ei kirjoiteta konkreettisesti vaan metaforia käyttäen ja humoristiseen tyyliin. Arkinen ja käytännöllinen pyyntö aurinkolaseista törmää metaforiin kiedotun vihollisen tappamisen teemaan, mikä luo tekstiin inkongruenssin keinoin humoristisuutta.

Yllä olevista tekstikatkelmista jälkimmäisessä sotilas kirjoittaa talvisodan päätyttyä Tampereen Sosialidemokraattiselle Naisyhdistykselle ja kuvaa vihollisjoukkoja ”harhaanjohdetuksi työläistoverijoukoksi”. Viholliskuvaa ylläpitävässä propagandassa vihollinen kuvataan joko barbaarimaisena tai hänet alennetaan vähä-älyiseksi tai eläimen kaltaiseksi (Pehkonen 2013, 251.) Katkelmassa ”imperialisti Molotov” kuvataan julmaksi harhaanjohdettujen ja heikkojen joukkojen johtajaksi, jonka käskystä suomalaiset joutuivat jo kerran puolustautumaan heikompansa vastaan. Siinä missä ylemmässä katkelmassa humoristinen tyylirekisteri virittyy inkongruenssista aurinkolasien pyynnön ja vihollisen tappamisen välillä, jälkimmäinen tekstikatelma on tyyliältään halventava ja hyökkäävä – ei koominen.

Seuraavassa tekstikatelmassa palaan jo aiemmin käsittelemääni tekstikatelmaan, jossa mies kirjoittaa vaimolleen suomalaisten sotilaiden teltassa asustavasta ”ryssäläisestä koirasta”, jonka nimi on Otto Ville Kuusinen:

Meillä on täällä mukana ryssäläinen koirakin se on oikein mukava ja sen nimi on Otto (Otto Ville Kuusinen) se asuu meidän teltassa ja on aina mukana kaikkialla missä liikumme. (14.9.1941. SAK 349, Kper.)

Pehkosen mukaan talvisodassa suomalainen sotilas nähtiin taitavana ja oman kansansa edun vuoksi uhrautuvana, kun taas venäläiset sotilaat miellettiin kykenemättömäksi massaksi ja moraaliltaan opportunisteiksi, jotka vaihtavat puolta heti hankalan tilanteen tullen. (Pehkonen 2013, 250.) Intertekstuaalinen viittaussuhde venäläisen koiran ja Otto Ville Kuusisen välillä on tätä propagandistista kehystä vasten kiinnostava, sillä Bibliografiakeskuksen luonnehdinnan mukaan ”monet ovat nähneet Kuusisessa opportunistisen peluripoliitikon ja ammattikommunistin, joka oli valmis jättämään toverit niin vanhassa kuin uudessakin kotimaassaan.”¹² Intertekstuaalinen viittaussuhde venäläisen koiran ja Kuusisen välillä karrikoi parodisesti Otto Wille Kuusisen venäläisen sotilaan kaltaiseksi opportunistiksi ja puolen vaihtajaksi sekä toisaalta venäläisten koiraksi ja siten lemmikiksi. Humoristisen tyylirekisterin aktivoi siis parodinen jännite kirjoittajan kuvaileman suomalaisten sotilaiden joukkoon lyöttäytyneen venäläisen koiran ja Otto Wille Kuusisen välillä. Otto Wille Kuusinen alennetaan tekstissä sekä vihollisen että koiran kaltaiseksi.

Tutkimusaineistossani propagandalle tyypillinen vähättelevä ja loukkaava viholliskuva kytkeytyy osassa aineistoni kirjeissä humoristisuuteen. Huumorin vaatima leikkitila syntyy kirjoittajien roolin puutteesta tilanteessa, jossa ylemmydentuntoinen nauru kohdistetaan suomalaisten sijaan yhteiseen sodan viholliseen ja sen heikkouksiin. Ylemmydentunteesta kumpuava nauru ylläpitää ja luo propagandan tavoittelemaa taistelutahtoa ja vihollisen vierautta. Parodisen karikatyyrin avulla naurettaviksi ja siten alempiarvoisiksi aineistossani tehdään esimerkiksi Lenin, Stalin, Molotov sekä suomalaisten itsensä paheksuma Otto Wille Kuusinen. Yleisesti sodan viholliskuvaa luodaan puolestaan erilaisin metaforisin kielikuvin, kuten ”idän vainolainen”, ”molotovin surman lintu” ja ryssän rauhan kyyhkyset”. Erkka Pehkosen (2013, 253) mukaan vihollisen ymmärtäminen ja samaistuminen määrättyyn sotilastehtävään ilmenee esimerkiksi suhteessa sotavankeihin. Viholliskuvien tutkimuksessa kyseisestä ristiriidasta käytetään *päällekkäiskuvan* käsitettä: vihollisvaltion johtajat voidaan esimerkiksi ymmärtää pahoina ja kansa pääosin hyvänä (mt.). Omassa tutkimusaineistossani vihollisjohdon naurettavaksi tekemisen ohella kirjeissä ilmeneekin myös myötätuntoa vihollista kohtaan:

---

¹² Bibliografiakeskus. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/640>. (viitattu 13.10.2018.)

Täällä näkee pitkiä vankijonoja. Joukossa on ihan kiinalaisenkin näköisiä. Meilläkin on aina sil[ö]in tällöin ryssän vankeja töissä. Ne ovat erittäin ahkeria. Sääli niitä tulee kun tätä kaikkea ajattelee. Kerron sitten kun pääsen lomalle mitä kaikkea täällä voi nähdä. (14.9.1941. SAK 349, Kper.)

3.2.3 Naurettavat henkilöt

Propagandan kannustaman viholliskuvan luomisen lisäksi aineistoni parodisuus ilmenee myös kirjeissä, joissa henkilöistä tehdään nurettavia esimerkiksi jonkin ihmisryhmän stereotyyppisen kuvauksen avulla. Stereotyyppisellä kuvauksella viitataan yksipuoliseen kuvaukseen ja yksinkertaistettuun ideaan, joka syntyy pelkistettäessä monimutkaiset erot yhdeksi kuvaksi: kuvattavan erilaiset ominaispiirteet tiivistetään yhdeksi liioitelluksi yksinkertaisuudeksi, joka liitetään esimerkiksi tiettyyn paikkaan tai ryhmään ihmisiä. (ks. Hall 2002/1999, 122–123.) Aineistossani esimerkiksi stereotyyppistä karjalaista ja ”lappilaista” ihmisryhmää ylenkatsovat parodiset viittaussuhteet luovat kirjeisiin humoristista tyyliä. Seuraavissa tekstikatkelmissa nuori lotta kuvailee ystävilleen, millaisia hänen työtoverinsa, ”toiset” lotat, ovat:

Nämä lotat täällä ovat, erästä oululaista lottaa ja minua lukuunottamatta, kaikki karjalaisia. Ajatelkaa tytöt, 2 outoa ja 20 karjalaista. Tunnen olevani kuin kirppu vieraassa päässä. Nämä karjalaiset ovat vähän kauheita kiroilemaan. Leipää suussa ne päästelee sellaisia ärräpäitä, että ihan hirvittää. Kovasti ne jaksaa rimssailla öisin pitkin teitä miesten kanssa. Huonon käsityksen olen saanut näistä tytöistä ja koko meiningistä täällä. Ikävää mutta totta. (3.7.1941. SAK 237, Kper.)

Se uusi lotta joka tuli meille on kotoisin Inarista joten lottakantamme täällä alkaa pikkuhiljalleen muuttua lappalaiseksi. Seuraavan kerran kun allekirjoittanut Marjatta tulee Tampereelle on hänellä väärät sääret, piipunnysä suussa ja syö välipalukseen jäkälää. Nätti näky. (20.5.1943. SAK 237, Kper.)

Yllä olevista katkelmista ylemmässä kirjoittaja kuvaa toisia lottia imitoiden heitä parodisesti vasten stereotyyppistä karjalaista kehystä. Kirjoittaja asemoi itsensä ja erään oululaisen lotan edustamaan meitä ja karjalaiset lotat edustamaan joitakin toisia. Kirjoittaja puhuttelee kirjeen vastaanottajia: ”Ajatelkaa tytöt, 2 outoa ja 20 karjalaista” ja profiloi itseironisesti ensin itsensä ja oululaisen lotan oudoiksi. Toisia lottia kirjoittaja kuvaa yksinkertaisten karjalaisiksi. Kahden oudon ja kahdenkymmenen stereotyyppisen karjalaisen yllättävä vastakkainasettelu tiivistyy tekstin humoristisuutta luovaan vertaukseen, jossa kirjoittaja tuntee olonsa kuin kirpuksi vieraassa päässä.

Liioitteleva ja stereotyyppinen kuvaus kiroilevista, ruokaa suussa puhuvista ja yöt miesten kanssa ”rimssailevista” karjalaisista synnyttää ylemmydentuntoista naurua stereotyyppistä ihmisryhmää kohtaan. Kirjoittaja alentaa degradaation avulla karjalaiset vähempiarvoisiksi ja asettaa ”meidät” eli itsensä, oululaisen lotan ja kirjeen vastaanottajat karjalaisten yläpuolelle nauramaan heidän vajavaisuuksilleen. Kirjoittaja lisää lopuksi, että on ikäväkseen saanut huonon käsityksen ”[n]äistä tytöistä”. Stereotyyppisen tytön kuvan ja kirjoittajan imitoiman stereotyyppisen karjalaisen kuvan välinen inkongruenssi luo tekstiin humoristisuutta.

Yllä olevista tekstikatkelmista jälkimmäisessä sama kirjoittaja imitoi parodisesti puolestaan Inarista kotoisin olevaa stereotyyppistä ”lappilaista” lottaa. ”Lappilaisuus” näyttäytyy kirjoittajalle eräänlaisena tarttuvana tautina, ja hän kirjoittaa, että ”seuraavan kerran kun allekirjoittanut Marjatta tulee Tampereelle on hänellä väärät sääret, piipunnysä suussa ja syö välipalاکseen jäkälää.” Katkelman humoristinen tyylirekisteri virittyy liioittelusta inarilaisen lotan stereotyyppisestä alentamisesta, mikä synnyttää kirjeen lähettäjän ja vastaanottajan ylemmydentuntoista naurua, kun kirjoittaja kuvailee ”lappilaistunutta” itseään.

Tutkimusaineistossani stereotyyppisen ihmisryhmän parodisen imitoinnin lisäksi parodinen imitaatio on havaittavissa kirjeistä, joissa nuori lotta vitsailee armeijan miespuolisista työtovereistaan:

Tällä hetkellä on elämä täällä mahdollisimman kylmää, ulkona on pakkasta ja lunta. Lunta on tullut kahden päivän ajan melkein taukoamatta, täällä on oikein talvinen tunnelma, tontut vaan puuttuvat. Joulukukkoja meillä kyllä on – koko komppania [--]. (10.8.1941. SAK 237, Kper.)

Alan viihtyä yhä paremmin täällä ja paremmin täällä. Nämä lotat ovat oikein kivoja ja iloisia tapauksia. Nämä viestipojat taas ovat oikeita suurhurmureita ja sankareita – omasta mielestään. Minä en ainakaan ole löytänyt yhtään sinne_päin haiskahtavaa.” (23.11.1942. SAK 237, Kper.)

Yllä olevista tekstikatkelmista ensimmäisessä lotta kuvailee sijaintipaikkansa talvista tunnelmaa ja kirjoittaa tonttujen vain puuttuvan. Tekstiin syntyy humoristisuutta, kun hän huomauttaa, että tonttujen sijaan joulukukkoja kyllä on, nimittäin ”[k]oko komppania”. Komppanian ja joulukukkojen välinen inkongruentti vertaussuhde luo tekstiin humoristisuutta parodisen imitaation keinoin. Alemmassa katkelmassa puolestaan sama kirjoittaja kuvailee lottien olevan ”[o]ikein kivoja ja iloisia tapauksia”. Viestipoikien hän puolestaan kuvailee olevan

suurhurmureita ja sankareita ja toteaakin sarkastisesti heidän olevan sitä vain omasta mielestään, sillä lotta ei itse ole löytänyt ”[y]htään sinne_päin haiskahtavaa”. Yllättävä ja sarkastinen ”omasta mielestään” -ilmaisu rikkoo lukijan odotuksen virittäen näin tekstin humoristisen tyylirekisterin.

Aineistoni kirjeiden kirjoittajat tekevät naurettaviksi stereotyyppisten ihmisryhmien lisäksi myös itsensä, kuten seuraavissa lotan ystävilleen ja vaimon miehelleen kirjoittamien kirjeiden tekstikatkelmissa:

Nukun yläpetillä, mutta erinäisiä kertoja yössä täytyy minun vapaaehtoisesti nousta alas lattialle, etten parakin heilumisen takia tipu ja kapsahda sieltä [epäselvä sana]. Kauheeta on kun ei edes kauneusunia saa vedellä, mutta niinpä onkin minusta tullut ei kaunis vaan mielenkiintoisen ulkonäön omaava nuori nainen. Kalpea ja mustat renkaat silmien alla. Vahinko että kauneustilpehöörit jäi kotiin. (3.7.1941. SAK 237, Kper.)

Muuten on elämä täällä saakelin tylsää. Taianpa homettua ennenaikaisesti. Polvet natisee ja tukka harmaantuu. Huh! Huh! (9.1.1943. SAK 237, Kper.)

Tulimme juuri mummulta jossa minäkin kirjoitin tervehdykseni yhteiseen adressiin. Minun piti olla yötä mutta muistui siellä vasta että minulla oli lanttulaatikko uunissa ja täytyi sen tähden tulla tänne. Minä olen hajamielisyyden ja muistamattomuuden perikuva ja professori. (13.11.1941. SAK 263, Kper.)

Yllä olevista tekstikatkelmista kahdessa ensimmäisessä lotta kohdistaa humoristisuutta tekstiin luovan imitaation itseensä. Itseironinen lotta kirjoittaa ystävilleen, miten olosuhteiden pakosta on hänestä tullut ”ei kaunis vaan mielenkiintoisen ulkonäön omaava nuori nainen” kalpean ihonsa ja tummien silmänalustensa kanssa. Toisessa tekstikatkelmassa hän kirjoittaa homehtuvansa ennenaikaisesti ja vitsailee tylsyyteen kuolemistaan liioittelemalla liian aikaista vanhenemisestaan: ”Polvet natisee ja tukka harmaantuu. Huh! Huh!” Kolmannessa tekstikatkelmassa vaimo kirjoittaa miehelleen olevansa ”hajamielisyyden ja muistamattomuuden perikuva ja professori” unohdettuaan lanttulaatikon uuniin. Katkelmien humoristinen tyyli syntyy itsensä naurettavaksi tekemisestä, jossa itseironia ja ylemmydentuntoinen nauru kohdistetaan omaan itseen kerrotun liioittelemiseksi ja tehostamiseksi. Kirjoittajien tehdessä itsestään naurettavan, voi tahallista vajavaisuutta tai kömpelyyttä korostavan kuvan tulkita saavan parodisia sävyjä.

Tutkimusaineistossani stereotyyppisten ihmisryhmien tai ylemmässä sodanaikaisessa asemassa olevien henkilöiden parodinen imitointi on osassa aineistoni kirjeissä humoristisen tyylirekisterin aktivoiva keino. Stereotyyppinen muiden suomalaisten ihmisryhmien parodinen imitointi perustuu nähdäkseni samankaltaiseen ylemmydentuntoiseen nauruun kuin sodan propagandistisessa viholliskuvan luomisessa ja ylläpitämisessä. Siinä missä degradaation keinoin alennettu ja humoristinen kuva vihollisesta oli sodan aikana keino ylläpitää taistelutahtoa ja uskoa suomalaisten paremmuuteen, nuoren lotan kirjeissä ilmenevä ”toisten” lottien alentamalla naurettaviksi tekeminen voi kytkeytyä yleisesti nuorten naisten väliseen humoristiseen sopimukseen, jossa huumorin vaatimaa leikkitilaa synnyttää roolin puute tilanteessa: yhteisöllisyys kirjoittajan ja kirjeen vastaanottajan välillä syntyy, kun jotkut ”toiset” jäävät ”meidän” ulkopuolelle. Itseironiaa limittyvä oman itsen naurettavaksi tekeminen puolestaan on aineistossani esimerkiksi yksi liioittelun keino.

3.3 Tummanpuhuva huumori

Tässä luvussa tarkastelen tutkimusaineistoani tummanpuhuvan huumorin näkökulmasta. Luvun otsikolla viitataan aineistoni sisältämän huumorin erityiseen taipumukseen kytkeytyä käsittelemään esimerkiksi kriisiajan poikkeuksellisia oloja, turvattomuudentunnetta ja kuolemanpelkoa. Lähestyn aineistoni tummanpuhuvaa huumoria satiirisuuden ja mustan huumorin käsitteiden kautta. Viitataan satiirisuudella satiirin lajille ominaiseen satiiriseen tyyliin esittää kritiikkiä naurua herättäen ja koomisen keinoin. Satiirinen kritiikin esittäminen on eräs aineistoni kirjeiden humoristisen tyylirekisterin aktivoiva keino. Mustalle huumorille ominaisella vakavan ja huvittavan samanaikaisella läsnäololla ja jonkin synkän tapahtuman arkipäiväistämällä aineistoni kirjeiden kirjoittajat käsittelevät väkivaltaa, kuolemaa ja tappamista. Musta huumori on huumorin muoto, jonka avulla lähestyn aineistoni kirjeiden sisältämää humoristisuutta.

Jerry Palmerin (1994, 118) mukaan musta huumori voidaan määrittää huumorin muodoksi, jossa vakava ja huvittava limittyvät ristiriitaisesti, ja johon kytkeytyy myös ironinen sävy. Vakavan ja huvittavan ristiriitaista limittymistä voidaan lähestyä inkongruenssiteorian näkökulmasta, jolloin jonkin vakavan ja huvittavan välinen inkongruenssi aktivoi tekstin humoristisen tyylirekisterin huumorin sallivassa leikkitilassa. Mustaan huumoriin kytkeytyvä ironia ohjaa lukijaa huomaamaan eron sanotun ja tarkoitetun välillä. Laura Karttunen (2015, 365) kirjoittaa, että myös huojennusteorian avulla voidaan käsitellä mustaa huumoria: kunnioitetun tai ahdist-

van tekeminen arkipäiväiseksi aiheuttaa pilailun vastaanottajassa äkillisen tunnetilan muutoksen, joka tuo mukanaan huojennuksen tunteen. Tarkastelen aineistoni sisältämää mustaa huumoria inkongruenssiteorian näkökulmasta. Lisäksi pohdin huojennusteoriasta käsin, millaisia funktioita musta huumori aineistossani tulkintani mukaan saa.

Hirtehishuumorin tai hirsipuuhuumorin (*Gallows humor*) on tunnistettu olevan yleistä psyykkisesti kuormittavaa työtä tekevien, kuten palomiesten ja sairaalassa työskentelevien, ammattiryhmissä. Ilmiö on yleinen, eikä se selity näiden ammattiryhmien työntekijöiden samankaltaisista huumorintajuista. Kuolemaa ja katastrofeja työssään kohtaavat ihmiset ottavat etäisyyttä ahdistaviin tilanteisiin ja tapahtumiin normeja murtavan huumorin avulla. (Garrick 2006, 175–176.) Hirtehishuumori voidaan kaiketi ymmärtää huumorin sekä mustan huumorin käsitteiden alle kuvaamaan sellaista huumorin piirrettä, jossa tummanpuhuvan huumorin keinoin käsitellään erityisesti kuolemaa. Omassa aineistossani on havaittavissa myös hirtehishuumoria. Musta huumori ja satiirisuus ovat huumorille tyypilliseen tapaan toisiinsa kytkeytyviä humoristisia tyylipiirteitä. Siinä, missä satiirilla ja satiirisuudella on tähtäimessään esimerkiksi jokin yhteiskunnallinen kritisoitava epäkohta, voidaan mustan huumorin ajatella nauravan kapinallisesti elämän mielettömyydelle. Myös parodia voi kritisoida koomisesti imitoimaansa kohdetta.

Sari Kivistö (2007, 9) luonnehtii satiiria kriittiseksi ja pilkalliseksi ivaksi ja asenteeltaan hyökkääväksi. Hän korostaa, että kaikenlainen kritiikki tai iva ei kuitenkaan ole satiiria. Satiirille tyypillistä on sen sijaan huvittavuus ja hauskuus: satiirin kohteesta tehdään naurettava. Siinä missä huumori voidaan ymmärtää jonkinlaiseksi hyväntahtoiseksi ja leikkisäksi tunnetilaksi, satiiri on harvoin myötätuntoista. Kivistö esittää, että satiiri voi ajoittain olla tarkoituksellisen polemiikin ja propagandan kaltaista. Sekä satiiri että propaganda luovat mustavalkoisia kontrasteja, joissa hyvä ja paha tai oikea ja väärä hahmottuvat korostuneina. Toisaalta satiiri ei tavoittele propagandan tavoin vastakkainasettelun pysyvyyttä. (Mt.) Satiirisuuteen kuuluu huumoriin piiloutuva vakava, ja se tavoittelee pikemminkin opettamista kuin huvittamista (mt., 19). Satiiriin kytkeytyvä nauru on intensiivisimmillään vahingoniloista, tuomitsevaa, ulkopuolelle jättävää, rankaisevaa ja häpeää tuottavaa (mt., 17).

Tarkastelen seuraavaksi aineistoni satiirisuutta, millä tarkoitan satiirille tyypillistä kritisoivaa sävyä. Aineistoni satiirisuus liittyy muista humoristista piirteistä esimerkiksi ironiaan, sarkasmiin ja parodiaan ja on luonteeltaan hienovaraista ja kärkevyydeltään hyvin maltillista. Yhteistä

aineistoni satiirisille kirjeille on kuitenkin niiden ympäröiviä olosuhteita humoristisesti kritisoiva tyyli.

3.3.1 Satiirinen kritiikki

Kyllä minä olen oikeastaan jo täysin kyllästynyt, anteeksi vain, tämän herrasväen meininkiin. Tämä taloussysteemikin on vallan kurjaa. Sähkö on [suruta] kulunut jo toista sadan markan edestä vaikka eivät ole olleet vielä kolmea viikkoa. Ja se mamma on niin vanha ja vaivainen ettei tahdo enää ymmärtää mitään, itseksensä vain nuhjuua ja nuhjuua ja on yrittävinäänkin jotain. En voi käsittää miksi ei edes veljesi ole lähettänyt häntä maalle sillä paitsi että tämä kaupungissa olo tuottaa hänelle itselleen varmasti vaivaa, kärsivät siitä muutkin. – Mutta poika on melko saamaton hänkin. (SAK 437, Kper.)

Kaupungin apteekkiin työskentelemään jäänyt mies kirjoittaa yllä olevassa tekstikatkelmassa turhautuneena vaimolleen, miten asiat ovat kotona tämän lähdettyä maaseudulle sotaa pakoona. Kirjoittaja toteaa olevansa kyllästynyt ”[t]ämän herrasväen meininkiin”. Tekstistä ei ole pääteltävissä keihin kirjoittaja tällä viittaa, mutta tekstin perusteella voisi tulkita, että hän puhuu esimerkiksi taloon sijoitetuista evakoista eli sodanaikaisesta siirtoväestä. Mies purkaa vaimolleen ärtymystään sähkönkulutuksesta ja ilmeisesti talossa asuvasta perheestä, jonka ”[m]amma on niin vanha ja vaivainen ettei tahdo enää ymmärtää mitään, itseksensä vain nuhjuua [--]” ja jonka ”[p]oika on melko saamaton hänkin”. Kirjoittaja jatkaa satiiriseen ja arvostelevaan sävyyn:

Minä en tietenkään voi vaatiakaan, mutta ihmettelen vain jonkin verran että he eivät tarjoa ruokaa minulle vaikka saavat asua ja mellastaa kotonani. Niin tarkka se on se ero että esim. kerma ja pulla ym. yleensä kaikki on erikseen. – Minäkin alan ymmärtää vähitellen miten sitä rikastutaan. Apteekissa vallitsee niin hirveä kiire ja jokainen on niin loopen uupunut iltaisin, että tunnuslauseena meillä nyt onkin että jollei väki lisäännä, niin se vähenee. Omasta puolestani olen aikonut odottaa t.k. 15 p:vää. – No tästä taisi nyt tulla semmoinen kantelu kirje, mutta mielestäni sota tuo itsessään kullekin jo niin paljon kärsimyksiä jokaiselle ettei niitä tarvitsisi enää yksilöllisten etujen saavuttamiseksi enää lisätä toista kannettavaksi. (SAK 437, Kper.)

Kirjoittaja hämmästelee, etteivät talossa asuvat henkilöt tarjoa hänelle ruokaa, ”[v]aikka saavat asua ja mellastaa [--]” hänen kotonaan ja kritisoi ruoan sääntelyä. Kirjoittaja kirjoittaa ironiseen sävyyn ihmettelevänsä ”[v]ain jonkin verran [--]” tilannetta, vaikka mainitsee myös itseään säälivästi ja marttyyrimaiseen tapaan, ettei voi vaatiakaan sitä. Ironia syntyy jännitteestä sanotun ja tarkoitetun välillä. Lopuksi kirjoittaja toteaa sarkastisesti, että hän alkaa vähitellen

ymmärtämään, että ”[m]iten sitä rikastutaan”. Ivallinen ilmaisu kohdistetaan talossa asuviin henkilöihin, ja sillä arvostellaan heidän röyhkeää tapaansa toimia poikkeuksellisessa tilanteessa. Mies kirjoittaa myös kiireisestä työtilanteestaan apteekissa. Humoristisuutta tekstiin luo kirjoittajan maininta uupuneiden apteekkityöntekijöiden tunnuslauseesta: ”jollei väki lisäännä, niin se vähenee”. Virkkeen huvittavuus syntyy sen odottamattomasta loogisuudesta: sanonta korostaa tilannetta, jossa apteekin työntekijät alistuvat vallitsevaan epätoivoiseen tilanteeseen. Virkkeen uhmaava alku ”jollei väki lisäännä” törmää loogiseen ”niin se vähenee” -päätelmään sen sijaan, että se korostaisi tilanteesta aiheutuvaa seurausta esimerkiksi kiristävään sävyyn. Sanonnan voi lisäksi tulkita imitoivan koomisesti perinteistä ”kun väki vähenee, niin pidot paranevat” -sanontaa.

Kirjoittajan kritiikki kotona ja työpaikalla vallitsevista tilanteista on sodanaikaiselle kirje-etiketille ja propagandan pyrkimyksille epäsuotuisa, ja kirjoittaja toteaaakin kirjeen vallitsevista aiheista: ”No tästä taisi nyt tulla semmoinen kantelu kirje [--]”. Kirjeen satiirisuus kytkeytyy kritiikkiin yksilöllisten etujen ajamisesta sodan olosuhteissa: ”[--] mielestäni sota tuo itsessään kullekin jo niin paljon kärsimyksiä jokaiselle ettei niitä tarvitsisi enää yksilöllisten etujen saavuttamiseksi enää lisätä toista kannettavaksi”. Seuraavassa tekstikatkelmassa sotilas kirjoittaa kotiväelleen ennen talvisodan alkua:

Täällä uhotaan kovasti lähtöä jonnekin, ei ole tietoa itään vaiko länteen päin. Mielellään kyllä muuttaisikin taas käy niin yksitoikkoiseksi. Paikkakuntalaiset pakkaavat liiaksi kiskomaan, sun vallan päinvastoin kuin on kehoitettu sanomalehdissä. Taidankin lopettaa vasta muutettuamme, sillä se tapahtuu luultavasti pian, jatkuu. (9.11.1939. SAK 262, Kper.)

Mies kirjoittaa epätietoisesta ja odottavasta tunnelmasta: ”Täällä uhotaan kovasti lähtöä jonnekin, ei ole tietoa itään vaiko länteen päin”. Hän muuttaisi mielellään, sillä tuntee olonsa kyllästyneeksi. Arvosteleva sävy tekstiin syntyy, kun kirjoittaja kritisoi paikkakuntalaisten toimivan vasten yleisiä ohjeita. Hän kirjoittaa, että lopettaa kirjeen vasta pian koittavan muuton jälkeen. Seuraavan päivänä mies kuitenkin jatkaa:

Ei taas enään näytäkään yhtään siltä että pois päästäisiin tai muutettaisiin, täytyy olla vaan. Meitä opetetaan [kovasti] kävelemään, isoja miehiä. (10.11.1939. SAK 262, Kper.)

Satiirisuus kirjeseen syntyy, kun mies kirjoittaa tilanteen muuttuneen eikä pois pääseminen tai paikan vaihtaminen vaikuta todennäköiseltä. Hän toteaa sarkastisesti: ”Meitä opetetaan [kovasti] kävelemään, isoja miehiä.” Tilanteeseen pettynyt sotilas kohdistaa sarkastisella huomiollaan kritiikin armeijan sotilaskuria ylläpitävään toimintaan, joka ilmenee kirjoittajalle perusteettomana ja hyödyttömänä yksitoikkoisessa ja turhauttavassa tilanteessa.

Satiirinen kritiikki on aineistossani kiinnostava, vaikkakin kärkevyydeltään lievä ja esiintyvyydeltään vähäinen ilmiö. Kritiikin esittämistä sodanaikaisissa kirjeissä rajoittivat sekä kirje-etiketti että sensuurista johtuva postin tarkkailun tiedostaminen. Omassa aineistossani kirje-etikettiä rikotaan ja sensuuria ennakoidaan kuitenkin huumorin piirtein. Vaikka kirje-etiketin ja sensuurin vaikutusta aineistoni kirjeiden sisältöihin on mahdoton mitata, voivat ne osaltaan selittää aineistoni yhteiskunnallisen kritiikin suhteellisen vähäisyyden sekä toisaalta sen, miksi poikkeusoloista avautuminen ja niihin kohdistuva vähäinen kritiikki esitetään huumorin piirtein. Erkka Pehkosen (2013, 79) mukaan puolustusvoimissa palvelleita ohjeistettiin siitä, ettei kritiikki olosuhteita kohtaan tullut kysymykseen, eikä Pehkosen mukaan ole ihme, ”[e]ttä aikalaisdiskurssin puristuksessa omasta turhautumisesta avautuminen kotiväelle koettiin vaikeaksi ja siitä tunnettiin myös syyllisyyttä.” Siirryn seuraavaksi satiirista kritiikistä aineistostani hahmotettavaan mustan huumorin muotoon.

3.3.2 Musta huumori

Olimme pari kertaa edellisessä paikassa keskellä jumalatonta pommisadetta. Vain yksi kaveri lakkasi vaikuttamasta. Hänestä jäi vain silmälasit. (3.3.1940. SAK 275, Kper.)

Yllä oleva tekstikatkkelma on esimerkki aineistoni sisältämästä mustasta huumorista. Muun muassa kuolemaa käsittelevää mustan huumorin muotoa nimitetään myös hirtehiseksi- tai hirsipuuhumoriksi. Katkelman vakavan ja huvittavan samanaikaista läsnäoloa voidaan lähestyä ensin inkongruenssin kautta. Sotilas kirjoittaa ystävälleen traagisesta tapahtumasta talvisodan lopussa. Hän kuvaa ryhmänsä olleen ”[p]ari kertaa edellisessä paikassa keskellä jumalatonta pommisadetta.” Adjektiivi *jumalaton* ja metafora *pommisade* korostavat tilanteen vakavuutta luoden siihen kielikuvallisuudella samalla kuitenkin etäisyyttä. Inkongruenssi tekstissä syntyy kuoleman aiheen ja sitä käsittelevän tyylin välisestä epäsuhdasta. Kirjoittaja käyttää kuolemasta kiertoilmausta *lakata vaikuttamasta*. Ilmauksen käytännönläheisyys kuolemasta puhuttaessa synnyttää tekstiin inkongruenttia komiikkaa. Virke ”hänestä jäi vain silmälasit” on samanaikaisesti traaginen ja huvittava. Kohtalokkaassa pommituksessa menehtyneen miehen

kuolema ja tyyli, millä tapahtuma kuvataan luovat epäsopimattomasti yhdistyessään tekstiin inkongruenssin, joka virittää tekstin humoristisen tyylirekisterin.

Aiheen ja siitä puhumiseen hyödynnetyn tyylin välistä yhteensopimattomuutta voidaan lähestyä myös *skaalan* käsitteen avulla. Skaala viittaa yleisesti tunnistettuihin mittasuhteisiin asioiden ja ilmiöiden välillä. Vakavan ja huvittavan kaltainen oppositiopari luo tekstiin inkongruentisti koomisen vaikutelman, kun lukija havaitsee tekstin rikkovan odotuksenmukaista asioiden käsittelyä skaalan samalla tasolla. (Laakso 2016, 27.) Edellä käsittelemäni tekstikatkelman inkongruentin komiikan voidaan ajatella syntyvän, kun kuolema ja sen käsittely asettuvat skaalan eri tasoille.

Tämän kuun 27 p. pitäisi tänne tulla uusia alokkaita kaikkiaan kai toista tuhatta tyyppiä. Takaanpa, että kun pojat tulevat tällaiseen paikkaan suoraan siviilistä, on ensimmäisinä päivinä köyden ja puun oksien ynnä muiden ripustimien kysyntä suuri. – Kuten ruotuväessä on tavallista, on täälläkin ilmapiiri huhujen kyllästämistä. Puhutaan kaikenlaista korpraalikurssista ja AUK:sta ym:sta. Parasta tyytyä olemaan tavallisena alokkaana ja odottamaan, kunnes tosiaan jotain tapahtuu. (19.10.1942. SAK 201, Kper.)

Sotilas kirjoittaa yllä olevassa tekstikatkelmassa sotilasystävälleen jatkosodan asemasotavaiheessa. Tekstin humoristinen tyylirekisteri virittyy ironisesta liioittelusta. Kirjoittaja liioittelee siviilistä asemiespalvelukseen siirtyvien alokkaiden kielteistä reaktioita uuteen paikkaan: ”[--] kun pojat tulevat tällaiseen paikkaan suoraan siviilistä, on ensimmäisinä päivinä köyden ja puun oksien ynnä muiden ripustimien kysyntä suuri.” Ironisuus tekstiin syntyy nähdäkseni sanotun ja tarkoitetun välisestä erosta: kirjoittaja ei tarkoita alokkeilla olevan itsetuhoisia ajatuksia, vaan käyttää ironiaa liioittelun keinona. Liioittelusta voidaan käyttää myös *hyperbolan* käsitettä. Liioittelun eli hyperbolan voidaan ajatella kytkeytyvän skaalan käsitteeseen: vähäisen ulottaminen äärimmäisen suureksi on eräänlainen tekstin skaalarikkomus. (Laakso 2016, 30.) Yllä oleva tekstikatelma limittyy tyyliltään myös mustaan tai hirtehiseen huumoriin: itsemurha arkipäiväistetään köyden, puun oksien ja muiden ripustimien kysynnäksi.

Freud (1983, 204) esittää huojennusteorian yhteydessä huumorin olevan eräänlainen puolustusmekanismi mielipahaa vastaan. Freudin (mt.) mukaan huumorin avulla mielipahalta voidaan poistaa sen energia ja muuttaa se tämän energian laukaisemisen avulla mielihyväksi (Freud 1983, 204). Morrealin mukaan vitsailussa ylimääräinen energia on tavanomaisesti ahdistavien ajatusten ja tunteiden tukahduttamiseen käytettyä energiaa, joka purkautuessaan aiheuttaa naurua (ks. Morreall 1987, 111). Huojennusteoria soveltuu nähdäkseni usein mustan

huumorin yhteyteen selittämään sen funktiota. Vakavan aiheen ja sen puhumisen tyylin välinen inkongruenssi saa aikaan humoristisuutta, jonka avulla vakavia aiheita on helpompi lähestyä ja käsitellä. Seuraavassa tekstikatkelmassa sotilas kirjoittaa sotilasystävälleen:

Terve! Kiitos kortista! Sain sen vasta eilen. Meillä on täällä jo täysi ruljanssi käynnissä. Olemme jo kohta valmiita sotamiehiä. Täällä on paljon kavereita joten täällä viihtyy erinomaisesti. [--] Pommituksilta olemme saaneet olla suhteellisen rauhassa. Eilen pudottivat erään järven päälle parikymmentä pommia. Saalis: kuolleita kaloja. (3.1.1940. SAK 275, Kper.)

Tekstikatkelman humoristinen tyylirekisteri aktivoituu inkongruenssista vakavan tilanteen ja sen kertomisen tyylin välillä: ”Eilen pudottivat erään järven päälle parikymmentä pommia. Saalis: kuolleita kaloja.” Pommituksen odotuksenvastaiset uhrit, kuolleet kalat, asettuvat koomiseen inkongruenttiin suhteeseen sodan odotuksenmukaisten uhrien kanssa. Samalla virkkeet korostavat sodan toisen osapuolen epäonnistumista: viholliset saivat saalikseen ihmisten sijaan kuolleita kaloja. Kuten mainitsin jo aiemmin, aineistossani vihollisen naurettavaksi tekeminen kytkeytyy propagandan edistämään alentavan viholliskuvan ylläpitämiseen. Yllä mainittua tummanpuhuvan humoristista tekstikatkelmaa voidaan myös tarkastella huojuusteorian avulla: ylimääräinen energia vapautuu nauruksi, kun kuolemaan valmistautunut ihminen huomaakin, ettei huoleen ollut syytä. Seuraavassa tekstikatkelmassa sotilas kirjoittaa naispuoliselle sukulaiselleen.

Niin, olen täällä tykistössä nyt minäkin ollut muutaman päivän. Hajottivat meidän osastomme kokonaan ja jouduimme yksi yhtäälle, toinen toisaalle. Enhän tiedä tykistöstä hölynpölyä, mutta kaipa sitä pian oppii kun opettelee. On se siitä hyvä ettei aivan edessä tarvis olla kun saa olla tykistön mukana. Vaikka kaippa se kuolema tulee sodassa missä vaan, jos se määrätty on. [--] Sen verran sain tietää että ”Taisto” on raunioina. Ikävä asia, mutta sota on sotaa. Voikaahan nyt [potrasti] siellä ja reipasta mieltä teille ja hyvät voinnit ja terveiset. Matti. (27.1.1940. SAK 114, Kper.)

Sotilas kirjoittaa yllä olevassa tekstikatkelmassa sijoittumisestaan tykistöön, josta ei tiedä ”[h]ölynpölyä”, mutta uskoo vielä oppivansa. Hän kertoo, että myönteistä tykistöön sijoittumisessaan on se, ettei hänen tarvitse siten olla etulinjassa, mutta toteaa kyyniseen sävyyn kuoleman tulevan sodassa ”[m]issä vaan, jos se määrätty on”. Tekstistä heijastuu kuolemanpelko, johon yritetään suhtautua mustalle huumorille tyypilliseen tapaan mahdollisimman arkipäiväisenä, luonnollisena ja ennalta määrättyinä. Kuolemasta käytetty kiertoilmaus ”olla

raunioina” etäännyttää aiheesta entisestään. Myös sodassa vakiintunut fraasi ”mutta sota on sotaa” on keino käsitellä menetystä.

Tutkimusaineistoni sisältää mustalle huumorille tyypillistä vakavan ja huvittavan samanaikaista läsnäoloa. Tekstin tummanpuhuva humoristisuus syntyykin pääosin traagisen ja koomisen välisestä inkongruenssista: Aihe, josta kirjoitetaan, on vakava ja kirjoittamisen tyyli puolestaan odotuksenvastaisesti arkipäiväinen. Hirtehishuumorille tyypillistä kuoleman humoristista ja samalla siitä etäännyttävää käsittelyä on hahmotettavissa myös omasta aineistostani.

Olen tarkastellut tässä pääluvussa tutkimusaineistoni kirjeiden humoristista tyylirekisteriä ironian, parodian, satiirisuuden sekä mustan huumorin näkökulmista, joiden funktio näyttää olevan kirjeiden sisällön variointi. Ironialle tavanomaista sanotun ja tarkoitetun välistä ja humoristisuutta luovaa jännitettä hahmotin aineistoni aikuisten lasten ja heidän vanhempiensa välisessä kirjeenvaihdossa itseironian käsitteen avulla. Tulkitsin, että aineistossani aikuiset lapset lähestyivät kiusallista taloudellisen avunpyynnön aiheutta humoristisuutta luovan itseironisuuden piirtein. Aineistoni sodan olosuhteisiin turhautuneet sotilaat puolestaan rikkovat kirje-etikettiä kirjoittamalla toisilleen ironisesti heitä puolustusvoimien palveluksessa hiertävistä asioista.

Parodiaa eli toisen tekstin koomisesti mukailevaa imitaatiota lähestyin aineistoni parodisten intertekstuaalisten viittaussuhteiden, erilaisin parodisin karikatyyrikuvauksin luodun viholliskuvan sekä naurettavien henkilökuvasten kautta. Aineistoni parodiset intertekstuaaliset viittaukset esimerkiksi sodan aikana vakiintuneisiin kielenkäytön tapoihin tai *Raamattuun* ovat keino liioitella tapahtunutta, korostaa jonkin tilanteen huvittavuutta tai tehostaa sanotun tunteisiin vetoavuutta. Sodanaikaiselle propagandalle tavanomaista halventavaa viholliskuvaa luodaan ja ylläpidetään aineistossani parodisin karikatyyrikuvauksin: ylemmydentuntoinen nauru kohdistetaan koomiseen sodan viholliseen ja sen heikkouksiin. Ylemmydentuntoinen ja koominen imitaatio ylläpitää ja luo kirjeisiin propagandan tavoittelemaa taistelutahtoa ja vihollisen vierautta. Aineistoni kirjeissä tehdään vihollisen tavoin naurettaviksi myös stereotyyppisiä suomalaisia ihmisryhmiä, kuten karjalaisia ja ”lappalaisia”, jota aineistossani imitoidaan koomisesti. Yhteisöllisyys kirjoittajan ja kirjeen vastaanottajan välillä vahvistuu, kun jotkut ”toiset” jäävät ”meidän” ulkopuolelle, vaikka kysymys ei ole sodan vihollisesta. Itseironiaan limittyvä oman itsen parodinen imitointi puolestaan on aineistossani intertekstuaalisten viittausten lisäksi yksi liioittelun tehokeino.

Tummanpuhuvalla huumorilla viitataan aineistoni sisältämän huumorin erityiseen taipumukseen kytkeytyä käsittelemään esimerkiksi kriisiajan poikkeuksellisia oloja, turvattomuudentunnetta ja kuolemanpelkoa. Hahmotin aineistostani tummanpuhuvan huumorin näkökulmasta kirjeitä, jotka kytkeytyvät kriisiajan poikkeuksellisten olojen arvosteluun ja kuoleman käsittelyyn. Satiirisesti yhteiskunnallisia oloja kritisoivat aineistoni kirjeet olivat sodan poikkeusjärjestelyjä, kuten muiden majoittamista tai työntekijävajausta, käsitteleviä. Aineistoni tummanpuhuva tai hirtehin huumori käsittelee kuolemaa tai kuolemanpelkoa koomisin keinoin vakavasta etäännyttäen. Seuraavaksi siirryn tutkielmani toiseen kokonaiseen käsittelylukuun, jossa tarkastelen tutkimusaineistoni kirjeiden humoristista keskustelunomaisuutta, jota synnyttävät esimerkiksi inkoherenttia rakennetta luova tyypillisten keskustelusääntöjen rikkominen, humoristinen metakirjoittaminen ja kirjeen vastaanottajan puhuttelun erilaiset variaatiot.

4 Kirjeiden humoristinen keskustelunomaisuus

Tässä luvussa tarkastelen aineistoni kirjeiden humoristista tyylirekisteriä virittäviä keinoja, jotka kytkeytyvät humoristiseen keskustelunomaisuuteen. Aloitan tutkielmani toisen käsittelyluvun aineistoni kirjeiden humoristista inkoherenssia, puheenomaisuutta ja keskustelunomaisuutta taustoittavalla alaluvulla, jossa esittelen tämän pääluvun tärkeimmät käsitteet ja pääluvun jakautumisen alalukuihin. Taustoittavasta luvusta siirryn erittelemään ja analysoimaan aineistoni kirjeiden inkoherenttia jäsennystä luovien keskusteluperiaatteiden rikkomuksia, joilla on koomisia seurauksia. Tarkastelen aineistoni kirjoittajien taipumusta poiketa informaation sopivan määrän periaatteesta, totuudessa pysyttäytyvän laadun periaatteesta, aiheen relevanssia korostavasta suhteen periaatteesta sekä väärinkäsityksiä karttavan epäselvyyden välttämisen periaatteesta. Keskusteluperiaatteiden rikkomuksien käsittelyn jälkeen keskityn inkoherenssia jäsennystä ja humoristista tyylirekisteriä virittävään aineistoni kirjeiden sisältämään humoristiseen metakirjoittamiseen, eli kirjoittamistilannetta käsittelevään tekstiin, jonka voi ajatella myös eräänlaiseksi suhteen periaatteen rikkomukseksi. Metakirjoittamisen ilmiöstä siirryn aineistoni keskustelunomaisuutta ja fyysistä etäisyyttä umpeen kurovaan ilmiöön, vastaanottajan humoristiseen puhutteluun, joka on myös aineistooni humoristisuutta luova elementti.

4.1 Kirjeiden humoristinen inkoherenssi ja keskustelunomaisuus

Ironian, parodian, satiirisuuden ja mustan huumorin lisäksi tarkastelen, millaisia humoristisia vaikutuksia tekstin inkoherenssia luovat keskustelusääntöjen rikkomukset aiheuttavat aineistoni kirjeisiin. Lähtökohta tässä tutkielmassa on, että kirje on kommunikaation ja dialogin muoto. Kun kirjeenvaihto ymmärretään dialogin muotona, sitä sivuavat puhutulle dialogille tyypilliset implisiittiset keskustelusäännöt ja lisäksi kirjoitettuun dialogiin liittyvät mahdollisuudet ja rajoitteet. Maarit Leskelä-Kärki (2009) kirjoittaa artikkelissaan ”Kirjeiden kulttuurihistoriaa ja tulkinnan ongelmia”, että koska kirjeen kirjoittamisessa kirjeenvaihdon molemmat osapuolet vaikuttavat kirjeen sisältöön, kirje on aina dialogia ja samoin kuin puhutussa dialogissa, voidaan kirjedialogin sääntöjä rikkoa. Pohdin, tässä luvussa siis sitä, millaisia humoristisia vaikutuksia tämänkaltaisilla rikkomuksilla on.

Leskelä-Kärki (2009) muistuttaa, että kirjeen dialogisuudesta huolimatta kirjeet eivät ole sama asia kuin keskustelu. Kirjeen kirjoittamiseen liittyy aina ajallinen ja tilallinen ulottuvuus: kirjeet luetaan toisessa ajassa ja paikassa kuin missä ne on kirjoitettu. Dialogin osapuolia erottavat siis ajallinen ja fyysinen etäisyys. Kirjoittaminen on lisäksi dialogia näkymättömälle puhedialogin välittömyyden puuttuessa: vastaanottajan reaktioita on mahdollista ennakoida ja harkita enemmän kuin puhedialogissa. Kirjoitettu dialogi siis eroaa merkittävästi välittömästä kommunikaatiosta sen tekstuaalisen muodon vuoksi. (Mt.) Kirjedialogista puhuttaessa on siis tärkeää tiedostaa, että kaikki puhutun dialogin keskustelusäännöt eivät ole suoraan sovellettavissa tekstuaaliseen dialogiin.

Viitaan inkoherenssilla tässä tutkielmassa tekstiin, jossa koherenssia luettavuutta häiritään sellaisilla odotuksenvastaisilla keskustelusääntöjen rikkomuksilla, jotka synnyttävät tekstiin humoristisuutta. Tekstilingvistiikasta tutulla koherenssin käsitteellä voidaan viitata tekstiltä toivottaviin ominaisuuksiin, kuten tyyllilliseen ja rakenteelliseen selkeyteen ja loogisuuteen, jotka takaavat tekstin eri elementtien yhteensopivuuden, jotain tarkoitusta palvelevan kokonaisuuden sekä viestinnällisen toimivuuden. (Laakso 2014, 111).

Toini Rahtu (2006, 29) määrittelee koherenssin käsitteen teoksessaan *Sekä että: ironia koherenssina ja inkoherenssina* seuraavasti:

Kokemus viestin koherenttiudesta rakentuu kaikista niistä eksplisiiteistä ja implisiiteistä kytköksistä, sekä tekstuaalisista että laajemmin sosiokulttuurisista, jotka saavat tulkitsijan oivaltamaan viestinosien yhteyden toisiinsa, viestin kokonaisuuteen ja ulkoiseen kontekstiin. (Rahtu 2006, 29.)

Rahtu (2006, 29) erottaa lukijan kokeman koherenssin käsitteestä kaksi tasoa: eksplisiittisen ja implisiittisen koherenssin. Kielen piirteet, joiden kautta lukija tulkitsee tekstin koherentiksi, kytkeytyvät Rahdun mukaan eksplisiittiseen koherenssiin tai *koheesioon*. Implisiittinen koherenssi on puolestaan sitä, kun lukija kokee tekstin mielekkääksi kielen piirteiden sijaan ulkoisten komponenttien, kuten tekstitradition ja kontekstin, perusteella. Tulkinnan koherenssi muodostuu Rahdun mukaan näiden kahden tason yhteisvaikutuksesta. (Mt. 28–29.) Rahtu (mt., 29) erottaa eksplisiittisen ja implisiittisen koherenssin lisäksi vielä lineaarisen eli tekstin vierekkäisten osien yhteensopivuutta tarkoittavan koherenssin ja globaalin eli tekstin kokonaisuuteen sen vierekkäisiä osia mittavammassa näkökulmassa viittaavan koherenssin.

Tarkastelen kirjeaineistoani ja sen sisältämää hyperdeterminoitua huumoria institutionaalisille ja kulttuurisille raameille alisteisena kommunikaatiotapana. En erittele tutkielmassani kirjeaineistoni koherenssia ja inkoherenssia tekstiainesta Rahdun esittämällä koherenssin eri tasoilla, vaikka Rahdun näkemys koherenssista on mielestäni koherenssin käsitettä hyvin kuvaava. Lähestyn dialogisen aineistoni koherenssia tai pikemminkin humoristisuutta luovaa inkoherenssia Paul Gricen esittämien keskusteluperiaatteiden eli -maksiimien: *määrän*, *laadun*, *suhteen* ja *tavan*, rikkomusten kautta, samoin kuin Maria Laakso tekee väitöskirjassaan (2014).

Gricen (1975, 45–46) mukaan keskustelun osapuolet noudattavat implisiittisesti tiettyjä kommunikaation periaatteita, jotka ohjaavat kommunikaation tehokkuuteen ja viestin välittymisen kannalta onnistuneeseen viestintätilanteeseen. Gricen (mt., 45–46) esittämät maksiimit perustuvat hänen nähdäkseen kaikille kommunikaatiotilanteille keskeiseen, viestintätilanteen osapuolten jakamaan, yhteistyön periaatteeseen, jonka mukaan puhuja haluaa tulla ymmärretyksi ja kuulija ymmärtää. Keskusteluperiaatteet eli maksiimit perustuvat siis yhteistoiminnalliseen perusoletukseen ja tähtäävät häiriöttömään viestintään (mt., 45–46). Vaikka keskusteluanalyysin käsitteiden soveltuvuus kirjoitetun tekstin analyysiin voi olla kiistanalaista, sovellan Gricen maksiimeja tutkimuksessani. Koska kirje on kommunikaatioväline ja kirjeenvaihto eräänlaista viiveistä dialogia, yksittäistä kirjettä voidaan tarkastella eräänlaisena puheenvuorona pitkässä kirjeiden sarjassa. Kirjoittaja ja vastaanottaja pyrkivät yhteistyöhön ja etäisyydestä huolimatta luomaan illuusiota jopa kasvokkain tapahtuvasta kommunikaatiotilanteesta. On kuitenkin huomioitava, että kirjoitettuun tekstiin ei voi suoranaisesti suhtautua kuin puheeseen. (Klippi 2015, 112.) Umberto Eco (1985, 324–325) mukaan humoristisuus Gricen esittämistä keskustelurikkomuksista syntyy, kun vastaanottajan odotukset murtuvat: dialogin implisiittisten säännösten ja sen yhtäkkisen rikkomisen välille syntyy inkongruenssi. Keskitynkin tässä tutkielmassa keskustelurikkomuksista aiheutuviin koomisiin seurauksiin.

Määrän (quantity) periaatteen eli maksiimin mukaan tietoa tulisi antaa ainoastaan se määrä, jonka kommunikaatiotilanne vaatii – ei siis liian vähän tai liikaa. Tilanteeseen sopivan tiedon määrän arvioiminen ei kuitenkaan ole yksiselitteistä. (Grice 1989, 26–27.) Viestin välittymisen kannalta informaatiota saattaa olla liikaa, mutta esimerkiksi sodanaikaisessa kirjeenvaihdossa yli-informatiivisuudella suhteessa viestittävään asiaan voi olla merkittävä fyysistä etäisyyttä umpeen kurova ja ihmissuhdetta ylläpitävä merkitys. Aineistossani määrän periaatteen rikkomuksilla on humoristisuutta luova vaikutus. *Laadun* (quality) periaatteen mukaan viestijän

on pysyttävä totuudessa ja vältettävä sellaisen informaation välittämistä, josta hänellä ei ole faktatietoa (Grice 1989, 26–27). Myös laadun maksimin rikkomukset aktivoivat aineistoni kirjeissä humoristisen tyylirekisterin. *Suhteen* (relation) maksimilla viitataan relevanssiin eli siihen, että viestijän tulee pysyä asiassa ja välitetyn viestin tulee tukea tavoiteltavaa merkitystä (Grice 1989, 26–27). Kuten määrän ja laadun, myös suhteen periaatteen rikkominen luo aineistooni humoristisuutta. *Tavan* (manner) maksimi eroaa edellisestä kolmesta sillä, että sen periaate kohdistuu viestin sisällön sijaan siihen, miten sanotaan. Tavan periaate vaatii esimerkiksi selkeyttä, järjestelmällisyyttä, havainnollisuutta sekä lyhytsanaisuutta: epäselvyyttä aiheuttavia ilmaisuja tulee pyrkiä välttämään. (Grice 1989, 26–27).

Kuten ironia, parodia, satiirisuus sekä musta huumori, limittyvät aineistoni keskusteluperiaatteiden rikkomukset toisiinsa aiheuttaen samanaikaisesti inkoherenssista syntyvää humoristisuutta. Rikkomukset kietoutuvat myös aiemmin käsittelemiini aineistoni humoristisuutta synnyttäviin keinoihin ja muotoihin, mukaan lukien skaalaan, degradaatioon sekä hyperbolaan. Aineistooni humoristisuutta luovien keinojen ja muotojen limittyminen vahvistaa näkemystäni siitä, että aineistoni sisältämä huumori on hyperdeterminoitua eli tekstin kielen, rakenteen ja funktioiden tasoilla ja erilaisten toisiinsa sitoutuvien keinojen samanaikaisesti synnyttämää.

Humoristinen metakirjoittaminen on keskusteluperiaatteiden rikkomusten lisäksi yksi kirjeiden inkoherenssia korostava tekijä. Viitataan metakirjoittamisella kirjoittamistilannetta käsittelevään tekstiin. Metafiktiolla viitataan kaunokirjallisuudentutkimuksessa sellaiseen fiktiiviseen tekstiin, joka tarkastelee omaa keinotekoisuuttaan esimerkiksi problematisoidakseen fiktion ja todellisuuden välisen suhteen. Metafiktio tiedostaa siis olevansa fiktiivinen ja kirjallinen konstruktio. (Waught 2001/1984, 1–2.) Metafiktio ei käsitteenä sovi sellaisenaan käytettäväksi ei-fiktiivisen aineiston tutkimiseen. Puheenomaisuutta kirjediaalogiin lisäävä metakirjoittaminen puolestaan on aineistostani merkittävästi hahmottuva ilmiö, jolla kirjediaalogille ominaista ajallista ja tilallista etäisyyttä kurotaan umpeen. Sodanaikaista kirjeenvaihtoa tutkineen Sonja Hagelstamin (2011, 309) mukaan kirjeiden kirjoittaminen on itsessään yleinen aihe sotakirjeissä. Tässä tutkielmassa keskityn erityisesti humoristisuutta kirjeisiin luovaan metakirjoittamiseen. Humoristisen metafiktion voi jo itsessään ajatella rikkovan suhteen maksimia, joka korostaa aiheessa pysymistä ja sanotun relevanssia. Toisaalta metakirjoittaminen on yleisesti kirjeissä tyypillinen ilmiö.

Aineistoni kirjeiden humoristisen tyylirekisterin aktivoi myös humoristista keskustelunomaisuutta aineistooni lisäävä vastaanottajan humoristinen puhuttelu. Kirjoitettuun dialogiin sisältyy keskusteluperiaatteiden lisäksi rakenteellisia kirjekonventioihin liittyviä elementtejä, kuten alku- ja lopputervehdykset. Pohdin jo aiemmin tutkielmassani, kirjelajille tyypillisten piirteiden yhteydessä, huumorin limittymistä aineistoni kirjeiden alku ja lopputervehdyksiin. Tässä pääluvussa otan aineistoni vastaanottajan humoristisen puhuttelun tarkempaan analyysiin. Vastaanottajan humoristinen puhuttelu ei hahmotu minkään Gricen esittämän keskustelumaksiimin rikkomukseen. Huumorin limittyminen kirjekonvention mukaiseen vastaanottajan puhutteluun ja huomioimiseen on kuitenkin vahvasti sidoksissa kirjeenvaihdon osapuolten huumorin sallimiin rajoihin. Siirryn seuraavaksi aineistoni inkoherenttia rakennetta luoviin keskusteluperiaatteiden rikkomuksiin ja niiden humoristisuutta synnyttäviin seurauksiin.

4.2 Keskusteluperiaatteiden rikkomusten koomiset seuraukset

Joko mä kerroin Sulle että kun mä olin punntausmatkalla viime tammikuusa, ihastuin mä kauheesti yhteen luutnanttiin. Jälkeenpäin kuulin, että tää samainen herra oli jo ollut 8 v. naimisissa. No, mä unohdin koko ukos ja soitin Antero Kalevi Mäkelälle. Mutta katso, viikko sitten ilmestyi tää 8.v naimissa ollut meille. Mä olin taas kuin viilipyty häntä kohtaan ja luulin että satu loppui siihen. Mutta ei, 8 v. naimissa ollut kirjoitti mulle huippu kauniin kirjeen ja mä meinasin sulaa, mutta sitten soitti Mäkelä enkä mä sulanutkaan. Soitin tälle 8 v. j.n.e. sekä käskin hänen panna sormus sormeen ja pysyä omalleen uskollisena. Amen. (15.2.1943. SAK 237, Kper.)

Yllä olevassa tekstikatkelmassa nuori lotta kirjoittaa ystävälleen. Tekstin inkoherenssi syntyy nähdäkseni tavasta, jolla kirjoittaja jäsentää tekstin sisällön. Hengästyttävään tahtiin etenevä tapahtuman kuvaus häiritsee tekstin koherenssia luettavuutta. Viestin sisältö hautautuu epäselkeään tapahtuman jäsentämisen tapaan. Johdonmukaisen ja täsmällisen viestinvälityksen tavan periaatteen rikkomukset luovat tekstiin humoristisuutta: ”Mutta ei, 8 v. naimissa ollut kirjoitti mulle huippu kauniin kirjeen ja mä meinasin sulaa, mutta sitten soitti Mäkelä enkä mä sulanutkaan.” Tekstikatkelman humoristinen tyylirekisteri virittyy nähdäkseni tekstin sisällön vauhdikkaan ajallisen etenemisen ja tekstin merkittävästi tiiviimmän fyysisen jäsennyksen välistä inkongruenssista.

Aarne Kinnunen kirjoittaa (1994, 70) teoksessaan *Huumorin ja koomisen keskeneräinen kysymys*: ”Summittainen toiminta ei luo koomista, vaan tekijällä tulee olla tarkka päämäärä, tietoisuus mitä seuraa jos teen näin ja näin [--]. Tekijä pyrkii jotain tehdessään tuottamaan koomisen lopputuloksen.” Kinnunen (1994, 82) kirjoittaa myös komiikan minimistä: ”Sanallisessa viestissä tarvitaan kenties vain lause tai sana laukaisemaan koominen tilanne”, mutta palauttaa senkin huumorin tarkoituksellisuuteen: ”Näemme jälleen, miten komiikka on tarkoitettu jollekulle” (mt., 83). Koska en pääse käsiksi kirjeiden kirjoittajien humoristisiin intentioihin, humoristiseksi kokemani tekstikatkelman tarkoituksellisuus tai tahattomuus on oman tulkintani varassa. Tätä tulkintaa on problematisoitava tarvittaessa.

Sosiolinguisti Liisa Mustanojan (2017, 17) mukaan kansanperinteen arkiston sodanaikainen kirjekokoelma edustaa varsin kattavasti sodanaikaista kirjoittamistaitoa. Harjaantuneilla kirjoittajilla oli sotavuosina lähtökohtaisesti paremmat mahdollisuudet kirjeiden tekstin tyylin variointiin sekä sisällön jäsentämiseen (mt.). Huumorintutkimuksen kannalta ilmiö on huomattava myös omassa tutkimusaineistossani. Murteellisuudet, kieliopilliset kömmähdykset ja tekstin jäsentämättömyys saattavat etenkin nykylukijalle tuottaa vaikutelman tekstin tahattomasta huvittavuudesta. Erityisesti keskustelumaksiimien rikkomuksista syntyvä inkoherentti tekstin luettavuus ja sen koomiset seuraukset ovat tämänkaltaiselle kirjeaineekselle tavanomaisia.

Edellä käsittelemäni nuoren lotan tekstikatkelma, jossa hän kirjoittaa ihastumisestaan 8 vuotta naimisissa olleeseen luutnanttiin ja toisaalta Antero Kalevi Mäkelään, on huumorin tarkoituksellisuuden kannalta mielenkiintoinen teksti. Syntyykö tekstin huvittava vaikutelma kirjoittajan tarkoituksellisista koomisen keinoista vai harjaantumattomasta kirjoitustaidosta? Yritän ratkaista pulman tukeutumalla jälleen Aarne Kinnuseen (1994, 103), joka kirjoittaa *tyylin* käsitteestä:

Tyyliin kuuluu valita oikea sana oikeisiin käyttötarkoituksiin, käyttöyhteyksiin, oikeille henkilöille, oikeaan asemaan, oikeaan aikaan ja niin edespäin. [--] Lähettäjän ja vastaanottajan kannalta tyyli on hienosäätö tai yksinkertaisesti säätö, joka varmistaa koko viestin perille menon relevantissa yhteisössä. Että myös viestin asuun kiinnitetään huomiota, on keskeistä huumorin yhteydessä [--]. (Kinnunen 1994, 103.)

Ehkä aiemmin käsittelemässäni nuoren lotan tekstikatkelmassa on tukeuduttava kirjoittajan tyyllillisiin valintoihin, jotka aiheuttavat inkoherenssia, ja joilla on viestiä luettaessa koomisia seurauksia. Koomiset seuraukset ovat täten lukijan tulkitsemia, ja ne voivat aiheutua toisaalta

kirjoittajan tarkoituksellisista tai tahattomista tyylivalinnoista. Tämänkaltainen näkökulma jättää tilaa humoristisen tyylirekisterin aktivoivien keinojen ja muotojen tekstianalyysille, josta käsin lukijan humoristinen intentio ei kuitenkaan ole tavoitettavissa. Tällä perusteella voidaan tulkita, että nuoren lotan kirjoittaman tekstikatkelman humoristinen tyylirekisteri virittyy – tarkoituksellisesta tai tahattomasta – tekstin sisällön vauhdikkaan ajallisen etenemisen ja tekstin merkittävästi tiiviimmän fyysisen jäsennyksen välisestä inkongruenssista. Seuraavassa tekstikatkelmassa mies kirjoittaa vaimolleen:

Lohduta Sinä vaan Ainoa ja puhu hänelle hauskoja, se auttaa teitä molempia paljon. Älkääkä vaan missään tapauksessa itkeä killittäkö, kun kerran ei vielä ole siihen syytä. Ei sodassa kaikki miehet kuole, tässäkin sodassa luulin 10% riittävän. Siis 1:si mies 10:stä! (12.1.1940. SAK 263, Kper.)

Mies kehottaa yllä olevassa tekstikatkelmassa vaimoaan pysymään tyynenä sodan olosuhteissa. Laadun keskusteluperiaatteen mukaan puhujan tulee välttää sanomasta asioita, joista hänellä ei ole täysin varmaa tietoa tai jotka eivät pidä paikkaansa. Yllä olevan katkelman koherenssia häiritsee kirjoittajan huomiota herättävän tarkka arvio siitä, kuinka monta miestä sodassa tulee kuolemaan: ”Ei sodassa kaikki miehet kuole, tässäkin sodassa luulin 10% riittävän. Siis 1:si mies 10:stä!” Tarkan sodan uhrien lukumäärän ilmaiseminen ilman väitettä tukevia perusteluita rikkoo laadun keskusteluperiaatetta aiheuttaen tekstiin koomisen inkongruenssin äärimmäisen täsmällisen sodan uhrien lukumäärän ja sen paikkansapitävyyden mahdottomuuden välille. Toisen tekstistä hahmottuva epäsuhta ilmenee vakavan aiheen ja sen arkipäiväisen esittämisen tyylin välille: sodassa kuolleiden sotilaiden määrä vertautuu korostuneen arkipäiväistettyihin prosenttilukuspekulaatioihin. Teksti sisältää näin myös mustalle huumorille tyyppillistä kuoleman käsittelyä. Myös skaalan käsite sopii kuvaamaan laadun periaatteen rikkomuksesta aiheutuvaa humoristista tyyliä: tekstin aiheen ja sen käsittely skaalan eri tasoilla tuottaa siihen inkongruenttia komiikkaa.

Seuraavassa tekstikatkelmassa arviolta keski-ikäinen tytär kirjoittaa äidilleen. Tekstikatkelman tarkoitukselliset tai puutteellisesta kirjoitustaidosta johtuvat implisiittisten keskusteluperiaatteiden rikkomukset luovat tekstiin inkoherenssia koomisiin seurauksiin.

Täällä on niin paljon tautia liikkeellä, että tohtorikin näantyy työtaakan alle. Apteekista saimme kyllä lentsu lääkkeitä – Ihmisiä kuolee [kuin] heinää vain – Tuula Virtanen kuoli halvaukseen, samoin ent. nahkuri Johannes Järvinen – Liisa Virtanen sairastu myös silmiänsä, oli Helsingissä sairaalassa monta viikkoa, mutta silmät eivät tulleet

paremmiksi, kuuluu jää kasvavan toiseen silmään – Nyt vaikutti tietysti myös sisarensa Kaarinan kuolema häneen – Kaarina oli kuollut myös halvaukseen, tänäpäivänä halvautui, huomenaamulla kuolema tuli – Pesolan Tuulikki katkasi kätensä, oli kaatunut huoneessa liikkueensa ja paljonkos sitä vanha tarvitsee kun jäsenet ovat poikki – Annikki Koskinen on myös sairaalassa, hänellä on keltatauti – Taisi tulla pahasta mielestä, kun [Hertulojan] kihlaus purkaantui. (10.11.1940. SAK 437, Kper.)

Kirjoittaja tulee yllä olevassa tekstikatkelmassa rikkoneeksi kaikkia neljää, *määrän, laadun, relaation ja tavan*, keskusteluperiaatetta. Tekstin koherenssia luettavuutta häiritsevät informaation paljous luettelomaisesti esitettyjen kuolleiden henkilöiden kuolinsyistä, spekulointi ja liioittelu, syy-seuraussuhteiden katkeaminen ja vaikeaselkoisuus. Keskusteluperiaatteiden rikkomuksilla on huvittavuutta tekstiin aiheuttava koominen seuraus. Tekstikatkelma kytkeytyy mustaan huumoriin, kun kuoleman ja sen arkipäiväisen listaamisen välille syntyy tyyliältään humoristinen inkongruenssi. Tekstin sarkastinen vihjaus siitä, että tekstissä mainittu Annikki Koskinen sairastui keltatautiin kihlauksen purkautumisesta aiheutuneesta pahasta mielestä, on vasta alkua kirjoittajan juorujen kyllästämästä ja laadun keskusteluperiaatetta räikeästi rikko-
vasta tekstistä:

Hertalla on uusi sulhanen, joku 21 vuotias pojan nulikka, tämä kapteeni oli kuulemma liian vanha 42 v. Helmi myös on ihastunut aivan nuoreen sotapoikaan, H käy 2 kertaa viikossa sotilaitten tanssiaisissa ja kaikin puolin viettää 21 vuotiaan elämää. – Helmi raukka, tuntuu kun hän kaikin puolin syöksyisi perikatoaan kohti. – Hän oli m.m. sanonut, ”ettei hänellä ole koskaan ole ollut niin hauskaa kuin viime talvena” – Toiset tunsivat vain tuskaa ja Helmi ei muuta kuin hauskuutta. – Kyllä Helmi pynttää itseään kävelee kultakäädyissä ja pukeutuu arkipäivisinkin silkkiin ja samettiin – Olli – entinen mies käy R:salmella aika usein, hänen pukunsa siihen sijaan on kehnonpuoleinen – taitaa Olli paran asiat olla pienenlaiset. (10.11.1940. SAK 437, Kper.)

Yllä olevassa tyttären äidilleen osoittamassa tekstikatkelmassa on aiemman katkelman tavoin runsaasti keskusteluperiaatteiden rikkomuksia. Toisiinsa liittymättömät virkkeet – relaatorikkomukset – häiritsevät tekstin koherenssia jäsentymistä. Sanavalinnat kuten *kuulemma, tuntuu* ja *taitaa* osoittavat spekulatiosta ja laadun rikkomuksista. Määrän periaatetta rikotaan juoruilulle tyypillisellä kirjeenvaihdon osapuolille kuulumattomalla informaatiolla ja tavan maksimien tekstissä rikkoo edellisestäkin tekstikatkelmasta hahmottuva luettelomainen tekstin jäsenitys. Keskustelumaksimien rikkomuksilla on tekstikatkelmassa koominen seuraus: inkongruenssi sisällön runsauden ja jäsenityksen tiiviyn välillä synnyttää tekstiin humoristisuutta. Seuraavassa tekstikatkelmassa nuori lotta kirjoittaa ystävälleen:

Hei! Suuri kiitos sulhosta, jonka mun iltojeni iloksi tänne lähetit. Se on eristi söötti ja heiluu parast'aikaa seinällä toinen jalka kohti taivasta. Se on herättänyt täällä yleistä hilpeyttä ja mulla on ollut täysi työ pitää kii siitä, jotta vieraat tytöt eivät poikaa liioin vokottelisi. (9.1.1943. SAK 237, Kper.)

Lotan kirjoittaman katkelman koherenssia luettavuutta häiritsee tekstin tavan maksiimin rikkomus, mikä aiheuttaa – ainakin kirjeen ”kolmannelle lukijalle” – tekstiin monitulkintaisuutta. Kirjoittaja kirjoittaa seinällä toinen jalka kohti taivasta heiluvasta sulhosta, jonka kirjeen vastaanottaja on ilmeisesti lähettänyt lotalle. Tekstistä ei ilmene, millaisesta sulhosta tekstistä tarkalleen puhutaan. Koominen seuraus tavan maksiimin rikkomuksesta aiheutuvalla monitulkinnallisuudella on ironinen inkongruenssi sanotun ja tarkoitetun – ihmissulhon ja seinälle ripustetun ”sulhon” välillä.

Hahmotin edellä, millaisia keskusteluperiaatteiden – *määrän, laadun, relaation* ja *tavan* – rikkomuksia tutkimusaineistoni kirjeet sisältävät. Kirjeiden tekstin inkoherenssia synnyttävät keskusteluperiaatteiden rikkomukset – tarkoitukselliset tai tahattomat – ja niiden koomiset seuraukset ovat aineistossani tavanomaisia humoristisen tyylirekisterin aktivoivia tekijöitä. On kuitenkin huomioitava, että keskusteluperiaatteiden soveltaminen kirjediaalogiin ja siitä hahmottuvaan huumoriin ei ole kiistatonta. Nähdäkseni yksittäisiin rikkomuksiin palautettavia humoristisia tekstikatkelmia tärkeämpi huomio tutkielmassani on, että tekstin humoristisen tyylirekisterin aktivoivat keinot ja muodot, esimerkiksi ironia ja musta huumori limittyvät aineistossani toisiinsa, mutta myös erilaisiin inkoherenttia jäsennystä aiheuttaviin tekijöihin, kuten keskusteluperiaatteiden rikkomuksiin. Keskusteluperiaatteiden rikkomuksista aiheutuva tekstin inkoherenssi ja sen koomiset seuraukset synnyttävät tekstiin puhediaalogille tyypillistä rakennetta.

4.3 Humoristinen metakirjoittaminen

Tämä kirje on jäänyt jo monta kertaa kesken ja nyt se jäisi taas ellen panisi pistettä loppuun. Piste. Terveisiä kaikille. Marjatta. (18.19.1941. SAK 237. Kper.)

Tässä luvussa tarkastelen yleisestikin kirjeenvaihdolle ja sodanaikaisille kirjeille tyypillistä metakirjoittamisen ilmiötä omassa aineistossani. Huumorin keinoin ja muodoin tyylytelty metakirjoittaminen on aineistossani yksi keino, joka virittää kirjeissä tekstin humoristisen tyylirekisterin. Yllä olevan tekstikatkelman kaltainen kirjeen kirjoittamista humoristisesti käsittelevä tekstinosa ” [--] nyt se jäisi taas ellen panisi pistettä loppuun. Piste.” tuottaa tekstiin

humoristista tyyliä kohdistamalla huomion metakirjoittamiselle tyypillisesti kirjoittamistilanteeseen. Relaation keskusteluperiaatteen mukaan puhujan tulisi pysyä relevantisti aiheessa ja välttää harhautumasta siitä. Äkillinen kirjoittamistilannetta tai kirjeenvaihtoa käsittelevä humoristinen rikkomus virittää tekstin humoristisen tyylirekisterin. Edellä käsittelemässäni katkelmassa relaation periaatetta kirjekommunikaatiossa ei riko metakirjoittaminen itsessään vaan tyyli, jolla se tehdään. Katkelmassa kirjoittaman konkreettisoima ”piste” on nähdäkseni kirjoittamistilannetta koomisesti imitoiva relaatorikkomus. Seuraavassa tekstikatkelmassa sama kirjoittaja kirjoittaa ystävilleen:

Antakaa anteeksi tämä lyijykynä, mutta en ole tässä huoneessa nähnyt mustetta, enkä viitsi lähteä hyppimään yhdellä jalalla kuin 100 kg keijukainen poikien luo musteen hakuun. (6.1.1942. SAK 237, Kper.)

Jalkansa loukannut nuori lotta kommentoi kirjeen kirjoittamistilannetta ja pyytää yllä olevassa tekstikatkelmassa kirjeen vastaanottajalta anteeksi kirjoittamiseen käyttämänsä lyijykynää. Humoristinen metakirjoittaminen kytkeytyy tekstissä kirjoittajan koomiseen imitaatioon itsestään: lotta ei ”[v]iitsi lähteä hyppimään yhdellä jalalla kuin 100 kg keijukainen poikien luo musteen hakuun” ja imitoi itseään vasten koomisesti muotoilemaansa groteskia kuvaa sadan kilon keijukaisesta. Metakirjoittamiseen kytkeytyvä koominen imitaatio siitä, millainen seuraus musteen haulla poikien luota tulisi kirjeen kirjoittajan mukaan olemaan, virittää tekstin humoristisen tyylirekisterin. Seuraava tekstikatkelma on lotan vuotta myöhemmin kirjoittamasta kirjeestä:

Kiitos Sulle melkein kuukausi sitten saamastani, peräti valaisevasta ja uteliaisuuttani tyydyttävästä kirjeestäsi: (Voi pahas! huomasin juuri, että aloitin tämän arkin ihan väärästä päästä, mutta ei kait sillä niin paljon väliä ole. En nääs ole tottunut kirjoittamaan tällaiselle maalaistyylliselle arkille, mutta aika, paikka ja paperipula ovat paiskanneet mun kouraani tämän) Radiossa alkaa juuri presidentin vaali ja yritän toisella korvalla kuunnella sitä samalla kun Sulle jotain aikaansaada yritän. Mä en näköjään koskaan pääse tästä onnettomasta kirjevelastani, nytkin on pino vastattavia. Ootas, kuusi on tuossa edessäni, seitsemänteen vastaan juuri. (15.2.1943. SAK 237, Kper.)

Yllä olevan tekstin sisältö käsittelee kirjeen kirjoittamistilannetta humoristiseen tyyliin. Relaatorikkomus aiheutuu kirjoittajan keskeyttäessä kirjeen alkutervehdyksen kirjoittamistilannetta käsittelevällä kommentillaan: ”(Voi pahas! huomasin juuri, että aloitin tämän arkin ihan väärästä päästä, mutta ei kait sillä niin paljon väliä ole.” Humoristinen tyylirekisteri virittyy, kun metakirjoittaminen luo tekstiin relaatioperiaatteen rikkomuksen

kautta inkoherenssin jäsennyksen ja humoristista puheenomaisuutta. Kirjoittajan huomautettua aloittaneensa kirjoitusarkin väärästä päästä hän ei kuitenkaan vaihda aihetta vaan jatkaa samankaltaisella kirjoittamisen ja kirjeenvaihdon käsittelyllä: ”En nääs ole tottunut kirjoittamaan tällaiselle maalaistyylliselle arkille, mutta aika, paikka ja paperipula ovat paiskanneet mun kouraani tämän) [--] Mä en näköjään koskaan pääse tästä onnettomasta kirjevelastani, nytkin on pino vastattavia. Ootas, kuusi on tuossa edessäni, seitsemänteen vastaan juuri.” Fyysisen kirjepaperin kriittinen kommentointi kytkee tekstin metakirjoittamisen myötä kirjeen kirjoittamisaikaan ja -paikkaan. Vastaamattomien kirjeiden listaaminen puolestaan lisää tekstin jäsennyksen inkoherenssia relaation periaaterikkomuksen myötä. Kirjeen humoristinen tyyli syntyy nähdäkseni tekstiin inkoherenttia luettavuutta lisäävästä puheenomaisesta tyylistä. Seuraava teksti on erään toisen lotan kotiväelleen kirjoittamasta kirjeestä:

Kotiväelle! Ensimmäinen sotakirje alkaa nyt, koska se loppuu, on tietämätöntä koska toistaiseksi en tiedä vielä osoitettani. Raapustan tätä täällä rajatoimiston lottamajan ikkunalla. Saavuin perille tänään, siis tiistaina klo 6.47. Matka sujui aika mukavasti. [--] Tästä tulee oikea jatkoromaani. Toivon vain hartaasti, että saisitte tästä sutusta selvän. (3.8.1943. SAK 241, Kper.)

Tekstistä hahmotettava metakirjoittaminen on yllä olevan tekstin humoristisen tyylirekisterin virittävä keino. Maininta kirjoittamisen aloittamisesta ja ”tietämättömästä” lopettamisesta, kirjoittamistilanteen kuvailu, kirjeen pituudesta vitsailu sekä käsialasta pahoittelu luovat metatekstinä kirjeeseen puheenomaisuutta. Humoristista kepeyttä tekstin tyyliin lisää puheenomaisuudelle tyypillisen sävyn limittäminen kirjeen tekstiin. Samankaltaista puheenomaista kirjeen laadun käsittelyä ilmenee myös seuraavassa lotan kirjoittamassa tekstikatkelmassa. Humoristisuutta tekstiin luo kirjoittajan vastaanottajalle osoittama kehoitus hävittää kirje, mikäli siitä ei tule kirjoittajan tavoittelemaan tyyliin ”[l]ennokas ja nautintorikas” teksti:

Radiosta tulee äänilevyjä, sentraali soi, kansa puhuu ja pitää kovaa mököä tässä ympärillä ja minun pitäisi aikaansaada lennokas ja nautintorikas kirje. Jos tästä tulee pelkästään [RIV:tä] niin vie kahden tikun välissä tämä WC:hen. – (20.5.1943. SAK 237, Kper.)

Seuraavassa tekstikatkelmassa sotilas kirjoittaa kotiväelleen. Humoristisen tyylirekisterin tekstiin aktivoi oikaisu, jonka kirjoittaja on lisännyt erillisellä virkkeellä kirjeen loppuun ”[v]äärinkäsitysten välttämiseksi”. Sotilas varmistaa, että kirjeen vastaanottaja on tulkinut hänen puhuvan kirjeessään *töistä* eikä *täistä*. Sanan *töistä* korvaaminen sanalla *täistä* synnyttää tekstiin humoristisen merkityseron suhteessa sen tarkoitettuun merkitykseen.

Kirjoittajan tyylillinen valinta huomauttaa tekstin väärinkäsityksen vaarasta on kirjeeseen humoristisuutta luova keino:

Teemme täällä tämän viikon töitä. Niin että tuumin tässä juuri tänään hääriessäni piirustukset ja metrin mitta kädessäni, että pianhan tässä on täysi rakennusmestari, kun tulee oltua vähän kaikenlaisissa rakennustöissä. Täällä on kaikki aivan niin jokapäiväistä, ettei mitään erikoista tahdo olla kerrottavana. Kyllähän niistä töistä * j olisi juttuamista, mutta ymmärrettävistä syistä ei sekään käy päinsä. Alankin tässä taas lukemaan kirjaa.,, Intian ylängöi[l]tä (kirj. Kipling), niin että terveyksiä vaan taas Isälle hyvää lomaa.

*huom! ei täistä vaan töistä (tämä väärinkäsitysten välttämiseksi).
(13.7.1942. SAK 201, Kper.)

Olen tarkastellut tässä luvussa metakirjoittamista humoristisen tyylirekisterin aineistoni kirjeissä virittävänä keinona. Kirjoittamistilannetta tai kirjeenvaihtoa käsittelevä humoristinen metateksti on aineistossani osin inkoherenssia ja lisäksi humoristista puheenomaisuutta lisäävä ilmiö. Humoristinen metakirjoittaminen voi rikkoa kirjeissä relaation keskusteluperiaatetta. Humoristisen ja odottamattoman metatekstin voi ajatella asettuvan aineistossani eräänlaiseksi inkongruenssiksi vasten kirjeenvaihdon kommunikatiivista odotusta, jossa viestin sisällön tulisi välittyä vastaanottajalle mahdollisimman selkeästi. Vaikka kirjekommunikaatiossa metateksti on tyypillinen piirre, sen humoristinen variointi voi asettua vastaan lukijan odotuksia. Metatekstillä on aineistossani tärkeä vastaanottajan huomion herättävä sekä keskustelunomaisuutta teksteihin luova funktio.

4.4 Huvittava vastaanottajan puhuttelu

Tässä luvussa analysoin tutkimusaineistostani hahmottuvaa kirjeen vastaanottajan humoristista puhuttelua, joka on yksi aineistoni kirjeiden humoristisen tyylirekisterin aktivoiva keino. Metakirjoittamisen ohella vastaanottajan puhuttelu on aineistoni kirjeissä ilmiö, joka lisää tekstiin keskustelunomaisuutta. Vastaanottajan puhuttelun humoristinen variointi kytkeytyy kirjela-
jin konventioista alku- ja lopputervehdyksiin, mutta sen ilmenee myös kirjeiden leipäteksteissä. Seuraavassa tekstikatelmassa nuori nainen kirjoittaa siviilistä serkulleen, nuorelle sotilaille:

Koita nyt äkseerata ja pukseerata ja opetella menemään äkkiä maahan ettes heti keikahda kun ammutaan. Terveisiä äidiltä ja isältä, minulta oikein paljon hyviä terveisiä. Marjatta.
(10.5.1940. SAK 214, Kper.)

Tekstikatkelman humoristisuus syntyy kirjeen vastaanottajan humoristisesta puhuttelusta. Kirjoittaja kehottaa keskustelunomaisesti vastaanottajaa ”äkseeraamaan”, ”pukseeraamaan” ja ”opetella menemään äkkiä maahan, jotta hän ei ”[h]eti keikahda kun ammutaan”. Tekstin huvittavan ja vakavan läsnäolo on mustalle huumorille tyypillinen. Kirjoittaja arkipäiväistää kuoleman kirjoittamalla vastaanottajalle armeijaslangille tyypillisin sanavalinnoin karrikoituja neuvoja keikahtamisen välttämiseksi. Kuoleman kiertoilmaus ”keikahtaminen” alentaa kuoleman degradaation keinoin harmittomaksi toiminnaksi. Seuraavassa tekstikatkelmassa lottia kirjoittaa ystävälleen.

Hei! Tunnen jo sielussani kuinka hengessäsi minua manaat, kun en ole vielä Sulle kirjoittanut. Mutta katsos, kun saa tapella itsensä ihan täyteen tuon keskuksen kera, ei enää jaksa harrastaa tätä jaloa luomistyötä. Jotta kaunis suhteemme ei menisi katki, yritän aikaansaada jotain. [--] Eilen illalla olin eri hienoilla päivällisillä. Seurana oli 1 eversti, 2 ev. Lutia ja sen 1 everstin poika (eri kiva tapaus!) Sain niin loistoruokaa, että tulisit pelkästä kateudesta mahatautiseksi, joten en ilmituo sitä ruokareseptiä. Joo, mä oon päässyt piireihin! Voit rauhoittaa Irjalan immyttä, että en minä ainakaan osaltani pääse alentamaan lottien mainetta Saksalaisiin nähden, sillä en joudu heidän kanssaan tekemisiin, kuin joskus puh. Välityksellä. Saksalaista suklaata olen kylläkin jo syönyt 2 levyä. Minun piti ne niin säästää jouluksi, mutta se luonteen heikkous, se heikkous! (16.11.1942. SAK 237, Kper.)

Yllä olevan tekstikatkelman humoristisen tyylirekisterin aktivoi vastaanottajan puhuttelun synnyttämä keskustelunomaisuus: ”Sain niin loistoruokaa, että tulisit pelkästä kateudesta mahatautiseksi, joten en ilmituo sitä ruokareseptiä. Joo, mä oon päässyt piireihin!” Hyperbolan keinoin tekstiin luotu liioiteltu dramaattisuus luo tekstiin huvittavuutta: ”Tunnen jo sielussani kuinka hengessäsi minua manaat, kun en ole vielä Sulle kirjoittanut.” Lisäksi keskustelunomaiseen tyyliin limittyvä ironinen huomautus siitä, ettei kirjoittaja pääse osaltaan ”[a]lentamaan lottien mainetta Saksalaisiin nähden [--] synnyttää inkongruenttia komiikkaa yhdistyessään kirjoittajan tekstikatkelman päättävään mainintaan saksalaisesta suklaasta: ”Saksalaista suklaata olen kylläkin jo syönyt 2 levyä. Minun piti ne niin säästää jouluksi, mutta se luonteen heikkous, se heikkous!”. Seuraavassa tekstikatkelmassa mies kirjoittaa vaimolleen:

Rakas äiti... Sain kirjeesi eilen, sen, jossa annat taas sapiskaa minulle, ja vastaan Sinulle heti kun siinä oli niin mielenkiintoisia asioita, etten malta olla keskustelematta niistä heti. Kun kirjeet kulkisivat vaan nopeammin. Niin – kiitos paljon kirjeestäsi, rakas, ne ovat minulle onnen hetkiä kun saan Sinun kirjeesi. Siltikin, vaikka Sinä tukistatkin minua vanhoista synneistäni. (26.11.1941. SAK 263, Kper.)

Tekstin humoristinen tyylirekisteri virittyy olevassa tekstikatkelmassa kirjeen vastaanottajan puhuttelusta syntyvästä keskustelunomaisuudesta. Vaimon kirjeitse antama ”sapiska” ja ”vanhoista synneistä tukistaminen” luovat tekstiin illuusion fyysisestä läsnäolosta, joka aiheuttaa inkongruenttia komiikkaa kirjemuotoa vasten tarkasteltuna. Kirjoittaja kuvailee vaimon kirjeen sisältävän ”[m]ielenkiintoisia asioita”, joista mies ei malta olla keskustelematta heti ja mainitsee, että vaimon kirjeet ovat hänelle onnellisia hetkiä. Vaimon vanhoista synneistä tukistavaan kirjeeseen ironisesti limittyvät mielenkiintoiset asiat ja onnen hetket synnyttävät tekstiin humoristisuutta. Seuraavat katkelmat ovat sotilaiden toisille sotilaille kirjoittamia:

Koita imeä vähän mehua synkän pintasi alle, kyllä me vielä pois päästään[?](6.2.1940. SAK 275, Kper.)

Ehkäpä sentään kirjoitan asiat alusta alkaen, että pääset kärryille, mistä tämä tällainen juttu johtuu. Se saattaa hieman hymyilyttääkin, mutta älä sentään suutasi repäise. (21.6.1942. SAK 201, Kper.)

Yllä olevissa tekstikatelmissa humoristinen tyylirekisteri aktivoituu huvittavalla vastaanottajan puhuttelulla. Yllä olevista tekstikatkelmista ensimmäisessä humoristisuutta luova keino on kirjoittajan kirjeen vastaanottajalle osoittama kehoitus: ”Koita imeä vähän mehua synkän pintasi alle, kyllä me vielä pois päästään”. Vertauskuvallinen ilmaus sodanaikaiselle kirjeelle tavanomaisesta myönteisestä ilmapiiriä ylläpitävästä kannustuksesta luo tekstiin ironisen inkongruenssin kirjaimellisesti ilmaistun ja tarkoitetun välille. Samanlainen ironinen inkongruenssi on havaittavassa myös alemmassa katkelmassa, jossa kirjoittaja kehottaa vastaanottajaa olla repäisemättä suutaan, vaikka hymyilyttäisi. Sanotun kirjaimellisen ja todellisen merkityksen välille syntyy koominen liioiteltu ja ironinen inkongruenssi. Seuraavat neljä tekstikatkelmaa ovat nuoren lotan ystävilleen kirjoittamia.

- 1) Lapset pienet. Kiitokset siitä kauniista m[o]rkkauskirjeestä, helvin aikaansaannos. Aika naatti koko tyttö, minä olen täällä elänyt toivossa saada oikein pitkä kiva kirje laskutuksesta ja sitten tulee sellainen kuin tuli. En tule oikein enää siviiliin. Juu. (18.11.1941. SAK 237, Kper.)
- 2) Kunnon [roisto]! Sitä Sinä tosiaankin olet, kun niin äkkiä vastasit kirjeeseeni, kiitos lottapukukankaan! Olet loistotapaus, jos aikaansaat jotain harmaata mun ylleni. (23.11.1942. SAK 237, Kper.)
- 3) Marakatti! Ensinnäkin pyydän Sulta nöyrästi anteeksi, kun sä oot näin hirvittävän kauan joutunut odottamaan vastausta kirjeeseesi – joka oli loistotekele – mutta olen

ollut niin hirvittävän saamaton. Saamaton ihan varpasiin asti. [--] Olin (21/V. Minusta ei taida olla enää ollenkaan kirjeitten kirjoittajaksi. Tuon vertaa sain eilen paperille! No, uusi yritys.) Sanon heti alkuunsa, että mitään älynäytettä tästä ei tule, sillä olen juuri syönyt hirvittävästi perunamuusia ja palapihviä ynnämuuta mannaryynipuuroa. Menisin mieluummin petille, mutta ei auta muu kuin istua sentraalissa ja puhua ihmisille franskaa. (20.5.1942. SAK 237, Kper.)

- 4) Hottentottiainen terve!! Kiitos suuri ja kaunis Sulle sekä preivistä että kankaanhommaamisesta. Oot loistonainen! Olisin ylen kiitollinen, jos lähettäisit sen kankaan mulle tänne, eräs kylän eukoista ompelee sen mulle, sillä olen kovassa pukutarpeessa. (6.12.1942. SAK 237, Kper.)

Kirjeiden alkutervehdysten huomiota herättävät vastaanottajien puhuttelut: ”Lapset pienet”, ”Kunnon [roisto]”, ”Marakatti” sekä ”Hottentottiainen” aktivoivat tekstikatkelmien humoristisen tyylirekisterin. Ensimmäisessä katkelmassa lotta kirjoittaa entisille työtovereilleen ja vitsailee ironiseen sävyyn aiemmin vastaanottamastaan ja ystävänsä kirjoittamasta ”morkkauskirjeestä”: ”[--] minä olen täällä elänyt toivossa saada oikein pitkä kiva kirje laskutuksesta ja sitten tulee sellainen kuin tuli. En tule oikein enää siviiliin. Juu.” Kirjoittaja toteaa ironisesti, ettei aio tulla enää siviiliin saamansa kirjeen vuoksi. Humoristisuus katkelmassa syntyy vastaanottajien puhuttelusta sekä ironisen liioittelusta kirjoittajan reaktiosta vastaanottamaansa kirjeeseen. Toisessa tekstikatkelmassa kirjoittaja kutsuu kirjeen vastaanottajaa ”kunnon roistoksi” tämän vastattua kirjoittajan kirjeeseen pikaisella aikataululla. Kirjoittaja korostaa vastaanottajan olevan loistotapaus tämän auttaessa kirjoittajaa hankkimaan lottapuvun. Vastaanottajan runsas puhuttelu luo tekstiin humoristisuutta ja vastaanottajan henkilökohtaisesti myös tekstin tasolla huomioivaa tyyliä.

Kolmannessa tekstikatkelmassa vastaanottajaa puhutellaan ensin marakatiksi, jonka jälkeen kirjoittaja pahoittelee, kun vastaanottajan loistotekeleeseen vastaaminen on kestänyt varpasiin ulottuvasta saamattomuudesta johtuen ”hirvittävän kauan”. Dramaattinen kuvaus tilanteesta keskeytyy kirjoittajan rikkoessa metatekstillä tekstin koherenssin etenemisen: ”[--] Olin (21/V. Minusta ei taida olla enää ollenkaan kirjeitten kirjoittajaksi. Tuon vertaa sain eilen paperille! No, uusi yritys.)”. Kirjoittaja jatkaa kuitenkin kirjettään ja varoittaa vastaanottajaa kirjeen laadusta: ”Sanon heti alkuunsa, että mitään älynäytettä tästä ei tule, sillä olen juuri syönyt hirvittävästi perunamuusia ja palapihviä ynnämuuta mannaryynipuuroa. Menisin mieluummin petille, mutta ei auta muu kuin istua sentraalissa ja puhua ihmisille franskaa.” Huvittavuus tekstiin syntyy vastaanottajan puhuttelusta, liioittelusta ja humoristisesta kirjeen laatua kommentoivasta

metatekstistä. Neljännessä tekstikatkelmassa kirjoittaja puhuttelee vastaanottajaa ”hottentottiaiseksi”. Humoristinen sanavalinta korostaa tekstin kepeää tyyliä. Kirjoittaja puhuttelee jälleen kirjeen vastaanottajaa tiheään tahtiin pituudeltaan lyhyessä tekstissä, mikä aiheuttaa tekstiin humoristisuutta: ”Kiitos suuri ja kaunis Sulle sekä preivistä että kankaanhommaamisesta. Oot loistonainen! Olisin ylen kiitollinen, jos lähettäisit sen kankaan mulle tänne [--].”

Olen tarkastellut tässä alaluvussa aineistoni teksteissä ilmenevää kirjeen vastaanottajan huvittavaa puhuttelua. Vastaanottajan puhuttelu on aineistoni kirjeissä humoristisuutta luova keino. Henkilökohtaisuutta sekä keskustelunomaisuutta teksteihin luova vastaanottajan humoristinen puhuttelu on erityisesti kirjeiden alkutervehdyksissä huomiota herättävä piirre. Leipäteksteissä vastaanottajan puhuttelu korostaa tai liioittelee viestin sanomaa sekä toimii vastaanottajan humoristisen kiusoittelun keinona.

Tässä pääluvussa olen analysoinut kirjeaineistoni humoristisen tyylirekisterin virittäviä keinoja, joille yhteistä on niiden keskustelunomaisuutta aineistoni kirjeisiin luova tyyli. Aineistoni tekstin koherenssia jäsennystä häiritsevät esimerkiksi keskusteluperiaatteiden rikkomukset, joilla on usein koomisia seurauksia. Kirjoittamistilannetta tai kirjeenvaihtoa käsittelevä humoristinen metateksti tuo tekstiin puhedialogille tyypillistä läsnäolon ja välittömyyden tunnetta ja avaa vastaanottajalle pääsyn tekstin tuottamisen hetkeen – kirjettä luettaessa sen todellista syntyäikää, -paikkaa tai -tilannetta ei voi enää saavuttaa. Kirjeen vastaanottajan humoristisella puhuttelulla on aineistossani henkilökohtaisuutta ja keskustelunomaisuutta lisäävä funktio.

Kirjeenvaihto on dialogina toisaalta alttiimpi väärinkäsityksille kuin puhedialogi, sillä kommunikaatio kirjeitse on viiveistä. Toisaalta kirjeitse vastaanottajan reaktion ennakoimiseen on samalla enemmän aikaa kuin puhedialogissa: tekstiä on mahdollista suunnitella, jäsentää ja korjata eri tavoilla kuin puhetta. Nähdäkseni tässä luvussa käsittelemieni huumorin keinojen voi nähdä tähtäävän jonkinlaiseen puheenomaisuuteen. Tekstin puheelle ja tavanomaiselle keskustelulle tyypilliset piirteet luovat kirjeenvaihdon osapuolten välille välittömyyden tuntua: fyysisistä etäisyyttä kurotaan umpeen sellaisilla humoristisuutta luovilla keinoilla, jotka ovat tyypillisiä välittömälle ihmisen ja toisen ihmisen – ei ihmisen ja paperin – väliselle kommunikaatiolle.

5 Johtopäätökset

Olen tarkastellut pro gradu -tutkielmassani huumoria sodanaikaisissa kenttäpostikirjeissä. Tarkoitukseni on ollut selvittää, millaisin tekstin muodoin ja keinoin tutkimusaineistoni kirjeiden humoristinen tyylirekisteri virittyy. Olen käsitellyt kirjeideni humoristista tyylirekisteriä ironian, parodian ja satiirisuuden sekä mustan huumorin käsitteiden kautta. Humoristista keskustelunomaisuutta aineistoni kirjeisiin luovaa tekstin inkoherenssia olen tarkastellut kirjeiden sisältämien keskusteluperiaatteiden; laadun, määrän, suhteen ja tavan, rikkomuksien kautta. Lisäksi olen tutkinut aineistoni sisältämää kirjoitustilannetta humoristiseen tyyliin käsittelevää tekstiainesta sekä kirjeiden humoristista vastaanottajan puhuttelua. Tutkimusaineistoni kirjeiden humoristisen tyylirekisterin tekstuaalisten keinojen ja muotojen erittelyn ja analysoinnin lisäksi tulkitsin, millaisia funktioita huumorilla on aineistoni kirjeissä. Esittelen seuraavaksi tutkielmani johtopäätökset.

Kahdestasadasta sodanaikaisesta kirjeestä koostuva tutkimusaineistoni sisältää tyyliään sekä humoristisia että ei-humoristisia kirjeitä. Erilaiset tekstuaaliset keinot ja muodot synnyttävät kirjeisiin humoristisuutta pääosin toisiinsa limittyneinä ja samanaikaisesti, minkä vuoksi tutkimusaineistoni hyperdeterminoitua huumoria on nähdäkseni hedelmällisintä tutkia humoristisena kokonaisuutena. Ei-fiktiivisen kirjeen humoristisuutta tutkittaessa aineisto on mahdollisuuksien mukaan kontekstoitava kirjelijalle tyypillisiin piirteisiin ja niihin taustatekijöihin, jotka ovat vaikuttaneet aineiston tekstien syntyyn. Tutkielmani luvussa 2.4 kirjoitin, että aineistoni kirjeiden sisältämään huumoriin heijastuvat kirjelijalle tyypilliset piirteet, kuten 1) vastavuoroisuus eli kirjeenvaihdon osapuolten vaihtelevat roolit 2) tarkoituksellisuus eli kirjeenvaihdon erilaiset funktiot 3) kontekstisidonnaisuus eli kirjeen kytkeytyminen syntyäikaansa- ja paikkaansa sekä 4) persoonallisuuden ja persoonattomuuden samanaikainen läsnäolo eli esimerkiksi liikkumavara vakiintuneiden kirjeen rakenteiden ja humoristisen tyylin välillä.

Aineistoni sisältämällä huumorilla ja sodanaikaista kirjeenvaihtoa kehystävillä taustatekijöillä; valtion ohjeistamalla kirje-etiketillä, postisensuurilla, itsesensuurilla sekä propagandalla, on aineistoni kirjeissä kiinnostavat kytkös. Näiden tekijöiden vaikutusta kirjeiden sisältöön on mahdoton arvioida tekstianalyysin perusteella, mutta kirjeiden teksteistä on hahmotettavissa viitteitä näihin taustatekijöihin. Kirjoitin tutkielmani luvussa 2.5, että aineistossani kirje-etikettistä poiketaan käsittelemällä kielteisiä tunteita huumorin keinoin. Myös postisensuuria ja

esimerkiksi salassa pidettävää sijaintia käsitellään kirjeissä humoristisesti. Itsesensuurin ilmiön alaisuuteen kuuluu puolestaan kaiketi se, että huumoria käytetään kirjeissä kirjeenvaihdon osapuolten välisen suhteen sallimissa rajoissa. Propagandalle tyypillinen halventavan viholliskuvan ylläpitäminen hahmottuu aineistoni kirjeistä, jossa viholliskuvaa luodaan huumorin keinoin. Toisaalta propagandaa vastaan osoitetaan aineistossani myös humoristisesti kritiikkiä.

Tutkimusaineistoni ja sen sisältämän huumorin tarkastelu vasten kirjelajia sekä sodanaikaisen kirjeenvaihdon kontekstia syventää näkemykseni mukaan kirjeiden tekstistä hahmotettavan huumorin analyysia ja tulkintaa. Huumorin ja kirjelajipiirteiden sekä huumorin ja sodanaikaisen kirjeenvaihdon erityispiirteiden väliset suhteet hahmottuvat tutkimuskysymysteni kannalta kiehtoviksi: siinä missä kirjemuotoa edustava konventio, kuten kahdenvälisyys, heijastuu kirjeen sisältämään huumoriin, voidaan humoristisella tyylirekisterillä puolestaan sohaista kirjemuotoon limittämällä tekstuaalisia huumorin keinoja ja muotoja esimerkiksi alku- ja lopputervehdyksiin. Samoin kirjeen syntyhetkeen liittyvä taustatekijät, kuten kirje-etiketti, samanaikaisesti rajoittavat ja mahdollistavat kirjeiden sisällön muotoutumista: kirje-etiketin ohjeistamaa kielteisistä tuntemuksista vaikenemista kierretään aineistossani huumorin avulla.

Lähestyin tutkimusaineistoni humoristista tyylirekisteriä sellaisin huumorin keinoin ja muodoin, joilla kirjeiden kirjoittajat varioivat välitettävää viestiä kommunikaatiotilanteelle ja kirjeenvaihdon osapuolten väliselle suhteelle sopivaksi. Näitä huumorin keinoja ja muotoja olivat ironia, parodia ja satiirisuus sekä musta huumori, joiden kautta on lähestytty myös kaunokirjallista huumoria. Aineistossani ironia hahmottuu inkongruenssina sanotun ja tarkoitetun välillä erityisesti aineistoni sotilaiden välisessä kirjeenvaihdossa. Kielteisistä tunteista kirjoittamista ohjeistettiin sotavuosina välttämään. Omassa aineistossani ironia on kuitenkin yksi keino, jonka avulla sotilaat purkivat toisilleen turhautumistaan. Itseironia, jossa ironikko viittaa ironialla itseensä, puolestaan korostuu aineistoni aikuisten lasten omille vanhemmilleen lähettämissä kirjeissä. Itseironia on aineistossani näkemykseni mukaan keino lähestyä kiusallista rahan ja tavarantoiminnan pyytämisen aihetta. Ironian funktio aineistossani on tulkintani mukaan keino häivyttää sanotun perimmäinen tarkoitus humoristisuuteen.

Tarkastelin parodiaa eli parodioitavaa koomisesti mukailevaa imitaatiota aineistossani parodisten intertekstuaalisten viittausten, parodisen karikatyyrin avulla ylläpidetyn halventavan viholliskuvan ja stereotyyppisten ihmisryhmien naurettaviksi tekemisen lähtökohdista.

Ylemmyysteorian mukainen käsitys huumorista toisen ihmisen virheisiin suuntautuvana nauruna kuvaa aineistoni parodisuuden funktioita hyvin. Aineistossani alennetaan degradaation keinoin sodan vihollinen, korkeammassa asemassa oleva tai jokin stereotyyppinen ihmisryhmä naurettavaksi ja luodaan kirjeen vastaanottajan kanssa liitto, josta parodioitava on ulkopuolinen. Intertekstuaaliset viittaukset, propagandalle tyypillinen halventava kuvaus sodan toisesta osapuolesta, stereotyyppisten ihmisryhmien koominen imitaatio ja oman itsen koominen imitaatio palvelevat nähdäkseni tekstissä sanotun huumorin keinoin korostavaa ja liioittelevaa funktioita, siinä missä ironinen funktio on tulkintani pikemminkin sanotun häivyttämistä.

Tutkimusaineistoni satiirisuus eli kritiikin esittäminen koomisen keinoin ja naurua herättäen arvostelelee pääosin sotavuosien olosuhteista johtuvia poikkeusjärjestelyitä. Satiirinen kritiikki tai kritiikki yleisesti ilmenee aineistossani kuitenkin vähäisenä ja lievänä, mihin saattavat vaikuttaa postisensuurin pelotevaikutus ja kirje-etiketti. Toisaalta aineistossani kirje-etikettiä rikotaan ja sensuuria ennakoidaan kuitenkin huumorin keinoin, joten kritiikin vähyyttä eivät välttämättä selitä kirjeenvaihdon taustatekijät vaan esimerkiksi kirjeen vastavuoroisuus eli kirjeenvaihdon osapuolten välinen suhde. Esimerkiksi kokoelmaan SAK 263 sisältyvä aineistoni erään avioparin välinen kirjeenvaihto on kiistelyyn taipuvalta sisällöltään ja kielteiseltä sävyiltään huomattavasti valtion kirje-etiketistä ja aineistoni muista puolisoille osoitetuista kirjeistä poikkeava. Kyseinen kirjeenvaihto on ympäröiviin oloihin kriittisesti suhtautuva olematta kuitenkaan satiirinen. Aineistoni kirjeiden satiirisuus kytkeytyy näkemykseni mukaan sodan poikkeusolojen epäkohtien kritisoimisen funktioon ja on yksi humoristisuutta kirjeisiin luova keino.

Musta ja hirtehin huumori ilmenevät aineistossani vakavan ja huvittavan samanaikaisena läsnäolona. Traaginen aihe, kuten kuolema, ja sitä käsittelevä tyyli yhdistyvät epäsovimattomasti aiheuttaen koomisen inkongruenssin. Mustalle huumorille tavanomaiseen tapaan aineistoni vakavat aiheet arkipäiväistetään ja niihin otetaan tulkintani mukaan etäisyyttä. Tummanpuhuvan huumorin funktiota voidaan tarkastella huojennusteoriasta käsin: ylimääräinen energia vapautuu nauruksi, kun kielteiseen tunteeseen, esimerkiksi pelkoon tai sääliin, valmistautunut ihminen huomaa humoristisen käänteen havaittuaan huolen olleen turha. Mustan huumorin funktio aineistossani on nähdäkseni vakavien asioiden käsittely ja etäisyyden luominen niihin.

Ironian, parodian, satiirisuuden ja mustan huumorin lisäksi tutkimusaineistoni kirjeissä humoristisen tyylirekisterin aktivoi välitöntä keskustelunomaisuutta kirjeisiin luovat tekijät.

Aineistoni kirjeissä tekstin luettavuutta häiritsevä inkoherenssi jäsennys syntyy keskusteluperiaatteiden rikkomuksista. Kirjeiden sisältämän viestin ylenpalttisuus, epäluotettavuus, aiheesta hairahtaminen ja epälooginen esitystapa ovat aineistossani keskusteluperiaatteiden rikkomuksia, jotka synnyttävät tekstiin humoristisuutta ja samalla kiinnittävät lukijan huomion. Kirjoitustilanteesta vitsailu sekä humoristinen vastaanottajan puhuttelu puolestaan lisäävät kirjeaineistoni teksteihin välittömyyden ja läsnäolon tuntua sekä illuusiota fyysisestä läheisyydestä.

Tutkielmani merkittävin johtopäätös mielestäni on, että sodanaikaisen kirjeaineistoni tekstien humoristisuus kytkeytyy elämän poikkeavista – sodasta johtuvista ja siitä riippumattomista – tilanteista viestimisen tavan varioimiseen. Siinä missä huumoria kuvataan sodasta puhuttaessa usein kriisiajasta selviytymisen keinona, tutkielmassa tekemäni tekstianalyysin perusteella huumorilla näyttää omassa aineistossani olevan muitakin funktioita. Tekstin tasolla välitettävää viestiä varioidaan erilaisin keinoin samankaltaisesti kuin puheelle ominaisessa dialogissa ja tavanomaisessa kielenkäytössä: sanottua voidaan sekä häivyttää että korostaa ja sen avulla voidaan kritisoida tai esimerkiksi käsitellä vaikeita asioita.

Tutkimusaineistoni koostui tyyliltään humoristisista ja ei-humoristisista kirjeistä. Mikäli aineistoni olisi valittu kirjeiden humoristista tyyliä silmällä pitäen, olisivat siitä saadut tulokset huumorin keinoista ja funktioista voineet olla merkittävästikin erilaiset. Erittelin ja analysoin omassa tutkimuksessani omien tutkimuskysymysteni kannalta aineistoni hedelmällisimpiä kirjeitä, ja tekstianalyysissani painottuvat muutaman kirjoittajan kirjeet erityisesti. Jatkotutkimuksen kannalta olisikin kiinnostava tarkastella tyyliltään ainoastaan humoristisiin kirjeisiin rajattua sodanaikaisten kirjeiden aineistoa ja siitä hahmottuvia huumorin keinoja ja funktioita. Toisaalta voisi olla hedelmällistä tutkia huumorin näkökulmasta pitkää ja ehjänä säilynyttä kirjeenvaihtoa kirjoittajan ja vastaanottajan välillä. Oma aineistoni koostui 75:n eri kirjoittajan kirjoittamista kirjeistä, jolloin huomiot huumorin variaatiollisista kytköksistä kirjeenvaihdon vastavuoroisuuteen jäivät yksittäisiksi havainnoiksi. Tämän lisäksi esimerkiksi humoristinen sotilasslangi sodanaikaisissa kirjeissä voisi olla kiehtova tutkimuskohde. Sodanaikaiset kirjeet tarjoavat kirjallisuudentutkimukselle kiintoisan aineiston myös muista kuin huumorin näkökulmista. Aineistoni kirjeet, joita en nostanut tutkielmassani huumorin näkökulmasta esiin, tarjoaisivat esimerkiksi nostalgian näkökulmasta erinomaisen aineiston: miten kansallista kaihoa kuvataan sodanaikaisissa kirjeissä?

Lähteet

Tutkimusaineisto

Kansanperinteen arkisto (Kper), Tampereen yliopisto.

Sota-ajan kirjekokoelma (SAK).

Tutkimuskirjallisuus

Alver, Bente Gullveig & Ørjar Øyen 2007. Challenges of Research Ethics: An Introduction. Bente Gullveig Alver, Tove Ingebjørn Fjell & Ørjar Øyen (eds.), *Research Ethics in Studies of Culture and Social Life. FF Communications*, 140(292). Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica, 11–55.

Attardo, Salvatore 2001. *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Bergson, Henri 2006 & 1994 (1900). *Nauru. Tutkimus komiikan merkityksestä*. Suomentaneet Sanna Isto & Marko Pasanen. Helsinki: Loki-kirjat.

Bibliografiakeskus. Kuusinen, Otto Wille (1881–1964).
<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/640> (13.10.2018).

Critchley, Simon 2002. *On Humour*. London & New York: Routledge.

Eco, Umberto 1985. *Matka arkipäivän epätodellisuuteen*. Suomentanut Aira Buffa. Helsinki: Wsoy.

Freud, Sigmund 1983 (1905). *Vitsi ja sen yhteys piilotajuntaan*. Suomentanut Mirja Rutanen. Helsinki: Love-kirjat.

Freud, Sigmund 1987 (1927). Humor. John Morreall (ed.), *The Philosophy of Laughter and Humor*. Albany: State University of New York Press.

Garrick, Jacqueline 2006. The Humor of Trauma Survivors: Its Application in a Therapeutic. Jacqueline Garrick & Mary Beth Williams (eds.), *Trauma Treatment Techniques: Innovative Trends*. Binghamton: Haworth Press, 169–183.

Grice Paul, 1975. Logic and Conversation. *Syntax and Semantics* 3. Peter Cole & Jerry L. Morgan (eds.), *Speech Acts*. New York: Academic Press, 41-58.

Grice, Paul 1989. *Studies in the Way of Words*. Cambridge & London: Harvard University Press.

Hagelstam, Sonja 2006. Lähellä ja kaukana. Parisuhteen ylläpitäminen rintaman ja kotirintaman välisessä kirjeenvaihdossa. Suomentanut Tiina Kinnunen. Tiina Kinnunen &

Ville Kivimäki (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Helsinki & Jyväskylä: Minerva, 213–227.

Hagelstam, Sonja 2011. Rakas sotilaani! Kirjeiden kirjoittaminen sodan poikkeusoloissa. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus*. Historiallinen Arkisto 134. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 299–328

Haiman, John 1998. *Talk Is Cheap: Sarcasm, Alienation, and the Evolution of Language*. New York: Oxford University Press.

Hall, Stuart 2002 (1999). *Identiteetti*. Suomentaneet Mikko Lehtonen & Juha Herkman. Tampere: Vastapaino.

Heffernan, James A. W. 1993. *Museum of Words*. Chicago: The University of Chicago Press.

Heikkinen, Vesa 2002. Virkakieli lumoa ja pelottaa. Vesa Heikkinen (toim.), *Virkapukuinen kieli*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–26.

Hokkanen, Laura 2015. Mustan ja alatyylisen huumorin ilmiöitä 2000-luvun digiloreassa. Seppo Knuuttila, Pekka Hakamies & Elina Lampela (toim.), *Huumorin skaalat: esitys, tyyli, tarkoitus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 362–378.

Hutcheon, Linda 1986 (1985). *A Theory of Parody. The Teachings of Twentieth-century Art Forms*. New York: Methuen.

Hutcheon, Linda 1995 & (1994). *Irony's Edge. The Theory and Politics of Irony*. London & New York: Routledge.

Jerry, Palmer 1994. *Taking Humour Seriously*. London & New York: Routledge.

Jokinen, Arto 2000. *Panssaroitu maskuliinisuus: mies, väkivalta ja kulttuuri*. Tampere: Tampere University Press.

Jokinen, Mikko 1996. Sysmäläinen nauru. Sysmäläinen kansanhuumori humorististen kertomusten valossa. Eeva-Liisa Kinnunen, Kaarina Koski, Riikka Penttilä & Minttu Pietilä (toim.), *Vitsistä videoon. Uusia kirjoituksia nykyperinteestä*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura, 159–182.

Jolly, Margaretta & Liz Stanley 2005. Letters as / not a genre. *Life Writing*, 2(2), 91–118. <https://doi.org/10.1080/10408340308518291> (13.10.2018).

Kesonen, Kaisu 2010 (2007). Metonymia. Metaforaan limittyvä kielikuva. Siru Kainulainen, Kaisu Kesonen & Karoliina Lummaa (toim.), *Lentävä hevonen. Välineitä runoanalyysiin*. Tampere: Vastapaino, 167–187.

Kinnunen, Aarne 1994. *Huumorin ja koomisen keskeneräinen kysymys*. Helsinki: WSOY.

Kivimäki, Ville 2008. Rintamaväkivalta ja makaaberin ruumis – nuorten miesten matka puhtaudesta traumaan. Sari Näre & Jenni Kirves (toim.), *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga.

- Kivistö, Sari. 2007. *Satiiri: Johdatus lajin historiaan ja teoriaan*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Knuuttila, Seppo 1992. *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksina*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Klippi, Carita 2015. Kirjeitä kiven sisältä, kirjeitä syvältä sisimmästä. Tavallisen kansalaisen kielellinen kompetenssi ensimmäisen maailmansodan Ranskassa. Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Tampere: Tutkimuksia ja kuvauksia. 12, Kirjeitä sodasta: kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Tampere: Postimuseo: Tampereen Historiallinen Seura, 96–121.
- Laakso, Maria 2007. Vink, Vink...Lastenkirjallisuuden silmäniskuja aikuislukijalle. Laura Karttunen & Maria Laakso (toim.), *Huumorin aiheita ja vaiheita kaunokirjallisuudessa*. Tampere: Tampereen yliopiston taideaineiden laitos, 107–120.
- Laakso, Maria 2014. *Nonsensesta parodiaan, ironiasta kielipeleihin. Monitasoinen huumori ja kaksoisyleisön puhuttelu Kari Hotakaisen Lastenkirjassa, Ritvassa ja Satukirjassa*. Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1378. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9347-8>. Tampere: Tampere University Press.
- Laakso, Maria 2016. Liikaviisas lyö rahoiksi. Pauli Kohelon romaanien inkongruentti komiikka humoristisen suomalaisen kansankuvauksen perinteessä. *Avain* 4/16, 23–38.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2009. Kirjeiden kulttuurihistoriaa ja tulkinnan ongelmia. <http://www.enorssi.fi/enorssi-verkosto/virmo/virmo-1/kashisnet/kasvatuksen-historian-tutkimus/kirjeiden-kulttuurihistoriaa-ja-tulkinnan-ongelmia-maarit-leskela-karki> (13.10.2018).
- Lähteenmäki, Mika 1994. Ironian loogis-pragmaattisista malleista. Leena Laurinen ja Minna-Riitta Luukka (toim.), *Puhekulttuurit ja kielten oppiminen*. AFinLAn vuosikirja 1994. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen (AFinLAn) julkaisuja no. 52. AFinLA, Jyväskylä. 75–94.
- Metsberg, Kimmo 2015. Kirjeenvaihdon valvojat. Kenttäpostin ja kirjesensuurin järjestäminen talvi- ja jatkosodassa. Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Tampere: Tutkimuksia ja kuvauksia. 12, Kirjeitä sodasta: kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Tampere: Postimuseo: Tampereen Historiallinen Seura, 30–43.
- Morreall, John 1987a. A New Theory of Laughter. John Morreall (ed.), *The Philosophy of Laughter and Humor*. Albany: State University of New York Press, 128–138.
- Morreall, John 2009. *Comic Relief: A Comprehensive Philosophy of Humor*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Morreall, John 1987. John Morreall (ed.), *The Philosophy of Laughter and Humor*. Albany: State University of New York Press.
- Mustanoja, Liisa 2017. *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita: Kirjeet sodan sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944*. Tampere Studies in Language, Translation and Literature: B5. Tampere: Tampereen yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952> (13.10.2018).

- Mustanoja, Liisa 2017. Johdanto: Kirjeitä sodasta ja rakkaudesta. Liisa Mustanoja (toim.), *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita: Kirjeet sodan sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944*. Tampere Studies in Language, Translation and Literature: B5. Tampere: Tampereen yliopisto, 8–20. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952> (13.10.2018).
- Nummi, Jyrki 1958. Parodian poetiikkaa. *Kirjallisuudentutkijan Seuran Vuosikirja* 38. Anna Makkonen & Touko Siltala (toim.). Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura. 51–66.
- Näre, Sari 2016. *Sota ja seksi: rintamamiesten seksuaalikerrontaa talvi- ja jatkosodan ajalta*. Helsinki: Tammi.
- O'Neill, Patrick 1983. On Dark Humour in Literature. The comedy of entropy: the contexts of black humour. Harold Bloom (ed.), *Dark Humour*. Bloom's Literary Themes. New York: Blooms Literary Criticism, 79–104.
- Pajunen, Marjo 2017. ”Sinulla, kultaseni, tuntuu olevan jotakin hampaan kolossa minua vastaan!” – Erään avioparin kiistanaiheet sodanaikaisessa kirjeenvaihdossa. Liisa Mustanoja (toim.), *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita: Kirjeet sodan sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944*. Tampere Studies in Language, Translation and Literature: B5. Tampere: Tampereen yliopisto, 62–93. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952> (13.10.2018).
- Pehkonen, Erkki 2015. Kirjetutkimuksen etiikka. Yksityistä sota-ajan kirjeenvaihtoa tutkivan metodologiset haasteet. Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Tampere: Tutkimuksia ja kuvauksia. 12, Kirjeitä sodasta: kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Tampere: Postimuseo: Tampereen Historiallinen Seura, 60–73.
- Pehkonen, Erkki 2013. ”Poikasi täältä jostakin”: narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä. *Jyväskylä studies in humanities* 217. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-5506-9>. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House.
- Rahtu, Toini 2006. *Sekä että: ironia koherenssina ja inkoherenssina*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Raskin, Victor 1985. *Semantic Mechanisms of Humour*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Renvall, Mika & Esa Reunanen 1998. Kaiken pelastava journalistinen ironia: teoria ja käytäntö. *Tiedotustutkimus* 3/1998, 4–23.
- Ridanpää, Juha 2015. Huumori ja paikalliset identiteetit. Vähemmistökertomus Vittulanjänkältä. Seppo Knuuttila, Pekka Hakamies & Elina Lampela (toim.), *Huumorin skaalat: esitys, tyyli, tarkoitus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 212–229.
- Riihonen, Helmi 2017. ”Voi hyvin ja höykyttömästi!” – Toveruus, tunteet ja kokemukset miesten välisessä sota-ajan kirjeenvaihdossa. Liisa Mustanoja (toim.), *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita: Kirjeet sodan sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944*. Tampere Studies in Language, Translation and Literature: B5. Tampere: Tampereen yliopisto, 40–61. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952> (13.10.2018).

Rintala, Jenni 2018. Etelä-Pohjanmaan murre sota-ajan kirjeissä. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:uta-201803051325> (13.10.2018).

Romu, Leena 2018. *Liiallisuutta, nurinkääntämistä ja rajojen rikkomista : Kati Kovácsin sarjakuvateokset Vihreä rapsodia, Karu selli ja Kuka pelkää Nenian Ahnavia? kertomuksina ruumiillisuudesta*. Acta Universitatis Tamperensis 2409. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-0824-7>. Tampere: Tampere University Press.

Rose, Margaret A. 1995 (1993). *Parody: Ancient, Modern, and Post-modern*. Cambridge: Cambridge University Press.

Shore, Susanna & Anne Mäntynen 2006. Johdanto. Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anne Solin (toim.), *Genre – tekstilaji*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–41.

Suojanen, Matti Kalevi 1984: Sota-ajan kirjeet. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 6. Tampere: Tampereen yliopisto.

Taskinen, Ilari 2015. Sota-ajan kirjekulttuuri ja kirjeiden kokemusten tulkinta. Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Tampere: Tutkimuksia ja kuvauksia. 12, Kirjeitä sodasta: kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Tampere: Postimuseo: Tampereen Historiallinen Seura, 12–29.

Taskinen, Ilari 2012. Sopeutumiskyvyn dokumentit: sodan kokemusten hallinta jatkosodan kirjeissä. Historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uta-1-22588> (13.10.2018).

Vakimo, Sinikka 2015. Ärhäkkä vaimo kaupan: tapaustutkimus iän ja sukupuolen määrittymisestä nettihuutokaupan huumoripuheessa. Seppo Knuuttila, Pekka Hakamies & Elina Lampela (toim.), *Huumorin skaalat: esitys, tyyli, tarkoitus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 327–345.

Varpio, Yrjö 2015. ”Vaikka maailma sortuisi, pysyisi kaksi kitaraa” – Opettajattaren ja inkeriläistytön kirjeenvaihto. Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Tampere: Tutkimuksia ja kuvauksia. 12, Kirjeitä sodasta: kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Tampere: Postimuseo: Tampereen Historiallinen Seura, 200–212.

Virtanen, Leea 1990. *Onni yksillä. Kansanperinnettä ennen ja nyt*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Waugh, Patricia & Inc ebrary 2001 (1984). *Metafiction: The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*. New York & London: Routledge.